

М. ЧАБАНІВСЬКИЙ

БІЛЯ ДУНАЮ

„МОЛОДЬ“

БІЛЯ ДУНАЮ

М. ЧАБАНІВСЬКИЙ

М. ЧАБАНІВСЬКИЙ

БІЛЯ ДУНАЮ

Роман

КНИГА ПЕРША

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
Київ 1954

Ілюстрації художниці Л. Дев'ятової

Розділ перший

1

— Син?— Петру витяг довгу зморшкувату шию, нахилився до руки старої Лучіки, сусідки, дихнув на неї теплом спраглих губ.— Спасибі богові, о спасибі! Син у домі — шастя на поріг.

І тільки випровадив Лучіку за ворота, кинувся в сіни, упав навколішки, приклав до лоба тремтячі пальці. О боже, нащо ти послав мені ще одного? Прибери його від породіллі, візьми до себе, бо немає ж сил далі терпіти. Нащо воно в дім, хіба мало й без того лиха? На купелі.—це ж божа смерть, тобі, боже, потрібні чисті душі. Візьми немовля, у мене ж їх шестеро... Що з ними робити?

Низько-низько, до самої долівки схиляється Петру, на його запалі щоки капають гарячі сльози, душа рветься на частки — вийняв би її отак з грудей, аби лиш ублагати господа. Іншим шастить на світі — пожило три дні, дивись, прибрав бог, менше гріха. Або і зовсім мертвим родиться немовля. Покласти у ямку в саду, біля вишні, насипати маленьку могилку... Залишиться згадка, та,

може, в жінки десь прихований материнський біль. А так — це ж горя на багато літ, нове нещастя в хату!

Маріора, дружина Петру, стогне в хаті, крає і без того пошматовану душу. Прийти б оце до її ліжка, поцілувати запечені губи, викликати усмішку на горьованому лиці... Так, як було це у перший рік спільного життя, коли з'явився на світ син Іон. Але Петру не може звестися на ноги, голова все нижче хилиться в куток, а губи самі шепочуть гарячі слова. Хороша у нього жінка, слова не скажеш про неї поганого. Скільки перестраждали разом, скільки горя того скуштували, а Маріора хоч би раз поскаржилась на життя — ні, того не було. Та от — дала природа їй дужі чресла, від того весь гріх і біда. А може, Маріора і не винна у цьому? А хто ж тоді винен?

Запитання, що виникло якось само, на мить сповнило душу сумнівом. А може, його слів, що линуть оце з самого серця, ніхто й не чує? Може, нікому немає діла до того, що на душі у царана¹ Петру Ураду, що у нього сльози, мов у дитини тої, біжать та й біжать із старих очей.

— Прости мене, господи,— шепоче запально Петру,— це вже осоружність. Від гіркот життя помутився розум, не знаю, що говорю. Прости!

Він уклоняється кілька разів, потім встає, косить оком на двері, за якими стогне Маріора, повагом надіває високу качулу², рішуче ступає у двір. Уже зачинаючи щільно за собою скрипучі ворота, Петру чує, як кричить у хаті немовля, як стогне Маріора. Може, їй треба подати води або допомогти в чому? Петру якусь мить стоїть, втупивши очі в товстий шар пилу, що вкриває дорігу, потім кілька разів махає руками, наче зривається полетіти, і рішуче простує далі. Впораються самі, адже в домі повно нащадків!

Петру криво посміхнувся. Так, так, саме нащадків. Дав бог йому добру жінку! Дав бог йому діток! Одне менше від одного, і кожне пищить — дай їсти. А що він дасть? Кілька кушів винограду... От і все його багатство! Е, що там не говори, якщо зайде безталання у рід — нічого не вдієш. Бийся головою об долівку — не випручаєшся. Це вже так. Бо якби інакше було — не помер би його батько на вокзалі у Бухаресті, шукаючи роботи, не

¹ Ц а р а н — селянин.

² К а ч у л а — смушева шапка.

взяли б у Петру єдиного дорослого сина на війну, не посивів би він оце так у сорок п'ять років, не пік би тепер душу крик немовляти у хаті.

Роздумуючи так, Петру швидко йшов у центр села, де стояла бodega Чорбаряну. Хоч і порожні у Петру кишені, та день сьогодні такий важкий, що з глузду з'їдеш, якщо будеш сидіти в хаті і слухати отой писк. Правда, від того, що Петру посидить у Чорбаряну часинку, лиха в домі не поменшає, але розрада серцю так само потрібна, як сон людині. Будеш отак лити сльози та бідкатися день у день — і незчуєшся, як горе висмокче з серця останні краплини сили, і тоді — гата Петру Ураду, кінець. Про це мусить знати і завжди пам'ятати Маріора. Хай пробачає!

В бодезі накурено, галасливо, душно. Петру кланяється господареві, горбоносому, завжди ввічливому Чорбаряну, з туго затягнутим білим комірцем.

— Буна зіуа¹!

Чорбаряну змахує ганчіркою пил на стільці, влєсливо припрошує сідати.

— Щось давно не видно вас, домну² Ураду! Забагатіли?

— Забагатів,— мовить у тон Петру, важко сідаючи на стілець. — Сьогодні ще один скарб потрапив до рук...

— Он як! — здивувався Чорбаряну, поправляючи і до того ладно зачесане на проділ волосся.— Скарб? Що ж то за скарб?

— Син! — відповідає Петру і почуває, як боляче стискується серце. Сам насміхається з себе! От до чого може дійти людина. Замість того щоб бігти до жінки, яка лежить майже непритомна після важких пологів, адже їй теж щось близько сорока років, він сидить отут, у бодезі, вивертає свої болі напоказ. О дурню, дурню старий! Кому ти показуєш свої рани? Хто він тобі?

Гарячий вогонь цуйки³ обпікає душу, і душа наче шкварчить, корчиться у полум'ї. Мабуть, знав горе отой чоловік, який змудрував цуйку. Багатим не треба пити, вони п'яні і від щастя. А от біднякові випивка потрібна, без неї не обійдешся. Клин вибивають клином. Це вже так.

Солодкий вогонь розливається по тілі, сягає ніг. Рожева закона застилає очі, в голові починає дзижчати на-

¹ Буна зіуа — добрий день.

² Домну — пан.

³ Цуйка — самогонка.

стирливий комар. Поклавши широку порепану руку на стіл, Петру пильно розглядає її, криво посміхається:

— Прямо до рук цих — отакенний скарб. Хіба не радість?

— О, звичайно,— похапцем погоджується Чорбаряну, знаючи круту вдачу Петру Ураду.— Це ж таке щастя — син! Особливо тепер, коли бушує війна...

У голові Петру блискавично проноситься думка, яка збурює його кров і засвічує очі гострим блиском. «Особливо тепер, коли бушує війна». Значить, Чорбаряну певний, що син Петру, кароокій Іон, більше не повернеться в Мушатешті? Там, на полях Росії, щодня гинуть сотні юнаків. А от сини Чорбаряну відсиджуються в барах Бухареста. Про це все село знає, знає і примар, та робить вигляд, ніби зовсім не має відношення до цього. Сліпий примар! Правду казали старики, що леї можуть перетворити людину на підстилку. Купив Чорбаряну життя своїм синам!

— Що війна,— махає рукою Петру, наче йому море по коліна,— війна,— війна — діло неминуче. Кожен тепер від неї потерпає... Кожен.

Зморшкувате лице Петру розтягується, губи складаються в усмішку:

— За наших синів-воїнів! В ім'я короля!

Він виразно підкреслює — «наших синів» і, обвівши поглядом царанів, що сидять за столиками, піднімає чарку.

Хазяїн бодєги нахмурює лоб, нагинається за прилавком, брови його погрозово рухаються. Царан, мужик! Хто знає, коли він стане людиною, оцей голодранець. Може, хоч тепер оце винишать половину на війні, менше буде гульвіс та заздрісників. Війна — велика віялка, вона одвіє багато полови. Можна було б, звичайно, випровадити в шию цього дикого мужлана, у якого навіть з вух росте чорне волосся і скуртейка¹ завжди пахне цапом, але ж сини!.. Вони таки справді викуплені за добрі гроші, і краще не піднімати гвалту.

— Ви теж не були на фронті, домну Ураду,— говорить Чорбаряну.— Пошастило...

— Пошастило? — знову закипає Петру, і кулаки його загрозливо стискаються.— Оце — щастя?

---

¹ Скуртейка — безрукавка.

Він випростується на весь зріст, ліва нога його повисає у повітрі і теліпається, не торкаючись підлоги.

— На три сантиметри коротша, домну, можете зміряти вашим метром...

Та Чорбаряну примирливо посміхається, наливає повну чарку, ставить її на прилавок перед самим носом Петру. Ніздрі Петру зарухались, він втяг у легені повітря, видихнув, аж хекнуло, наче зітхнув ковальський міх.

— За сина! — підбадьорив Чорбаряну.

Петру згадав про дім, нахмурився, швидко вилив цуйку у чорний запечений рот, скривився. Ні, пити він більше не буде. Адже, власне, прийшов він сюди зовсім не за тим, щоб залишити на заяложеній дошці прилавка Чорбаряну останні леї. У нього є діло, і саме за ним оце він і завітав сюди. Так він і скаже Маріюрі, добре, що згадав, сказано, хміль гонить думку...

— Я до вас з ділом, — говорить похмуро Петру, не дивлячись на хазяїна. — Мені треба на завтра золоту лею. Поверну. Вірте. Клянусь Ісусом розп'ятим.

— Золоту лею? — здивувався Чорбаряну. Очі його примружились, наче він угледів злодюгу, який оце прийшов грабувати корчму. — Та де ж її взяти? Хіба в такі лихі часи буває у людей золото? Ви п'яні, домну Ураду, нам пора йти додому...

— Мені потрібна золота лея на купіль, я поверну її відразу ж, як тільки скупаємо сина...

— А, — протяг полегшено хазяїн бодеги, посміхаючись, — знаю, знаю, щоб син був завжди багатим, щоб купався у золоті. Ну, що ж, для цього у мене є старенька монета, спеціально бережу. Сини родяться у кожного.

Він дістав засмальцьований шкіряний кисет, наповнений якимись пожовклими паперами та квитанціями, вийняв зісподу жмуток вати, обережно помацав його пальцями. Потім розв'язав чорну товсту нитку, змотав її на палець, послинив долоню і обережно, наче тримав своє життя, вийняв із жмутка маленьку жовту монету.

— Ось вона.

Петру простяг руку, щоб узяти ту тоненьку пластинку золота, але Чорбаряну відсахнувся.

— Заклад треба, так не видається. Монету можна загубити, а вона дорогá.

— Який заклад? — перепитав Петру, розводячи руками. — У мене немає грошей на заклад...

— Якщо немає грошей, то треба пошукати щось інше,— промовив зовсім тихо Чорбаряну, звужуючи очі і натискуючи на слові «інше».— Якщо потрібна лея, заклад знайдеться...

— Що ж мені дати? — розпачливо змахнув руками Петру, зазираючи у вічі хазяїнові.— Може, залишити скуртейку?

— Оцю вашу скуртейку? Та чи ви знаєте, що вона пахне тим, як його... Пробачте, одним словом, скуртейка ваша мені не потрібна. Хіба то заклад? Адже мова йде про золото, домну...

— Немає у мене нічого, збіднів я зовсім, розорився,— Петру говорив хриплим голосом, наче збирався от-от розплакатися.— Вдома залишилося півмішка кукурудзи, а зима ще попереду...

— Так у вас же є вихід, домну Ураду! — весело прощобетав хазяїн.— Можна вам допомогти, якщо таке діло скрутне... От ви кажете, що залишилось півмішка кукурудзи, їсти нема чого, а дівку свою на роботу не посилаєте. Хто ж так робить? Гроші самі в дім не ходять, їх треба заробляти!

— То, може, ви дасте роботу? — блиснув очима Петру.

— Моя робітниця захворіла, і я сам, бачите, працюю і за прилавком, і на кухні. А ваша Віоріка могла б замінити хвору і дещо заробити на харч. Я небагата людина, але за хорошу поміч не поскуплюсь добре заплатити.

Петру схопив своїми зашкарубленими долонями руку хазяїна, гаряче стис її, ладен поцілувати кожний палець, унизаний перснями.

— О, спасибі, спасибі! Я все життя буду пам'ятати цю ласку... Завтра Віоріка буде у вас зранку! Це для нас така радість. Як добре, що я зайшов до вас!

Задкуючи, Петру протовплювався до дверей, у шапці лежала дорогоцінна жовта монета.

2

На кінець літа Дунай вужчає, заплава просихає, і на ній буйно квітує зелень. Грінду — піщані коси в плавнях — заростають миртом, плоховником, вільшиною. Високий, у зріст людини, очерет, замріяні верби, тополі, схожі на видовжені зелені шапки велетнів, невеличкі срібні озер-

ця, що лишилися від весняної повені, гамір фламінго і диких качок, пеліканів і лебедів,— хороше на кінець літа понад Дунаєм! Той, хто живе на березі цієї ріки, завжди має від неї допомогу: то риби вловить — тут водиться сом, судак, щука; то назбирає очерету, занесеного водою з плавнів; то дичини наб'є. Можна сказати, що з ріки живить майже половина господарств Мушатешті.

Дунай-рятівник,— так говориться в одній пісні про цю ріку.

Віоріка йде берегом, наспівує. На голові у неї — дві великі квітки жовтого кольору; волосся чорне, аж синім відливає, очі темні, глибокі. Тонкий стан дівчини раз по раз згинається. Віоріка визбирує в траві сухий кушнір, рогіз, біле сухе коріння. Весняний чорторий нашматував усякого хмизу та осоки стільки, що цього палива вистачає кожній хаті, коли там живуть не ледачі люди. Ось Віоріка за сьогодні уже втретє заносить додому по чималому оберемку! За тиждень уся повітка буде повна.

Узбережжя круто підіймається вгору, йти важко, адже на плечах великий оберемок, але Віоріка впевнено ступає по піщаній стежці. Хоч і голодне життя дівчини — в домі ніколи не буває досхочу навіть мамалиги,— але шоки її пашать добрим рум'янцем — їй шістнадцять літ. Тонкий стан гнеться, босі ноги миготять у траві, чорні, туго заплетені коси полощуться на вітрі.

Дівчина навмисне проходить городами, щоб поминути бодегу Чорбаряну. Гидкий отой корчмар усе лупає на неї гострими очима, наче хоче її просвердлити ними. Коли б не проходила селом, завжди він позирає у вікно, а то виходить на ганок і мовчки дивиться їй услід. Не любить Віоріка, коли на неї так дивляться!

Коли відійшла далеченько, повернула на вулицю. І лише ступила кілька кроків по придорожньому споришу, враз побачила Чорбаряну, який ішов їй назустріч. Дівчина відвернулася, вдала, ніби поправляє оберемок, потім круто повернула і пішла просто через вулицю на другий бік.

«Як він дивиться на мене! — думала Віоріка.— Який мерзотник! Недарма розповідають люди, що у цього корчмаря щороку міняється по три, а то й по чотири робітниці. Послужить дівчина два чи три місяці, пограється нею господар, а там, дивись, прогнав, іншу найняв. Іде занапашена дівчина світ за очі, проклинає свою долю,

а Чорбаряну забув, як і звали її. Яка ж то лиха доля у бідної дівчини! І скільки ж тих бідних розвелось на світі!»

Недавно йшла Віоріка до маєтку Мунтяну, що аж ген видніється за селом у полі: батько послав запитати, чи немає для нього роботи. Коли вийшла на боярське поле, вгледіла таке, що похололи руки і ноги застигли, прикипіли до землі. Верхи на коні скакав управитель маєтку Мечелар, а поруч нього біг на налігачі чорноволий хлопчик-циган. Свистів батіг у руці Мечелара, хлопець скрикував від болю, падав, і тоді кінь волочив його по стерні, мовби то була якась колода. Кинулась дівчина бігцем, закривши руками обличчя, щоб не бачити того.

В маєтку одна стара робітниця пошепки сказала Віоріці, що той хлопець насмілювався залізи на боярську грушу. От і запопав його Мечелар, а від нього добра не жди. Захоче — може на смерть забити людину, і нічого йому не буде, адже він управитель всемогутнього Мунтяну.

Віоріка зайшла у двір, ретельно склала плавіння під повіткою і лише розігнула спину, як побачила батька. Петру стояв усміхнений, веселий. Придивилася — п'яний. Сумно похитала головою, бо знала, що батько п'є у важкі дні. Насторожилась. А Петру підійшов до неї, похитнувся, підморгнув:

— Повезло нам, дочко, радій! Сам домну Чорбаряну запросив тебе на роботу...

— Мене на роботу? — Віоріка дивилася на батька широко розплющеними очима, сповненими жаху. — До Чорбаряну?

Петру незграбно змахнув руками, похитнувся і, чіпляючись заскорузлими, неслухняними пальцями за хворостиння повітки, зайшовся сміхом.

— Не ждала такої честі? Ха-ха-ха, от тобі й новина. Дочка Ураду, розумієте, стала помічницею першого на селі чоловіка... Скоро ти не будеш ходити боса, городські черевики надінеш, ха-ха-ха...

— Краше втоплюся, ніж стану служити у Чорбаряну! — голосно скрикнула Віоріка, і її чорні очі звузились. Петру остовпів. Що вона каже, оця Віоріка? Краше втопитися, ніж служити у Чорбаряну? Чи це йому почулося? Та войовничий вираз обличчя дівчини, гострий блиск її звужених очей говорили за все. Петру розсердився.

— Ти бачила, який виноград уродив цього літа? — кричав він, підступаючи до дочки. — Чим я вас буду годувати? Ти подумала про це? А думати пора вже — слава богу, не маленька. Пора помагати батькові.

Петру був настільки обурений невдячністю дочки, що навіть хміль вивітрився з його голови. От яке воно нещастя — ти його гониш у двері, а воно лізе у вікна, ти його викидаєш у вікно, а воно проповзає через димар! Подумати тільки — сам Чорбаряну заговорив з Петру, як рівний з рівним, запросив його дочку працювати у корчмі. Таке щастя не кожному випадає. Всі люди ламають перед корчмарем качули, падають на коліна, благаючи позичити сотню лей, написати судову заяву чи там інший папір. Чорбаряну тримає всіх у міцних руках, навіть примар Брезяну он осліп, бо Чорбаряну так хоче. От яке діло! А Віоріка, його дочка, бачте, вередує! Тьху ти! Та інша дівчина на її місці, почувши, що запахло грішми, побігла б до Чорбаряну сама!

Петру змахує руками, наче хоче відігнати од очей мару, підходить до дочки, бере її обережно за руку.

— Дону, послухай-но сюди. Давай поговоримо як слід, адже ми з тобою ніколи не говорили, як дорослі. Ти вже не маленька і зрозумієш мене. — Петру зазирає їй у вічі. — Пам'ятай, життя так повелось, що щастя — це гроші. Всі люди ганяються за ними, роблять усе, щоб запопасти у жмені найбільше грошей. Бачиш оце ось? — Петру витяг з шапки золоту лею, поклав її на долоню. — Бачиш її, оцю золотинку? Цей жовтавий блиск може все зробити: убити людину, ошчасливити її, зігнути, осліпити, підняти до небес. Мій батько говорив колись: де немає голови — бережіться, ноги. Май голову, дону! Ти можеш наблизитись до щастя. Бути поряд з людиною, яка володіє грішми, значить, самому мати змогу заволодіти якимось шматком. Не будь дурною, — і життя тобі посміхнеться.

— Батечку, — промовила схвильовано дівчина, закриваючи руками обличчя, — рідний мій, я не піду до Чорбаряну... З дому вижени, убий краще, а не примушуй іти в бодегу.

Буйні сльози текли по її щоках, сипались, мов той град, з-під долонь і, здавалося, капали в саму душу Петру, пекли його вогнем. Десь у глибині його серця жевріла любов до дочки, але вона зараз була заглушена злиднями,

засухою, податками, крайнім зубожінням, викликаним війною і безземеллям. Мов зацькований, кидався Петру в усі боки, шукаючи порятунку, а порятунку не було. Він розумів, що штовхає дочку на поталу, але ж гроші! Бог послав йому вродливу дочку, а врода жіноча завжди означала безтурботне, щасливе життя. Хай не для нього, не для матері! Хай Віоріка для себе здобуде оте щастя. Бо він нічого не може обіцяти, нічого не дасть своїм дітям — він злидень, сіромаха. Чисте личко скоро зів'яне, врода дівоча, мов той метелик-однодень, попурає і зникне. То ж не кривду вчиняє Петру, посилаючи Віоріку до Чорбаряну, бо тільки щастя бажає він дочці. Бог тому свідок! І нічого так рюмсати! Годі!

— Якщо свого розуму не вистачає, то слухайся батька!— кричить Петру, гнівно блискаючи очима.— Роздумувати не годиться, коли треба лише простягти руку і загребти своє щастя! Не слухаєшся — геть з дому, нещасна!

В цю мить розчинилися двері, на порозі стала розпатлана, бліда Маріора. Губи у неї були сині, покусані, очі хворобливо блищали, під очима — чорні круги. Вона мовчки дивилася на Петру, а він застиг, прикипів на місці. Руки його заторсались, забігали. Враз він упав навколішки, наблизив до споришу свої підсліпуваті очі і, повзаючи так по землі, скиглив, як мала дитина:

— Ви хочете моєї смерті, кляті, видно, я вам уже набрид... Гаразд, подивимось, як будете жити, коли виймете мене з петлі. Подивимось!

Петру нарешті відшукав золоту лею, що була загубилася, поклав у шапку, вигукнув з люттю в голосі кілька слів проклять і хутко майнув на вулицю.

— Донечко,— тихо каже Маріора, дивлячись на дочку скляними очима,— це я у всьому винна, бо народилася ще одна дитинка... Але ти не бійся, воно не буде жити...

Маріора стріпнула руками і, мов підкошена, упала просто на поріг.

3

Мушатешті.— велике придунайське село. Довгою смужкою розкинулося воно по лівому березі ріки, хати, мов ластівчині гнізда, тулилися по узбережжю то куп-

ками, то поодинці. На фоні старих солом'яних стріх де-не-де стриміли розлогі шовковиці, тополі, платани. Ще недавно в Мушатешті були рясні садки, але потім, коли вишні та абрикоси обклали податком, господарі зрубали їх, і село наче перем'нилося. Зору відкрились обдерті, оббиті дощами стіни, захарашені двори.

Важкий, сумний то був день, коли сільський вістовий Баде Зафір, глухуватий старик, скликав господарів своєю мідною трубою і оголосив маніфест про податок на фруктові дерева. Понуро дивились у землю селяни, переважно жінки, поки вістовий читав папір, а коли скінчив,— ахнули. Таке лихо — платити гроші за кволі вишеньки, що були посаджені ще дідами та прадідами! Де ж набратися тих грошей? Не встигнеш розплатитися за одне, а вже нагадують — пора платити за інше. А тут ще оцей новий маніфест... Ні, не треба господарям Мушатешті абрикос та яблук. Краще вже без них...

Уночі по всьому селу глухо стукали сокири. Падали на суху землю зрубані дерева. Плакали жінки, зносячи яблуні та вишні у купи — підсохне, буде на паливо. Жалісно цвірінькали сполохані пташки, відлітали за ріку, в Болгарію... На ранок люди не впізнали свого села—осиротіло, вишкірилося злиднями, латками. Мов якась страшна сарана пронеслась над селом і знищила всю зелень разом із стовбурами.

Тою лихою сараною була війна. Десь на сході, в Росії, гриміли бої, сотнями, тисячами падали на землю мертві румунські солдати, а в Мушатешті падали ниць зрубані зелені дерева. Іноді в село приходили листи, написані на обкладинках ілюстрованих журналів, на шматках білої кори. Одержавши такого листа, люди несли його до примарії, щоб там прочитали, бо в селі було дуже мало письменних. Примар Брезяну, товстий, низенький чоловік з червоним від систематичного вживання цуйки носом, що стирчав з-під великих рогових окулярів, бубонів: «Пише, що живий і десятками знищує противників короля. Представлений до нагороди».

Випаливши ці слова, примар повертав брудні, заяложені аркушки листа, а сам, поморщившись, старанно витирив руки. Стара жінка або дід, притиснувши до грудей дорогу вісточку, продовжували стояти біля стола примаря, тупцювали, переминаючись з ноги на ногу. Хоч і не розумілись вони на оцих хитромудрих знаках, якими

написано лист, але десь у душі відчували, що написано там щось інше, не те, що вичитав примар.

— Може, ваша ласка, домну примар ще раз прочитає нам написане...

— Досить, досить,— кричав, відмахуючись, Брезяну,— сказав вам, що живий ваш син, чого ще треба?

— Як годують його, чи скоро повернеться додому? — питала мати.

— Про це турбується король! — вигукував примар.— Велика румунська армія забезпечена всім необхідним. Геть звідси, не заважайте працювати!

Дехто, не вдовольнившись цим, ніс листа до батюшки Іоахима, клав на стіл товстий шматок бринзи або ставив у куток деміджан з вином, уклонявся до самої землі, прикладався до руки батюшки.

— Прочитайте, ваша святість, листа від сина, тільки, прошу дуже, все підряд, по буквах...

Отець Іоахим, підсліпуватий, з гострим носом, яким він завжди до всього принохувався, поправляв свою сиву косу, довго розглядав листа, кречав, потім відкладав його, брав пакунок з гостинцем, підносив до самих очей і нюхав. Якщо бринза була не свіжа, батюшка кривився і повертав пакунок господареві. Якщо ж подарунок йому подобався, він відносив його у сіни, повертався і починав так:

— Уклін низенький мамці моїй, батенькові, сестричкам, братікам, усім моїм родичам і знайомим у селі Мушатешті... Гм... гм... Одним словом, кланяється ще раз і пише, що живий та здоровий, б'є ворога нещадно, дійшов уже до Волги до самої і скоро напише з Москви...

Батюшка піднімав два пальці до стелі, прикривав кушуватими бровами свої маленькі очиці й урочисто, звивистим і тоненьким голосом благословляв:

— Хвала нашому доблесному воїнству, яке, не шкодуючи живота свого, разом з братами во Христі, германськими солдатами, боронить віру і велику Румунію...

Перехрестивши кутки, батюшка повертав заяложеного листа заплаканій матері і, вже облишивши свій урочистий тон, строгим голосом нагадував про те, що раба божа Пріскану чи Єлизавета щось не часто відвідує церкву, що двір її заборгував державі і королю, вчасно не сплачуючи податків. Бог знає своїх смертних, знає їхні слабості, ба-

гато дечого прошає нерозумним. Але й у нього може увратися терпець, покарає тих, хто не шанує віри і короля.

Так завжди замикалося коло, і нікуди було податися. Вірили люди і примареві і батющці, бо не було у кого спитати справжньої правди. І все ж ця віра з часом почала потроху слабнути, бо те, що вичитували батюшка і примар з фронтових листів, не підтверджувалося чутками, які приходили в глухе Мушатешті невідомо якими шляхами.

Найсильнішого удару цій вірі завдав демобілізований солдат Василіу. Повернувшись з госпіталю, він ходив по селу і наспівував якісь дивовижні псалми, сповнені туги й плачу. Василіу співав про криваву зорю і печальну Маріцу, яка не діждалася свого милого, померла з туги. Жінки плакали, виносили бездомному солдатові кусень синього, гіркого малаю або шматок бринзи.

У солдата дрижали руки і одвисала нижня щелепа. Він часто падав на землю і, вказуючи тремтячими руками на небо, несамовито кричав:

— Летять, знову летять! Чуєте, виють як? Падайте, падайте, нещасні, падайте, заривайтесь у землю!

Він затуляв вуха пальцями, ховав голову в коліна і так лежав під тином, здригаючись усім тілом. Біля нього скупчувались люди, сумно похитували головами, витирали сльози зашкарубленими кулаками.

— От вона, війна...

Петру Ураду не раз намагався поговорити з контуженим Василіу, але той лише мотав головою і мимрив свої псалми про криваві зорі і зневірену Маріцу. Старому Ураду хотілося хоч що-небудь дізнатися про сина Іона, бо листи все не йшли від нього та й не йшли. Де б їм так довго ходити по світу?

Та от одного разу лист таки прийшов від Іона. Його приніс той же глухий вістовий Баде Зафір, що завжди ходив по селу з своєю погнутою мідною трубою, якою скликав жителів Мушатешті для важливих повідомлень. Він вийняв з торбинки невеличку пачку рівно нарізаній кори, на якій було виведено невправною рукою кострубаті букви, і обережно поклав її на стіл. Маріора припала до висточки головою, очі її сповнилися сльозами.

Випровадивши Зафіра, Петру всівся за столом, сперся на чорні порепані долоні і довго сидів так, вдивляючись

у незрозумілі рядки, виведені його сином. Що там у них? Як розгадати оту таємницю, що заслонена від його очей? Бачачи, як плаче Маріора, Петру провів грубою долонею по чолу, спокійно і навіть байдуже промовив:

— Раз прислав звістку, значить, живий, і нічого тут плакати.

Він міцно зв'язав кусочки кори, поклав на божницю. То нічого, що не тямлять вони з Маріорою в письмі, син живий, а це — найважливіше.

Сказавши так, Петру зовсім заспокоївся. Як би там не було гірко жити на світі, а коли ти одержуєш звістку від рідної дитини, на серці відразу стає веселіше, і людина може дозволити собі навіть повечеряти як слід. Та Маріора і сама знає, що робити — он уже дістає з покутя добрий шмат малаю, ставить на стіл паруючу юшку, потім вносить із сіней старий деміджан з вином. Можна було б обійтись і без вечері, бо ж треба думати і про наступний день, та вже хай буде сьогодні в них у домі свято. Біде лице Маріори трохи пожвавішало, а то ж зовсім вона була занедужала після того, як поховали в садку немовля...

За столом тісно — як не кажи, сім ротів. Віоріка сьорбнула два рази, замислилась, дивлячись у вікно, а малі тільки те й знають, що водять ложкою від рота до миски. Набігались за день, руки аж трусяться, стискуючи в кулачках кусені малаю. Зліва від Віоріки примостилися Жета, Прісі, Іліє... Діти, як мак той дрібний...

Повечеряли мовчки, тільки й того, що Віоріка якимось тихо промовила:

— Може, Іон уже і підвищення має, адже писав ще торік, що на сержанта представлений...

Петру скося глянув на дочку, ще більше насупив кошлаті брови. Він так і знав — мовчали всі за вечерею, а думали про одне — про отого листа, що лежить на божниці. І по тому, як дрібно засмикались куточки вуст Маріори, Петру зрозумів, що треба негайно йти до отця Іоахима і просити його докладно розтлумачити лист. Але що понести батющі? Петру діловито перебирає в пам'яті все що є у нього з багатства. В сінях у мішку кукурудза, трохи бобів та бочонок вина. Нічого понести батющі, це вже так, хоч думай до ранку. Тоді Петру підводиться і коротко каже Маріорі:

— Долий деміджан і приготуй вузлик бобів.

«Небагатий буде подарунок, але отець Іоахим знає бідняцьку нужду, не осудить», думає Петру.

Отець Іоахим жив відлюдно. Сорок років прослужив він у Заренау, що на відстані десяти кілометрів од Мушатешті, там і постарів. Рано zostавшиися вдівцем, він згордував світом, занурився в пожовклі томи Овідія, жив у церковній сторожці самотнім. Облюбував собі місце, де прочани поховують його, поставлять на могилі заздалегідь заготовлений сірий камінь.

Та не судилося отцю Іоахиму так закінчити свої дні землі. Через рік після початку війни селами повіту пройшла бентежна чутка: горять поміщицькі і церковні маетки. То там, то там раптом схоплювалися пожежі, змітали стоги хлібів, будівлі, кошари. Якась невловима рука підносила вогненні смолоскипи шораз частіше, на смерть лякаючи волосне начальство. На майдані, проти церкви, з'явився плакат, який закликав жителів Заренау затримати підозрілу втікачку Стефані Онча, яка осмілилася підняти руку на його королівської величності владу і спокій. За голову Стефані Онча, за живу або мертву, власті обіцяли 5 мільйонів лей.

Другого дня на парканах Заренау з'явилися рукописні листівки, в яких писалося: «Румуни! Не вірте посіпакам Антонеску! Тисячами гинуть наші солдати в російських степах, а ми тут поневіряємось під владою бояр та фашистів. Не давайте продовольства урядові війни і злиднів, боріться проти своїх гнобителів!» Під цим текстом виразно і чітко стояло: «Стефані Онча».

Хто така Стефані Онча? Про це запитували один одного всі жителі Заренау, про це говорилося на базарах, на богослужінні. Старий богослужитель був переконаний, що війна і її страхіття не проникнуть через товсті мури церкви, не порушать його спокою й самотності. Щодня він молиться за короля і за славне румунське воїнство, що ж потрібно ще від нього? Велика сила господнього слова, хто не знає його чар і могутності? Отець Іоахим, як вірний старий слуга короля, виголосив проповідь, в якій прокляв богорідступницю і богохулительку Стефані Онча. Проповідь вийшла палкою, пристрасною. Слова, якими отець просив у бога караючої десниці на голову партизанки, лунали в переповненій церкві, як стогін, як прокляття. І коли отець Іоахим урочистим тремтячим голосом проголосив анафему ї, захлинувшись від хвилювання

та втоми, видихнув «амінь», люди враз зашепотіли, вказуючи пальцями на стіни, обвішані іконами. Що сталося? Що таке?

Отець Іоахим оглянувся і остовпів. Люди товпились біля розклеєних листівок і читали їх. Він кинувся було до стіни, але раптом побачив листівку, приклеєну на амвоні. Букви, мов вогники, застрибали в очах батюшки, він нічого не бачив, встиг лише прочитати підпис: «Стефані Онча». Руки його затряслися від страху.

А прочани уже йшли до виходу, голосно обговорюючи слова Стефані Онча, викарбувані друкарськими літерами (тепер уже друкарськими) на листівках.

Так війна, боротьба, мирські пристрасті увійшли і до церкви, порушили тихе життя старого богослужителя. Незабаром біля широких вхідних дверей огради зупинився вщерть навантажений валізками і пакунками фургон. Високий піп, одягнений у рясу, з темними окулярами, які носять на пляжах, переступив поріг церковної сторожки, незадоволено скривився:

— Тхоряча нора!

Він почав було читати якийсь папірець, за яким виходило, що отцю Іоахиму пора вже на відпочинок, але старий нічого не чув. Не кваплячись, він зібрав свої скромні пожитки схимника, вклонився темним куткам сторожки, помолився і тихо вийшов за ограду.

Поселяючись на життя в Мушатешті, темному, закинутому в широких придунайських плавнях селі, отець Іоахим сподівався, що, може, хоч тут він знайде спокій, заслужений молитвами і покорою. Ховатиме померлих, хреститиме новонароджених,— не помре з голоду. Тільки подалі від крамольного Заренау, від мирської суєти. Там, у Заренау, тютюнові фабрики, богохульна молодь, там неспокійно, тривожно. Тут сонне марево над рікою, степові вітри, трави. Тут не може бути партизанів, немає гордовитого начальства... Скільки йому залишилося жити? Стареча плоть, позбавлена згубних пристрастей, молитва і несхибна віра у вседержителя — запорука спокою.

Та незабаром отець Іоахим зрозумів, що його сподівання були марними. Після того як він прочитав кілька солдатських листів, не викидаючи з них тривожних і багатозначних слів, до нього завітав червононосий примар і агент сигуранци Констан Брезяну.

Поговоривши про війну, про те, що на мирній і великій

землі королівського царства множаться крамольні елементи, які сіють смуту і неспокій, Констан Брезяну запитав, чи не від нього, благочестивого отця Іоахима, йдуть ці чутки?

Старий не на жарт перелякався, замахав руками:

— Свят, свят, царице небесна...

Брезяну холодно продовжував:

— Ми, смиренні раби господа, шануємо служителів церкви, але... Ми не забули, як ви осквернили храм господній у Заренау, як ви терпимо ставилися до дій мерзенних державного злочинця і боговідступниці Стефани Онча...

Отець Іоахим схлипнув, осінив себе хрестом.

— Поговір, злоумисний поговір.

— Будемо відверті, отче,— твердо сказав Брезяну, вигаючи з потайної кишені знак агента сигуранци.— В ці многотрудні дні, коли гримлять бомби і снаряди на полі брані, коли перед нами сильний і небезпечний ворог, держава вимагає від своїх вірних слуг більшої старанності і покори.

— Що маю робити я, смиренний раб бога і короля? — руки в отця Іоахима тремтіли.

— Листи! Як ви читаєте мирянам листи з фронту?..

З того часу скарг на отця Іоахима не було. Він читав солдатські листи так, як того вимагала відданість королю і богу. Чи все було погоджено з власною совістю? Отець Іоахим не зміг би відповісти на таке питання, та й бажання думати про це не було.

Він сидів на ослоні і мастив олією свій облуплений гострий ніс, коли у двері постукали і через поріг ступив Петру Ураду. В гострій шапці, в дебелих повстяних штаних, у широченних черевиках, підбитих червоною автомобільною шиною, в саморобному цумані¹ поверх скуртейки, Петру нагадував опудало. З-під кошлатих білих брів позирали потьмарені злиднями гострі очі людини, яка дуже мало сміялася в житті.

Чи то з настрою, чи, зваживши, що перед ним найбідніша людина в селі, отець Іоахим великодушно відмовився од принесеного старим деміджана, розклав куски кори на столі, начепив окуляри і швидко почав вчитувати завчені слова про доблесть і героїство воїнів короля. Петру сидів,

---

¹ Ц у м а н — сіряк.

похитуючи в такт словам головою, мовчав. Коли скінчилося читання листа, підвівся, коротко сказав:

— Там більше нічого не написано, отче?

— Як то?— здивувався отець Іоахим, позираючи на дивного царана поверх окулярів.— Я все прочитав.

— Не кривдите мене, отче?

Батьюшка скипів:

— То ти так шануєш слугителя бога і короля? Геть звідси, еретику, безбожнику!

Петру повагом зібрав куски кори, акуратно склав їх, зв'язав мотузочком. Кошлаті брови його ще нижче насунулися на очі, м'язи пружно ходили під шкірою. Та він угамував своє серце і вийшов.

Залишившись сам у хаті, отець Іоахим кинувся навколішки до божниці, з уст його полилися гарячі слова: «Прости, боже, раба твого, що не по своїй волі обманює незрячого, сліпого! Хіба може щось вдіяти твій слабкий, старий слуга? Не дають спокійно дожити на землі. Страшний, потворний світ! Буяння низьких пристрастей потьмарили розум людей. Прости, вседержителю!»

4

На узвишші правого берега, там, де рукав Дунаю перерізає навпіл зелену неосяжну заплаву, стоїть механічний порон і біля нього курінь. Стальний трос пружно повисає над водою, ховаючись у ній на середині ріки. Тричі на день з правого на лівий берег вирушає порон, перевозячи каруци, запряжені волами, фургони, людей. Стародавній важкий і небезпечний порон цей належав колись поміщикові Мунтяну, але потім спритний і мудрий господар продав його корчмареві Чорбаряну. З того часу, як через Дунай пролягло кілька мостів, порон втратив колишню свою силу і перестав давати добрі прибутки. Десяток-два підвід — хіба то варто клопоту поважного господаря? Чорбаряну — молодий комерсант, завзятий шукач багатства. Хай він спробує нажитися на перевозі...

Механіком на лівому березі працював молодий чорноокий Ніколає Станбу. Хто він і звідки прийшов у Мушагешті, ніхто до пуття не знав. Він був хворий на сухоти і тому не попав в армію. Молодий хлопцень славився не лише добрим знанням двигуна, а й мисливською сприт-

ністю. У вільні години він виїжджав на човні до місць, відомих лише йому, і витягав з них таких великих сомів, що всі заздрили і похвально прицмокували язиками. Коли ж наступала пора полювання на дичину, ніхто не міг зрівнятися з Ніколає.

— Маг, чарівник! — говорили люди, коли юнак ніс на плечах десяток добрих качок.

Ніколає, уважно поглядаючи на той берег, де працює дід Лупул, скидає бистре око на прудку дівчину, яка майже щодня приходить на берег за плавінням. Він спритно відкидає пасмо чорного нерозчесаного волосся на потилицю, навмисне голосно насвистує. Молодий, розумний механік, блискучий рибалка, чорнявий і загорілий, мов циган, Ніколає знав свою силу над дівчатами і тримав себе незалежно.

Віоріка не раз бачила Ніколає на вулиці, чула, як він грає на цимбалах, але хіба такий красунь міг звернути увагу на дівчиночку? Хіба йому мало інших дівчат, яким батьки дозволяли не лише гуляти на вулиці, а й ходити з хлопцями до Дунаю? Віоріка крадькома поглядала на чорнявого юнака, зітхала і молила бога, щоб скоріше вирости. Вона рахувала місяці, дні, в думках прикидала, коли ж то настане для неї довгожданий день повноліття.

Зазивно насвистує Ніколає, хоч і не видно, щоби він хоч раз поглянув у бік Віоріки. Дівчина піднімає великий оберемок на плечі, рушає додому. Стежка круто піднімається берегом, нести важко, плавіння видалося вогким після дощу, піт заливає лоб, обличчя. Але дівчина терпляче йде вгору, боячись спіткнутись і впасти під вагою ноші. Адже Ніколає дивиться зараз на неї, дивиться, інакше й не може бути! Якщо на неї поглядає корчмар Чорбаряну, то чому ж не дивитися Ніколає?

Раптом Віоріка чує за спиною чиясь дихання. Вона на мить зупиняється і скоса зиркає назад. Так вона і знала, це він. Дівоче серце, навіть недосвідчене, ніколи не помиляється!

— Давай піднесу!

Віоріка тепер повернулася зовсім, сердито оглянула хлопця з ніг до голови, зухвало блиснула очима.

— Сама не маленька!

І як воно вирвалося оте слово «не маленька»! Адже Ніколає може з цього одного слова догадатися про її думки, про її бажання бути дорослою... А Ніколає стояв

і мовчки милувався її гордістю, її вродою. Може, вперше він розгубився і не знав, як відповісти на ці слова, як зарадити собі. І, може, тому, що язик відмовився говорити, юнак зробив рішучий крок уперед, схопив у дівчини оберемок, легко скинув його на плече і поніс стежкою. Він ішов мовчки, наче й не збирався знайомитися з дівчиною, наче найважливіше для нього — донести нагору цей оберемок. Віоріка йшла за ним на віддалі, сердито роздуваючи тоненькі рожеві ніздрі. Як могла вона дозволити цьому хлопцеві так принизити себе! Бач, який дужий, а вона що ж, дитина?

Ніколає тимчасом вибрався на рівнину, обережно поклав плавіння на землю.

— Далі не понесу, он уже семафорять — треба йти до порона.

Віоріка зневажливо махнула рукою.

— Без тебе обійшлася б, не так уже й важко...

Юнак тільки засміявся.

— Бритва!

Він, мов той цап, боднув головою і кинувся вниз, піднімаючи за собою куряву.

Наступного дня Віоріці треба було б іти збирати паливо, але вона сиділа вдома. Хай не думає механік, що вона бігає за ним, що він найкращий. І то нічого, що вона молодша за нього, адже молодість, наскільки їй відомо, ніколи не була людині вадою!

Уже надвечір, коли Віоріка підмітала зеленим вінчиком перед порогом, вона раптом побачила біля воріт Ніколає. Він стояв, знічев'я обіпершись на паркан, безжурно посміхаючись. Дівчина спалахнула.

— Чого очі витрішив?

Ніколає знову блиснув своїми білими зубами, ще більш підкреслено недбало сперся на паркан, закинувши ногу за ногу.

— Бритва!

Він з таким захопленням сказав це слово, так дивився на неї усміхненими очима, що Віоріка сама засміялась і відразу ж розсердилася на себе за такий недоречний свій сміх. А Ніколає цього тільки і треба було. Він миттю перестрибнув через паркан і так само безтурботно увівся на призьбі.

— Може б ти дала подорожній людині напитися? Адже вона заслужила того...

— Чим саме? — накинулася дівчина.

— Та хоч би тим, що...— юнак зам'явся, і Віоріка знову побачила на його лиці розгубленість і ніяковість.

— Може, тим, що виніс жменю хмизу на берег? — Віоріка переможно дивилася на хлопця.

— А хоч би й так! Тільки, скажімо, не жменю, а добру хуру... Аж кістки ломило після того...

— Овва! А мені то — дрібниця, залюбки! — вихопилось у дівчини.— Я можу і не стільки донести. Он, бачиш, — вона кивнула під повітку,— то все я наносила!

— Молодець! — сказав Ніколає.— Я завжди думав про тебе добре, тільки от язик у тебе — бритва!

Віоріка винесла йому глечик з водою. Хлопець одпив трохи, витер губи і, оглянувшись навколо, поманив пальцем Віоріку до себе. Та зробила крок до нього, але на призьбу не сіла. Ніколає пошпортався за пазухою, видобув зідти невеличкий, складений учетверо аркушик паперу, простягнув його Віоріці.

— Прочитай!

Дівчина покрутила в руках невеличку листівку, важко зітхнула і тихо промовила:

— Я... я не ходила до школи...

Густий рум'янець сорому залив її шоки. Та Ніколає не звернув уваги на її збентеження, схопив дівчину за руку, притяг до себе і таємниче зашепотів:

— На порон підкинута... сам підібрав... Стефані Онча кличе людей у Трансільванські ліси, в партизанські загони... фашистів бити.

З городу саме надійшла Маріора, Ніколає хутко віддав листівку Віоріці, встав. Та, опустивши очі, сказала матері:

— Ось він... він уміє читати.

Дівчина думала, що мати запитає таке, на що треба буде відповідати і знову червоніти, але Маріора дружньо посміхнулася до юнака.

— Ти з переправи? От добре, що нагодився. Маєш нам допомоги в одній справі.

Вона швидко винесла з хати лист від сина. Сіла біля хлопця, підперла в зажурі рукою підборіддя — мати. З перших же рядків листа Маріора зрозуміла, що надаремно вона хвилювалася кожен раз, згадуючи про того листа від сина. Іон писав про важкі бої, про нерівність, яка панує між румунськими і німецькими солдатами, «Посилаю цього листа з польового госпіталю, трохи подряпало мене». О, ці відомі на весь світ слова солдата «трохи подряпало»! То все може означати зовсім інше — криваву, смертельну рану...

Маріора схлипнула. Та скорботний вираз її лиця відразу ж змінився на лютий, гнівний. Вона стисла руки, аж вони хруснули, сказала з люттю:

— Поганці які... може, дитина вже померла, а вони: «знищує ворогів, представлений до нагороди!» І отець Іоаким такий... Боже, боже...

Петру не було вдома, він найнявся до Мунтяну пиляти дрова, мав повернутися лише увечері. Що то він скаже, почувши таке про сина? Маріора подякувала Ніколає, подивилася на нього тепло, наче перед нею сидів її син Іон. Вона перевела погляд на Віоріку, і тіль задуми й печалі промайнула на її горьованому лиці.

5

Попихкуючи прокуреною люлькою, Петру повагом іде вулицею села, низько нахиливши важку голову. Цілий день він вимахував колуном, рубаючи дрова в маєтку

Мунтяну, наробився досочу, як то кажуть, а що принесе своїм дітям? Хоч Мунтяну і проціджує молоко, яким годує батраків, але все ж таки то молоко, а не солоденька юшка з прілої кукурудзи! Як-не-як, а Петру таки наївся, він не голодний. А як там його діти? Він шпортається в драній кишені цумана, намацує кусень малаю, якого він непомітно для управителя маєтку поклав туди за обідом, голова його ще нижче нахиляється. Гіркий хліб з панського столу! Петру в думках ділить кусень на три рівні шматочки: один Прісі, другий Іліє, третій він залишить для маленької Жети, бо вона вже буде спати, коли він прийде. Іншим своїм нащадкам він сьогодні нічого не дасть — їхня черга завтра. Добре, що хоч через день діти куштуватимуть хліб, адже свого вже давно немає...

На майдані, що сріблиться під холодним промінням осіннього місяця, Петру помічає якогось незнайомого царана з конем на поводі. Порівнявшись, побачив тут кількох односельчан. Незнайомий царан, указуючи на коня, вдоволенням голосом розповідав:

— Тільки ступив ото я на царський поріг, король підвівся, потиснув мені руку, всадив на м'яке шкіряне крісло... Сідай, каже, чоловіче, та розповідай про своє життя, не крий від мене нічого, бо я люблю правду. Ну, я розказав про своє нужденне життя. Король мене вислухав, подзвонив у срібного дзвоника і наказав своєму слuzі нагодувати мене всім, що є в короля, і дати, крім того, ще кращого королівського скакуна, щоб я, значить, мав чим орати свій ґрунт...

Селянин у короткій свитці сіпнув за повід, кінь змахнув красивою головою, гребнув копитом.

— От він, мій дорогий годувальник... Пошукати такого у всьому королівстві!

Царани, що стояли навколо, прищипували від задоволення і заздрості язиками, похитували головами. Яке ж то щастя для людини — кінь! Хто з них не мріяв довгими зимовими ночами про свою бодай яку конячину, щоб устати вночі, набрати в шапку кукурудзи і віднести в повітку, а потім, стоячи в затишку, послухати, як смачно похрумкує конячина зерно, твоя власна конячина, яка тебе врятує від голоду, від холоду — буде ж чим зорати нивку, привезти хмизу, з'їздити на базар у Заренау... Гей, який же ти, чоловіче, щасливий, що оце тримаєш коника за повід, прямуючи додому, де на тебе чекають жінка і діти...

А щасливий селянин усе говорив та й говорив, наче навмисне будоражив невігоїні рани селянської душі:

— Вивів той слуга з королівської стайні оцього буланчика, кров ударила мені в лице, серце заніміло. Подає повід, поздоровляє, а я стою, мов кам'яний, ногами зрушити не можу. Сідай, каже слуга, на свого скакуна та й їдь собі додому. Раніше він возив короля на срібному сідлі, а тепер повезе убогого царана-щасливця... Оглянувся я навколо, бо ж ще не вірив у дійсність, а потім зрозумів, що з мене не жартують, сів на коня і вдарив його колінами в боки. Зашуміло у мене в ушах, задзвеніло... Аж за містом отямився, скочив на землю, оглядівся — нікого. Перехрестився і оце другий день їду собі додому, в село, що під Констанцою... Завтра вже буду вдома. Спочатку боявся, що наздоженуть і відберуть коня, аж воно ніхто не віднімає... Попасу його, водою з Дунаю напою, трохи поїду, а більше веду за повід. Хіба ж можна не жаліти такого красуня? Його берегти треба... Адже він не простої крові, цей кінь...

Заслухалися селяни, аж роти пороззявляли, лише інколи дехто зітхне або крекне від задоволення. Король! От який він, король! Потиснув царанові руку, нагодував, коня не пошкодував... Це ж яких великих грошей коштує такий красунь... Ну й дивина!

— А чим же тебе частував король? — питає хтось з гурту. Селянин змахує руками:

— Не перелічити страв тих! Не запам'ятати! Але як вони називаються — не знаю, бо зроду не бачив таких... Та ще й сказати — мені тоді не до їжі було: голова розпалилася від радості так, наче я побував у розпеченій залізній бочці... Вхопив з однієї позолоченої миски, з іншої та вже й стою на ногах, дякую, кланяюся. а сам зиркаю, щоб, значить, швидше вли мене до стайні... Так що я й не запам'ятав нічого, бо, самі знаєте, не до того було мені...

Слухачі співчутливо посміхаються, жартують.

— А ти б у пазуху хоч одне гусеня печене вкинув, у дорозі згодилося б...

— Або пиріжків у кишені... На гостинця дітям...

— А чим же ти будеш годувати свого коня? Адже він вередливий, до королівського харчу звик...

Гомонять селяни, не розходяться з майдану, хоч уже й пізно, всім хочеться ще трохи постояти та послухати

доброго чоловіка, який особисто розмовляв з королем... Петру протовплюється ближче до оповідача, виймає з рота люльку.

— Про що ж ти говорив з королем? Про нашу нужду розповідав йому? Про всіх нас говорив? Адже трапилася така нагода...

Селянин присідає навпочіпки, скидає свого чорного капелюха.

— Була така думка у мене, за тим і йшов до короля, чекав його два тижні в канцелярії... Збирався розповісти про лихі податки, про дурного нашого примаря, про лихо, що його завдає нам війна... Та не встиг я про все сказати... Знаєте, що у людини болить, вона про те й кричить... Почав було говорити йому про своє домашнє лихо, він відразу зрозумів усе і взявся за дзвоника. А там уже ви все знаєте... Добре ще, що не витурив... Адже скільки до нього людей іде! Хіба я один?

Петру мовчить, а його брови ворухнуться, видно, якась думка бродить у його голові, неспокійна, важка. Він щиро заздрить оцьому бідному селянинові-щасливцеві, бо ж він тепер може якось перебиватися з сім'єю, але розуміє, що він зміг би більше зробити, побувавши у короля; він зміг би поговорити з ним про всіх царанів, а не лише про себе. І коли селяни почали розходитися по домівках, Петру не повернув до свого двору, а підсів ближче до селянина і тихо сказав йому:

— Ночувати тобі з конем не годиться на майдані, ходімо до мене. У мене хоч і драна повітка, але кінь буде у захисті, ніхто його не вкраде. Ходімо. Мені хочеться з тобою поговорити.

Селянин оглянув Петру, подивився на його подерте, убоге лахміття, погодився. Вони увійшли в двір, Петру розчинив повітку, поставив туди коня. Потім кинувся у сні, виніс відро з водою, підніс коню. Той дзенькнув вудилами, підібгав свої тремтливі рожеві ніздрі, втопив у воду губи. Серце у Петру голосно стукнуло. Боже, боже, який чудовий кінь!

Поклавши коневі зелених кукурудзяних стебел, Петру запросив селянина зайти з ним у хату повечеряти, чим бог послав. Але той навідріз відмовився. Ні, він уже якось переночує тут, поруч з конем, на оцьому сухому плавінні, а то, знаєте, на світі є всякі люди, береженого і бог береже... Як не вмовляв його Петру, клянучися всім, що

е на світі святого, що з конем нічого не трапиться, ще такого не було ніколи у Мушатештї, але гість стояв на своєму. Тоді Петру винїс шматок малаю (відломив от того кусеня, що принїс дітям), націдив у кружку вина і подав селянинові. Він довго розпитував у шасливця про столицю, про тамтешні порядки, про короля... Все його цікавило: як одягнутий король, який у нього вигляд обличчя — суворий чи м'який, як він розмовляє, чи знає румунську мову... Лише пізно вночі повернувся Петру в хату, ліг поруч з Маріорою. Він довго не спав, перевертався з боку на бік, кілька разів уставав, човгав босими ногами по долівці, підходив до вікна, дивився на повітку. Ні, все було гаразд — кїнь спокійно гриз бадилля, а гість, прив'язавши повід до своєї ноги, спав, обхопивши голову руками.

Вранці Петру схопився з ліжка і миттю вийшов надвір. Селянина з конем уже не було. Він ще до сходу сонця поїхав далі, прихопивши з собою і мідну кружку, найкоштовнішу річ у хаті Петру Ураду...

6

Маєток Мунтяну, уквітчаний великим тінистим садом і відгороджений од села ставками та вибалками, стояв на пагорбі — білий, замкнутий, таємничий. Неозорі родючі землі, що прилягали до Дунаю, давали господареві великі прибутки. Сам господар, старий Мунтяну, жив постійно в Бухаресті, а маєтком відав управитель Мечелар, далекий нащадок турецьких башибузуків.

Високий, чорний, з шрамом на лівій скроні, Мечелар своїм виглядом нагаював страх на батраків. Довга, в'юнка нагайка його не раз гуляла по спинах людей. Дехто говорив, що в тій нагайці замість волових жил мідні дроти вплетено...

Сьогодні в маєтку свято — вчора з Бухареста приїхала Софі, старша дочка Мунтяну, немолода, кістлява й набожна, мов черниця. На обід були запрошені примар Брезяну, Чорбаряну, отець Іоаким та сусід — поміщик, товстун Маринеску. За столом, поставленим просто в саду, в центрі сиділа Софі в темному капелюшку, поруч — гості. Мечелар стояв за спиною у пані, слідкуючи за дівчатами,

які підносили страви, підганяв виночерпія Папаяніса — старого слугу Мунтяну.

Мечелар власноручно приніс з пасіки тільки що вийняті соти меду, світлі, з брунатним відтінком. Він ось уже два дні майже не присідає і не спить уночі — панна Софі вередлива, нелегко догодити їй. Приїхала вона робити ревізію в бухгалтерських книгах управителя, є підстави не спати Мечелару, догоджати дочці господаря!

Кокетуючи і явно розраховуючи на успіх у галантного Маринеску, Софі підносить гранчастий келих і темними від фарб губами театральню проголошує тост:

— За наших славних воїнів, що невпинно розсуюють кордони Руманія маре!¹ За перемогу!

Дзвенять келихи, згинається над столом Папаяніс, сивий старик з маленькими блискучими очима. Товстий Маринеску, витираючи спітнілу червону шию салфеткою, замість кричати «ура» лише сопе — обід почався ще вчора зранку і продовжуватиметься, мабуть, до ночі.

Поруч з кухнею — дров'яний склад. Товсті дубові колоди, заготовлені кілька років тому, дроворуби пиляють на кругляки і потім, порубавши їх, акуратно складають під стіною. Петру Ураду задоволений — не часто панна Софі приїздить з міста, а коли приїздить — можна підробити на харч. Сокира вправно подзенює в міцних руках, сухі кругляки колються легко, з приємним дзфоном. Хоч би те свято у них тривало з тиждень — дивись, пару сотень лей можна було б заробити. При теперішній скруті на хліб — і це добре. Та й те сказати — кухня поруч, слянь — і перепаде кусень від панського столу. І за те спасибі.

Сухенький говіркий Букан — сусід Петру Ураду — весело розповідає про всяку всячину. Пилка йде добре — сьогодні на сніданок було досхочу малаю з рідким вицідженим молоком, яким годують усіх наймитів. Як не кажи, а наймитові краще з харчами, ніж бідному царанові. У Букана он навіть малаю вже не вистачає для сім'ї.

Поглядаючи на гамірливу компанію, що розсілася за столом у саду, Букан говорить:

— А чому б панні Софі не просидіти отак за столом з місяць? І для неї добре, і для нас непогано...

Петру гірко посміхається:

---

¹ Руманія маре — велика Румунія.

— Панам і об'їдатися набридло, вони вередливі...

Ураду нагинає голову, щоб краще було видно з-за розлогих віт платанів, штовхає Букана в бік і пошепки говорить:

— Поглянь, хто прийшов у гості до панни Софі...

Невідомо звідки взявшись, до столу раптом підійшов Василию. Відставний солдат, з заялженими колодками медалей, по-військовому чітко віддав честь, скинув свій великий картуз з кокардою і голосно заспівав:

Над землею кривава зоря пламеніє,
Засмутила очі Маріци вона...

Мечелар, який від несподіванки спочатку не знав, що робити, голосно скрикнув і накинувся на солдата. Намагаючись повернути Василию назад, Мечелар з силою штовхав його в спину, посылаючи прокльони наймитам, що пропустили цього старця у двір. Та Василию пручався і продовжував вигукувати слова пісні:

У Маріци потьмарені очі... дівочі..
Засмутила ці очі зоря..
Кривава зоря навісна...

— Стійте! — владно скрикнула панна Софі, притримавши за руку Мечелара. — Хай він вип'є разом з нами за доблесну армію.

Ошелешений Мечелар застиг на місці, гості теж були вкрай здивовані несподіваною примхою панни. Вона налила келих і піднесла його Василию.

— За нашого короля!

Василію блаженно посміхнувся, взяв брудними руками келих і застиг. Він пильно вдивлявся в червоний густий напій, руки у нього дрижали, розхлюпуючи вино. Раптом солдат шпурнув келих під ноги. Руки його конвульсивно заломилися, очі розширились.

— Кров, кров Маріци...

Панна Софі злякалася.

— Солдат божевільний... Заберіть його!

Товстий Маринеску, протираючи заплакні очі, кричав:

— Більшовицький пропагандист, заколотник! Цепами в'яжіть! Кіями бийте!

Він тупав короткими, товстими ногами, мотав бича-

чою головою, поривався встати, але не міг зрушити з місця.

Мечелар гукнув виночерпцю Папаянісу в'язати божевільного, той кинувся до солдата, але Василіу так штовхнув старика в груди, що він ледве не повалився на стіл.

— Нещасні,— кричав надривно, перелякано солдат,— нещасні, хіба ви не бачите неба! Летять, он знову летять! Падайте, падайте!

Він кинувся на траву і, зіщулившись, увібравши голову в плечі, заскиглив, мов підбитий птах.

Розлючений Мечелар ударив солдата чоботом по голові, потім у груди. Чорбаряну нахилився до панни Софі, допоміг їй піднятися і пройти в покої. Маринеску притоптував пухкими ногами, бив кулаком по столу, тонким голосом репетував:

— Так його, заколотника, так його! Киями його, цепами! На смерть!

Враз пролунав хрипкий, твердий голос:

— Не чіпайте!

Мечелар злякано озирнувся. Поруч стояв Петру Ураду з сокирою в руках. Він був грізний, настобурчений, мов висічений з каменю. Лице його зблідло, очі палали страшним вогнем.

— Він контужений на фронті,— тихо промовив Петру Ураду.— Не маєте права знущатись...

У Мечелара засіпалась рука, в якій лежав незмінний п'ятижильний нагай, але він змовчав. Надто вже спокійне лице було у дроворуба!

7

Пізно вночі Петру сидів біля вікна на вузькій дубовій лаві, курих свою поживклу люльку. Діти спали, а Маріора, хоч і не могла skleпити повіки, мовчки лежала. Щось скоїлося з чоловіком, це вона відчувала, але Петру на запитання не відповідав, раз по раз затягався люлькою і лише зрідка стогнав. Цей стогін проривався мимоволі і дуже лякав Маріору. Як зарадити лихові, як розважити чоловіка?

Вона завжди була тихою і покірною. Важка робота і злидні вгамували в ній мрії про щастя, яке колись, у мо-

лодості, зігрівало в наймах, зблизило її з батраком Петру Ураду, поєднало їхні серця. Коли Петру, дужий і молодий тоді, зламав на роботі ногу, вона першою прийшла на допомогу, день і ніч поралася біля нього, покинутого в сараї. Дівчина ходила до ворожки, розпитувала про цілющі трави, сама збирала їх у полі, прикладала до пораненої ноги Петру. Він лежав на соломі з заплющеними очима, з розпухлою, мов колода, переламаною ногою, мовчав. Таким вона і полюбила його — мовчазним, крутим на вдачу, колючим.

Увечері, закінчивши роботу в полі, Маріора бігла мерщій у сарай, де лежав Петру, приносила йому їсти, потім прала сорочки, ходила за тютюном для нього. Коли Петру почав видужувати і вперше розплющив очі, він побачив над собою ніжне лице Маріори, її теплі очі. Погладивши незграбними пальцями її м'яку чорну зачіску, Петру криво посміхнувся, сказав:

— Я тобі не можу обіцяти щастя...

Дівчина відповіла:

— Ти сам — щастя для мене...

В ту ніч вона довго говорила Петру про майбутнє їхнє життя, про те, як у них буде своя хата, своє господарство. А там і синок народиться, Іон. Вона вирішила вже давно — у неї буде син Іон.

Закінчивши строк у Мунтяну, вони вирушили в Мушатешті — там у Петру була стара батьківська хата і клапоть землі — вузька смужка на кам'янистому пагорбі...

На цій землі важко було виростити хліб на двох, а тут пішли діти. Петру старанно ходив біля поля, обкопував кожен кущик винограду, кожную грудочку землі розминав у пальцях. Восени, зібравши вбогий урожай, він ішов до Мунтяну просити якої-небудь роботи. Петру вмів лагодити взуття, кінську зброю, стругати з дерева дитячі іграшки, копати колодязі, майструвати ткацькі верстати... У нього були добрі руки, але що вдієш, коли на світі рук таких більше, ніж роботи?

Маріора бачила, як побивався Петру, щоб заробити для сім'ї на хліб, чим могла допомагала, але справи гіршали з кожним роком. Коли підріс Іон, Петру пожвавішав. Як-не-як, а роботящий син — радість у сім'ї. Він одвів його до Мечелара, вклонився в пояс:

— Я вже негожий до важкої роботи, от мій син.

А потім ця війна! Хто її затіяв і для чого, Петру не знав. Він лише бачив, як злидні тугим зашморгом ще сильніше давили його і таких, як він. Іона забрали на війну, лишилася Віоріка та малеча. Уряд, здавалося, тим тільки і жив, щоб придумувати щоразу новий податок для людей...

Маріора лежить тихо, вдивляючись широко розплющеними очима в темну стелю, що нависла над головою. Щось трапилося з Петру, це видно. Хотіла було, як ото увійшов стомлений, понурий у хату, повідомити про справжній зміст листа від сина, але стрималася вчасно. А ще ж він не знає про новий податок — сьогодні загадували платити по сто лей за димар...

Їй раптом стало страшно думати про життя... Сльози хлинули з очей, тяжкий стогін пролунав у хаті. Петру кинувся до жінки, вона забилася у нього на руках.

— Хоч лай мене, хоч бий, тільки не мовчи, Петру, не муч...

Він погладив зашкарубленими руками її голову, важко зітхнув. Потім усівся біля її ніг, знову запалив люльку і пошепки, щоб не почули діти, сказав дружині:

— Я хотів убити Мечелара...

Маріора схопилася, перехрестила чоловіка.

— Прости, господи...

Петру розповів, що трапилося сьогодні в саду у Мунтяну, додав, що Мечелар вигнав його з маєтку, заборонивши будь-коли заходити туди.

— Тепер не буде у нас приробітку...

В кутку монотонно поскрипував цвіркун, у ногах лежала тепла Жета, обійнявши руками свою дерев'яну ляльку, яку змайстрував сам Петру. Він погладив голівку дівчинки, спокійно сказав:

— Надумався я, Маріоро, зробити одне діло, тільки ти не відмовляй мене, а то відмовиш... Краще мовчи, якщо не схвалиш думки... Бачиш, що коїться в світі? Утисків великих зазнає царан, просвітку йому немає. Не про себе лише говорю — поглянь навколо, майже всі наші сусіди — Букан, Маруну, одноокій Іліє доїдають останні мішки харчу... Антонеску, чи хто там з них старший, веде війну за велику Румунію... А нащо вона нам, велика Румунія, коли ми вмираємо з голоду? От з'явилася та Трансїстрія, а мені що від цього? Може, в моїм домі хліба побільшало? Недаремно кажуть: «Руманія маре, мамалига

наре»¹. Примар здирає останню нитку з людей, податками замутив... Сьогодні, кажуть, обклав димарі...

— То ти вже знаєш?

— Погані вісті мають прудкі ноги,— мовив так само спокійно Петру.— Бач, придумали — плати їм за димар... За кішок беруть, за землю беруть, за кожен куш винограду беруть, за дерева, за хату, за дітей — подушне! От як воно хитро — чим більше дітей, тим більше плати! То що ж, я мушу потопити їх у ріці?

Петру тепер майже викрикував свої важкі слова, наче перед ним були не його жінка і діти, а хтось вищий, той, хто всім править.

— Прикиньте, будьте ласкаві, на своїй рахівниці, що виходить? Та нічого іншого, як смерть. Нагла, тиха, страшна смерть. Тож зупиніть її, ту смерть, бо вона скосить нас, а без нас загинете і ви, бо ж ніхто інший,— царан тримає на своїй спині весь тягар вашої корони!

— Що ти надумав, Петру? — голос у Маріори тремтів.

Петру скочив на долівку, пройшовся до вікна, крутнувся біля столу, впав навколішки перед божницею.

— Благослови, царице небесна! Не покарай мене за смілість думки, за відчай... Злі, умисні люди руйнують нашу батьківщину, знушаються з людей. Допоможи, царице небесна, своєму рабу, своєму слугі праведному...

Помолившись, Петру хутко піднявся, підійшов до Маріори, пошепки сказав:

— Готуй харчів у далеку дорогу. В Бухарест, до короля самого піду. Заступиться король за нас, вір. Йому далеко, не видно, що роблять тут лиходії... Я розповім йому все, відкрию очі...

Маріора схопилася з ліжка, жарко зашепотіла:

— Ти боявся, що я буду відмовляти тебе від задуманого. Ні, Петру, не буду. Іди. Добийся, щоб прийняв король, він добрий, багатий... Король дав одному бідному царанові коня в дар за правду, іди... Розкажи йому. Він пришле комісію, заборонить лихі податки... Розкажи йому про примаря нашого, про неправду отця Іоахима... Адже він одурив нас, Іон писав не те, що вичитав батюшка... Наш син поранений, лежить у госпіталі...

---

¹ Руманія маре, мамалига наре. — Чим більше Румунія, тим менше мамалиги (нар. присл.).

Вона схлипнула, обняла Петру за круті, зігнуті плечі, притислася до нього мокрим лицем.

— Бог бачить правду, і він заповідав королю бути праведним. Іди, Петру, в Бухарест. А коли скінчиш свої справи, пошукай там мого брата Георгіу, він дасть тобі поїсти... та й переночувати буде де.

8

Переобтяжена вином і їжею, панна Софі сидить в опочивальні самотна, мружачись від яскравого світла. На невеличкому столику стоїть чашка чорного кофе, розкидані карти. Панна Софі радіє — випадає дорога. Невже здійсниться її мрія — поїздка в Швейцарію, де відбудеться розиграш «Великого дербі»? Ото буде там веселощів та чудесних пригод! Мабуть, це єдине місце на всій земній кулі, де війна не витолочила принад життя, де можна дістати пляшку справжнього французького шампанського, де працюють кращі бари і готелі... Ця поїздка буде вирішальною для панни Софі — можливо, там, у Швейцарії, відбудеться те, про що вона мріяла давно: одруження з одним мандрівним бароном... Старий Мунтяну, почувши від дочки, що їй треба для поїздки багато грошей, сказав грубувато:

— Відправляйся сама до рябого чорта і спробуй зібрати з голоти на дорогу!

І от вона тут, у цьому ведмежому кутку, де за сотню кілометрів не знайдеш жодної цікавої людини. Рябий, з крочкуватим носом і циганськими очима Мечелар крутився навколо неї, собакою стелячись їй під ноги. Завжди замкнутий і хитрий управитель зробився тепер лагідним і м'яким. Яку мету переслідує панна Софі? Пан управитель над усе боявся ревізії своїх ділових паперів, робив усе, щоб вона не відбулася. Йшли роки, в маєток раз по раз приїздили то господар, то хтось з його дітей, натякали про ревізію книг, але, одержавши потрібну суму від Мечелара; швидко сідали у фаєтон і мчали на станцію. Коли панна Софі тільки переступила поріг маєтку, вона відразу ж сказала, що має намір обов'язково зробити ревізію. Після того кілька днів вона навіть словом не згадала про книги, що лежали в сейфі Мечелара, продовжувала гуляти з місцевими багатіями, користуючись повною сво-

бодою тридцятилітньої незаміжньої діви. Управитель чекав, що мине гульбище, панна Софі відішле гостей, викличе його в свою рожеву опочивальню і м'яким кошачим голосом скаже:

— Ану, подай мені свої записи, Мечеларе, давно я вже не дивилася в них...

Що тоді буде? Мечелар вперто думав над цим прикритим питанням, але задовільної відповіді знайти не міг. Одначе він знав напевне, що панна затіяла якусь нову вигадку і що їй потрібні великі гроші. Найголовніше — дізнатися, яка сума цікавить панну Софі? Скільки йому треба викласти на стіл? А що, як панна загадає таку суму, що її й за рік не витиснути з усього села?

Управитель прикидав і так і сяк у голові, намічаючи суми, які може вимагати панна, але він був дуже далекий від того, про що вона мріяла. Коли панна Софі нарешті закінчила гадання і поклікала його до себе, Мечелар тремтів як у пропасниці. Дізнавшись про те, що панні потрібно півмільйона лей, він онімів. Хриплим і здавленим голосом управитель ледве вимовив:

— То великі гроші, найповажніша, а зараз, самі знаєте, війна... Хоч повішай усіх — не знайдеш таких грошей.

Панна Софі почервоніла.

— То, може, селяни вже не орендують землі мого батька?

Мечелар мовчав. Він не міг пояснити становище, в якому перебував маєток, як жили царани-орендатори. Панна все одно не зрозуміє цього. Він і так багато сказав, ніколи не говорив стільки з панною Софі. Хай краще він помовчить. А панна Софі, затамувавши лютю, що примушувала все її тіло тремтіти, холодно сказала:

— Ти кажеш, що таких грошей не знайти. Ну що ж, давай перевіримо твої слова по книгах... Неси звіти!

Мечелар повалився панні в ноги.

— Будуть вам гроші, помру, але дістану... Дайте тільки мені добрий строк.

— Місяць! — презирливо кинула Софі. — Через місяць я їду в Швейцарію.

На рябому обличчі управителя промайнула гримаса болю. Але він не посмів заперечувати, слава богу, хоч місяць є в його розпорядженні, адже могло статися і таке, що цю суму він повинен був би дістати за тиждень...

Уклонившись, Мечелар вийшов, посилаючи небу

і землі прокльони, на які тільки був здатний нащадок башибузуків.

Залишившись сама, панна Софі підійшла до великого дзеркала, оправленого в потемнілу від часу мідь, солодко потяглася. Все йде так, як вона передбачала. Цього року вона буде в кращих салонах Швейцарії, цього року вона, можливо, стане баронесою...

9

Край широкого білого тракту, що проліг серед степів, стоїть дерев'яний хрест з навісом, на ньому статуя Христа. Позолота на дереві облізла, степові дощі змили написи, негода зруйнувала ветху покрівлю. Біля стовпа витоптана земля. Іде подорожній, зверне з шляху, вклониться іконі, відпочине, подрімає, закусить чим бог послав.

Звідси, з пагорба, відкривається панорама столиці — Бухареста. Прозора синя запона осінньої імли висне над містом, створюючи кольоровий ореол. З усіх кінців країни йдуть до Бухареста поїзди, їх приймають в об'їми зелені парки, курсом на столицю прямують літаки, пронизуючи повітряні простори. Он видніється білий вокзал, де раз на рік зупиняється королівський поїзд. А з іншого кінця міста підноситься щетина заводських труб — то Гривіца, околиця, де розташувалися залізничні майстерні. Там немає парків, немає білого вокзалу, пишно вбраних вітрин магазинів...

Петру, припорошений дорожнім пилом, стомлений, присідає на пожовклій траві під розп'яттям, запалює люльку, пильно вдивляється в столичний краєвид. Серце його завмирає від однієї згадки про те, що він оце за чотири дні врешті дійшов до столиці і незабаром постукає у ворота королівського палацу... Скільки у нього слів важливих для короля, скільки дум тяжких! І не про себе одного буде говорити Петру, а про всіх хліборобів Мушатешті... Та не тільки Мушатешті. Ось пройшов він країну пішки, зупинявся в селах, розпитував людей. Однакові порядки! Діти мруть, як мухи, скалічені солдати, як той Василіу, ходять по вулицях, просячи милостиню...

Роздумуючи над усім баченим, Петру ще більше переконувався в тому, що діє він правильно, прямуючи до короля. Ревні служителі, угодники та придворні лестуни.

деручи останню шкуру з царана, пильно приховують правду від короля, заважають йому побачити людські страждання. Треба лише добратися до нього, зуміти все викласти ясно й відверто. Тоді все зміниться...

По дорозі трапилися супутники — спочатку до Петру пристав дід Ротарул з Чорних Вод, потім в якомусь селі приєднався ще один горьований царан на ймення Вушо. Петру був неохочий до розмов з випадковими людьми (бог їх знає, хто вони і що за люди!), але в дорозі хто може бути мовчазним, як колода? Старезний дід Ротарул першим розказав Петру про свою справу. Іде він у столицю шукати правди і захисту від своєї невістки. Бог послав йому на старість молоду невістку. Хто ж не зрадив би такому в передостанні дні свої? Добра невістка випере сорочку, змиє лугом голову, мамалиги зварить.

Коли ото син привів невістку в хату, якраз незадовго перед війною, старий аж просявав. Він кинувся до печі, щоб пригостити молоду та вродливу невістку. З того й почалося. Красуня за холодну воду не бралася, все перекидала на старечі руки свекра. А той мовчав, бо не хотів посварити молодят. Хай уже буде так. Аби вони були щасливі та радісні. Та ось сина взяли на війну, остався він без захисту. Лиха на язик, блудлива невістка загуляла з жандармом. Старик ходив скаржитися у примарію — звідти вигнали, ще й стусанів надавали. Після цього невістка не давала старому їсти, нужею мучила — не прала сорочок. А оне й зовсім вигнала з хати, бо незручно їй приймати кавалерів при свекрові.

— Невже не знайду управи на бабу?— питав у Петру старик. — Не може того бути!

Вушо, болгарин за походженням, ішов до короля просити коня. Петру здивувався, як почув отаке. Але Вушо на те здивування Петру відповів так. Ходив один чоловік до короля, розповів йому про своє нужденне життя, король вислухав його і наказав своїм слугам вивести з королівської стайні доброго коня і подарувати царанові. Все село ходило дивитися на того королівського скакуна — орел! Правда, хтось пустив поговір, що селянин той десь украв коня на дорозі, але Вушо не вірить у ці теревені. Кінь чистої крові, видно по всьому — королівський. Крім короля, ніхто не має таких добрих скакунів. От і вирішив спробувати щастя — може, і йому допоможе король? Хай дасть не такого красивого коня, хай хоч по-

ганенького, але і то буде радість — нивку буде чим обробити. І Вушо від цього виграє, і король буде у прибутку — одержить справно податки.

Е, люди добрі, думає про себе Петру, кушпеляючи по тракту своїми величезними черевиками. Дрібні у вас справи, не те, що у мене. Не прийме вас король, не стане він витрачати свій дорогоцінний час на теревені з вами про коня та невістку. Петру має здоровий глузд, бог не обійшов його розумом. Король чекає інших слів від своїх вірних підданців, правди та доброї поради жде від людей. Якщо вже ти прийшов до короля, то, будь ласка, розкажи про весь народ, порадь йому розумним словом. Отоді король скаже спасибі та ще, може, і обдарує...

— Король добрий, та слуги у нього злі,— каже Вушо, почуючи потилицю.— Можуть не пустити...

Петру мовчить. Не хочеться ображати людину, хай уже йде собі. А то скажеш, що з такими справами до короля не входять, розсердяться, подумає, що Петру проти того, щоб Вушо мав доброго коня. Він мовчки оглядає поле, поросле будяками. Он видніється пшениця-самосій, мабуть клаптик належить вдові або солдатці — осипалися колоски. Скільки таких осиротілих нив бачив по дорозі Петру! Великий це рэзор для держави, про це також треба нагадати королю, пора видати маніфест про допомогу солдаткам, чоловіки яких загинули на фронті.

Петру бачить, як по шляху до них наближається каруца¹, запряжена худою конячиною. На візку сидить дівчинка років десяти, за нею смуглява жінка у чорній басмі. Такими хустками запинаються жінки, які носять траур.

Боже милостивий,— зітхає Петру,— добра половина жінок Румунії носить чорну басму! Крім сухої оповістки з чорною каймою і чорним хрестом посередині, що вони одержують у нагороду за вбитих чоловіків? От про що треба говорити з королем, от які думи треба нести у серці, прямуючи до столиці!

Петру підводиться, виходить на шлях. Йому треба поговорити з оцією смутною жінкою, він розкаже про неї королю! Конячина сама зупинилася, як тільки візок порівнявся з Петру. Жінка в чорній басмі першою вклонилася, привіталася:

---

¹ Каруца — віз.

— Буна сьра!¹

Петру зняв шапку.

— Звідки прямуєте?

— Слава богу, з столиці... Чотири дні пробули там.

— Як же там зустрічають нашого брата-царана?

Біля каруци вже стояли Вушо і Ротарул. Розговорилися. Жінка розповіла, що викликали її на суд: ще торік подала вона заяву про те, щоб розсудили її з Орляну. Орляну — це багатий царан у їхньому селі. Взяв цей Орляну та й прирізав до свого поля добрий шмат ґрунту, що належав їй. Пішла жінка в поле, очі потемніли. Там, де росли її боби, тепер була чорна рілля, зорана Орляну, і кілок, що одбивав межу, встигли вже перенести. Заголосила, скликала людей, руками показує на стару межу, бо ж її видно ще, горбком виділяється. Склали акт, пішла вона до примаря. А примар кумом доводиться Орляну, хіба знайдеш у нього правду? Каже — хай суд розбирається, пиши заяву.

Ну, написала, виїхала комісія, довго міряли, а потім і оголосили: діло спірне, трудне, в столиці лише можуть розсудити. Жінка заголосила. Як же це так! Та це ж грабіж! Хіба не видно вам так, що межа на десять ліктів нижче була? Ось же і горбок видно, люди скажуть. Де там! Махнули рукою, поїхали. Мовляв, хочеш відібрати назад землю, подай у столичний суд, у Бухарест, найми адвокатів...

— Ну і як суд? Присудив тобі твою землю?

Жінка схлипнула, сухою рукою поправила басму, сумно глянула на свою дочку.

— Присудив,— вона знову сумно глянула на дочку.— Присудив, але який то присуд! «Повернути землю після того, як скривджена сторона (тобто я) матиме змогу обробляти ґрунт самостійно». От як закручено! Коли ж я матиму ту змогу? Коня немає, оцей — позичений, у домі лише діти та кішка... Пропала моя земелька...

Жінка схлипнула, торкнула дівчинку, щоб та поганяла далі, але Петру заступив дорогу.

— Ти осьь...— він поглянув на своїх супутників, що стояли поруч, наблизився до жінки і пошепки продовжив:— Ти осьь басму носиш, чому це? І як твоє прізвище? Я буду говорити з самим королем, слово за тебе замовлю.

---

¹ Буна сьра — добрий вечір.

Заплакана жінка витерла очі, глянула на пошарпаний цуман Петру, на його саморобні повстяні штани, сумно похитала головою:

— Спасибі вам. Та не до того тепер королю і його міністрам — хіба ви не чули? Кажуть, росіяни прорвали оборону на Дніпрі, взяли Київ. Багато наших побито... Так народ говорить...

Всі замовкли. Вушо перехрестив сиву бороду, почав закладати за спину клунок. Петру надів шапку, відійшов мовчазний, задуманий. Каруца рушила далі, поскрипуючи немазаним колесом, жінка схилилася, припадаючи головою до плеча дочки.

10

Батька не було вдома, і Віоріка почувала себе вільніше. Вона не лише бачилася тепер щовечора з Ніколає на вулиці, а й сама ходила до нього на переправу. У хлопця було багато вільного часу, вони подовгу просиджували на кручі, милуючись чудовою заплавою, яка все більше покривалася водою. Розлогі верби стояли, мов ті велетні, по коліна у воді. Просто на воду падали з неба перелітні качки і гуси — тут ще було тепло.

— Виберу день, візьмемо човен і поїдемо отак просто в лиман,— говорив захоплено Ніколає, потискуючи руку Віоріці.— Скільки там дичини зараз! Вона збирається сюди з усього світу. З Росії теж прилітають до нас качки на зимівлю...

Віоріка задумано поглянула на північ, стиха промовила:

— Росія — це степи, ліси, сніги...

— Ні,— заперечив Ніколає,— Росія не така. У Росії непереможна армія. Бач, як молотять німців!

— Чула я, червоноармійці носять з собою не тільки автомати, а й пилки — щоб відпилювати руки... І волосаті всі, закривавлені.

Ніколає засміявся.

— Чому ж закривавлені?

— Бо ж відпилюють руки людям... Коли ото брали лобовобранців, з Заренау приїздив комісар, говорив, що сам бачив...

— Пропаганда! — сказав Ніколає. Лице його зроби-

лося серйозним, навіть злим.— Брешуть, самі не вірять, а брешуть. Мовляв, знайдуться дурні, повірять... Я знаю руських, вони не такі...

— А звідки ти їх знаєш? — Віоріка дивилася на хлопця такими чистими, як у дитини, очима, що він не втерпів і сказав:

— Я бачив їх у Бессарабії.

— Ти бессарабець?

— Я румун, але народився і виріс біля Дністра. Про мое життя ніхто не знає, крім мене... Розумієш? Крім мене... А тепер ще ти будеш знати. Я народився біля Дністра. Там, у Молдавії, жили мої батьки, діди... Та от у 1940 році, коли фашисти втікали з Бессарабії, вони силоміць примушували людей кидати свій рідний край і йти світ за очі. Якось увечері заскочили вони до нас у хату. Батько мій був сільським ковалем, повернувся якраз з роботи, вечеряв. Румунський офіцер скомандував:

— Хутко збирайтесь, більшовики йдуть!

Батько спокійно сказав, що нікуди він збиратися не буде, що він тут жив, тут і помре. Офіцер витяг револьвер і на моїх очах застрелив батька. Нас з матір'ю вигнали з хати і погнали на шлях. Довго ми брели курними дорогами, мати захворіла, не знесла потрясіння, вмерла... Так я опинився тут...

Ніколає зазирнув дівчині у вічі, проказав:

— Тільки ти не говори про це нікому, бо мене посадять у тюрму.

Віоріка на мить уявила, що Ніколає посадять у тюрму, і злякалася. Ні, вона нікому не скаже про це.

— Я і по-російському вмію говорити,— з гордістю похвалився хлопець.— У них всі люди грамотні... У них найкраще в світі метро...

Віоріка не знала, що таке метро, але змовчала — і так розхвалився Ніколає, а то зовсім буде вважати її дуренькою.

Вони увійшли в курінь, де жив хлопець. Віоріка сплеснула руками:

— Бруду скільки! Лишенько!

Швиденько нарвала полину, побризкала долівку, підмела, прибрала тапчан, збрала на столі обценьки, ключі, болти і поклала акуратно в куточок. У курені стало враз затишніше, світліше. Ніколає, як зачарований, дивився на

дівчину, не стерпів, підійшов і обняв її за стан. Віоріка випручалася, сердито кинула:

— Не будь паном Чорбаряну...

Хлопець засміявся. Він уже знав від Віоріки про намагання корчмаря, благаючи сказав:

— Більше не буду... А ти мене не бійся, я не такий.

Віоріка гордовито закопилила губу.

— А я й не боюсь. Якби боялась, не прийшла б.

Раптом почувся далекий приглушений гуркіт моторів. Ніколає виглянув надвір, гукнув:

— Ану, вийди, поглянь.

Дівчина подивилася, куди хлопець показував рукою. Високо в голубому небі чіткою колоною йшли літаки, стрясаючи повітря важким гулом.

— Радянські. Це вони повертаються з завдання,— пояснив Ніколає.

— А вони не бомбитимуть нас? — Губи у Віоріки затремтіли.

— Радянські льотчики не воюють з мирними людьми, вони тільки багачів не люблять, таких, як Мунтяну і Чорбаряну.

Повітряна армада тимчасом йшла уже понад Дунаєм. Раптом один маленький сріблястий літак, що був позаду, хитнувся на ліве крило, відокремився од групи. Ось він вирівнявся, але за хвилину знову зробив крен і почав падати. Віоріка схопила Ніколає за руку, міцно стиснула її.

— Падає!

— Вирівняється! — скрикнув Ніколає і відбіг на горбок, щоб краще бачити. Але літак не вирівнявся. Він усе швидше й швидше линув до землі, високо задерши хвіст. Ось від нього вихопився уверх білий купол, загойдався на вітрі. Машина важко шугнула в ріку, піднявши величезний стовп зеленої води.

Як же повільно гойдається в небі парашут! Ніколає прикипів поглядом до льотчика, який, здавалося, спокійно плив собі назустріч землі, роздивляючись навколо. Вітер зносив його на заплаву, туди, де густо стояли верби. Серце у хлопця стукотіло, очі палали. Що буде з льотчиком? Його спіймають, будуть катувати... О, Брезяну першим кинеться на нього, буде зубами гризти... А Чорбаряну, а Мечелар! Що робити? Як допомогти цьому воїнові?

Віоріка скрикнула. Біля її голови просвистіла куля. Стріляють по людині, яка опускається на землю з пара-

шутом, може до того ж і поранена! Ніколає оглянувся. До них біг жандарм Баглаї, на ходу застібаючи свій полинялий френч. Він раз по раз зупинявся, оглядався назад і верескливо покрикував, підганяючи людей. Який мерзотник, думає Ніколає, який боягуз! Адже він кішки лякається вночі, держить завжди наготові маузер... Боягуз! Стріляє в беззахисного воїна під парашутом...

Жандарм Баглаї, розмахуючи карабіном, гнав поперед себе старика Букана, якого він захопив по дорозі, і люто лаявся. Вони підбігли до переправи, де вже був примар Брезяну, скочили в човен і швидко попливли в тому напрямку, де опустився льотчик. Ніколає весь дрижав, горло його пересохло, руки отерпли. Який же він дурень! Стояв і чогось чекав! Треба було першому сісти в човен і поплисти, щоб їм не дати. Або сховати весла. Як це він так розгубився? Що ж тепер робити?

По дорозі в село вже мчали три мотоцикли, озброєні кулеметами. Вони миттю опинилися на березі, з них вискочили жандарми, навели кулемети в бік ріки. Офіцер вийняв бінокль, виліз на курінь. Мабуть нічого не побачивши, він скочив на землю, скомандував шукати човни, зганяти до берега людей. Далі накинувся на Ніколає і Віоріку:

— Чого стоїте? Ловіть більшовика! Де човни?

Ніколає відповів, що єдиний човен, який у нього був, забрав примар. Більше немає. Є ще один, але він на тім боці.

— Порон, порон лаштуї! — лементував офіцер. — Ставте на порон кулемети! — Жандарми заметушилися, тягли на порон мотоцикли, повертали кулемети в усі боки. Ніколає підняв червоний прапорець, засемафорив. Але відповіді з того боку не було. Щось не поспішає запускати мотор старий поронник Лупул. Може, зміркував, чому так поспішає жандармський офіцер, а може, заснув. Це з ним часто трапляється, сімдесят років — вік поважний. Бувало півгодини вимахує Ніколає прапорцем, поки помітить дід і потягне порон на той бік.

— Саботаж! — люто кричить офіцер, погрожуючи Ніколає револьвером. — Застрелю, якщо зараз же не відчалиш.

— Це не від мене залежить, — відповів хлопець, вище піднімаючи прапорець, а в думках радіючи, що дід Лупул не поспішає. — Поронник там старий, підсліпуватий...

Офіцер вихопив з рук хлопця прапорець, несамовито замахав ним.

— Повісити, сьогодні ж прилюдно повісити старого чорта за саботаж! — люто лаявся офіцер, втрачаючи терпець. Він шпурнув прапорець, вийняв парабелум і випустив чергу. Лунко ойкнула заплава, ніби покотила дзвінку бочку по крутому зеленому узбережжю.

Віоріка злякалася. Вона миттю кинулася в натовп, що уже зібрався на березі, помчала додому. Маленька Прісі, тримаючи братіка і ще меншу сестричку за руки, стояла на воротах, з цікавістю розглядаючи людей, що бігли по вулиці. Маріора похапцем хрестилася, зачиняла віконниці — хтось пустив чутку, ніби радянські льотчики бомбитимуть село... ніби вони висадили біля Дунаю десант... Віоріка швидко кинулась до матері, благально промовила:

— Мамочко, вони його вб'ють... Замучать.

Маріора подивилась на дочку.

— Кого?

Дівчина махнула рукою, побігла під повітку. Там стояв утлий човник, потрісканий, з щілинами у дні. Віоріка оглянула човник і, впевнившись, що він непридатний, полегшено зітхнула. Вона схопила весла, віднесла їх на город. засунула в кукурудзиння.

Маріора завела дітей у хату, гукнула дочці:

— Иди-но хутчіш, не бачиш, що робиться?

В хаті вона тремтячи додала:

— Пропадемо всі... повбивають нас... Батько щось не повертається.

Віоріка притислася до матері, заспокійливо сказала:

— Вони не вбивають мирних людей, вони тільки багатів не люблять... Таких, як Мунтяну і Чорбаряну...

Мати злякано перехрестилась.

...Старий Лупул нарешті виліз з своєї землянки, неквапно вийняв з кишенки широкого шкіряного пояса окуляри, начепив їх на ніс і почав оглядатися. Чи то сльозю запливли очі, чи так щось трапилось, але старий довгенько ще стояв, здивовано позираючи на далекий берег, звідки лунали постріли. Та ось він нарешті замахав прапорцем, що означало «чую».

Коловорот заскрипів, порон повагом відчалив. Ніколає

стояв біля причалу, кипів. Чому б не перекинутися отому старому порону або канату не тріснути серед води... Адже бувало і таке, що вода раптом проривала хистку просмолку, один з трьох великих човнів, на яких опирався поміст, нахилився, поринав... Але тільки вчора вони з дідом перевірили днища, підсмолили... Якби знаття, хоч дірку було б пробити...

Човник, на якому відпливли примар та жандарм з Буканом, уже сховався серед дерев. Хіба знайдеш людину в такій гушавині? А чи живий він, льотчик? Ці, з кулеметами, нічого не вдіють, з порона не стрибнеш у воду. Та і сонце он схиляється до заходу, а ніч приховає льотчика, не видасть. А що, як спіймають? Чим зарадити? Ніколає вирішує твердо: він викраде полоненого, загине або викраде. Напевно, що льотчика посадять у льох, що під примарією, будуть чекати ранку, щоб відправити далі. А за ніч можна все зробити... Хто йому допоможе? Віоріка, дід Лупул, бідняк Маруну... А якщо й ні, сам усе зробить. Так і буде. Який завгодно замок відімкне Ніколає, перепиляє болти, грати...

Порон зупинився за вимогою офіцера на середині ріки, жандарми, щоб доказати ревну службу, перезаряджали кулемети, хоч у душі раділи, що не доведеться нищпорити по чагарниках, де можна пірнути з головою, напбротися на кулю радянського льотчика... Офіцер зрозумів, що з порона нічого не побачиш, що так не знайдеш льотчика... Він наказав тягти порон назад, розпорядився зібрати всі човни, які були в селі, вислати в заплаву якомога більше людей. Сяк-так знайшли чотири посудини, відіпхнулись од берега. Утлі човники закрутило течією, понесло. Офіцер знову вийняв свій блискучий бінокль, керував операцією.

Сонце, кинувши вверх стовп червоних променів, сіло за обрієм, сутінь обгорнула заплаву. Незабаром човники верталися назад. Брезяну доповів офіцерові, що нікого не знайшли. Видно, потонув льотчик, бо впав він якраз у воду... Жандарм підтвердив цю думку.

Лемент у селі потроху вгамовувався, люди розходилися по домівках. Офіцер залишив на березі варту, наказав селянам на ранок зібратися біля переправи: він сам поведе їх на розшуки більшовицького льотчика.

На заплаву, на Дунай спускався вечір, покриваючи все крилами сну і спокою.

Розділ другий

1

Поклавши за спину кийка, на якому висить торбинка з харчем та грубий цуман, Петру широко крокує по гладенькому асфальту мимо затінених парків і високих будинків столиці. Він раз по раз зупиняється проти широких, багато вбраних вітрин, дивується, звідки набралось стільки дитячих іграшок — чорних танків та сріблястих літаків. Рекламувавсь також виноград, «трансістрійське» полотно, дешеві браслетки і соєві тістечка з кукурудзяним кремом. Біля одного рундучка Петру скинув з плеча кийок, видобув з підкладки цумана монету і всмак напився лимонаду. Напій густий, яскравожовтий, наче олива.

— Куди шлях твій лежить, дядечку? — звернувся до Петру вусатий грек, що торгував лимонадом.

— На Каля Вікторіє! — бадьоро відповів Петру і багатозначно підморгнув бровою. — Діло є! Ясно?

Вусатий грек зажмурився, наче йому хто шпурнув у лице жменю піску, закліпав віями, потім раптом засміявся.

— До самого короля! Щасти тобі!

Петру статечно подякував за добрі побажання, поклав на спину свої пожитки, хазяйновито оглянувся навколо, перехрестився і, киваючи в такт ходи високою смушевою шапкою, пішов уздовж бульвару. Минувши кілька кварталів і раз по раз розпитуючи дорогу, Петру нарешті добрався до великого майдану Каля Вікторіє. З правого боку від низенької церкви стояв королівський зимовий палац. Петру зняв шапку, перехрестився і завмер, вдивляючись у похмурі темні вікна. Що то за ними діється зараз? Проходячи мимо широченних воріт, Петру з цікавістю розглядав яскраве вбрання королівських гвардійців, що несли варту. Це були рослі, широкогруді юнаки в мідних блискучих касках з білим султаном і білим ремінцем, який охоплював підборіддя. Забачивши офіцера чи генерала, гвардієць, як автомат, прийшов у рух: голосно стукнув кованими каблуками по дерев'яному помості, відкинув рушницю вперед, потім убік і знову, заляканий і німий, прийняв попередню позу. Уквітчаний, як папуга, заведений, мов годинник, гвардієць так розсмішив Петру, що

він не втримався і чмихнув. Гвардієць дивився на Петру нерухожими скляними очима.

— Та ти живий чи дерев'яний? — звернувся до гвардійця Петру. — Скажи краще, як потрапити до короля?

Відповіді не було.

— Свят, свят, — зашепотів Петру, віддаляючись. — А він і справді неживий, мов дровиняка та...

Одначе гвардієць, побачивши офіцера, що проходить мимо, знову стукнув каблуками і проробив усе, як і раніше. Це була все ж таки жива людина...

«От вона, королівська муштра, — подумав Петру і похитав головою. — Може, і його Іона отак муштрували, щоб витрясти душу й серце, залишивши тільки вправні ноги, щоб стукали об поміст, та руки, щоб тримали гвинтівку?»

Розпитавши у людей, Петру нарешті знайшов приміщення королівської канцелярії, вклонився низько жандарму і тихо розповів про мету свого приходу. Сивобородий жандарм у розшитому золотом кітелі глянув на Петру підсліпуватими червоними очима.

— Король зайнятий важливими справами. Ясно?

Петру переступив з ноги на ногу.

— Але ж маю до короля важливу справу...

Жандарм розгорнув перед Петру товсту книжку з величною королівською емблемою на оправі, ткнув у неї пальцем:

— Запишіть усе сюди, король прочитає і прийме рішення.

У Петру закалатало серце. Він витер спітнілий лоб, кркнув, сказав ледве чутно:

— Я того, ну, знаєте, не дуже...

— Неписьменний? — голосно крикнув жандарм. — Гаразд, я запишу, кажіть, що там у вас.

— Але мені треба особисто до короля, маю важливу справу.

— Короля немає в столиці, доведеться вам почекати.

— Скільки чекати? — перепитав Петру.

— Ну, місяць, півтора...

— Ой, — вихопилось у Петру, та він поспішив затиснути собі рот. — Хай бог милує, у мене всього невеличкий шматок хліба...

— То кажіть, що там у вас за прохання, я запишу. Тільки скоріше.

Петру невиразно пробурмотів:

— Його величність мусить знати, що примар чисто заїв податками бідний люд... Димар, вишня, кішка...

— Ясно,— бубонить жандарм,— скаржитесь на великі податки воєнного часу. Далі що?

Петру мовчав. Він зрозумів, що далі не стерпить, штурхне цього набурмасеного тупого солдафона, плює на книгу з королівським гербом. А щоб цього не сталося, він кілька разів підряд кланяється і, задкуючи, виходить надвір. Свіжий вітер повіває з парку, що зовсім поруч, освіжає лице Петру. Він зняв шапку, вітер обличчя і, повернувшись на схід сонця, перехрестився.

— Хай бог простить цього нерозумного чоловіка,— промовив Петру.

Знову шумлять торгові вулиці, знову викрикують продавці вареної ккурудзи, смажених каштанів і «найкращого на Балканах яуру»¹. Петру прислухається до цих слів, але не розуміє їх змісту. Він голодний, та йому байдуже. Невдача, яка спіткала його в королівській канцелярії, надто стривожила серце. Правду казали люди, заспокоює себе Петру, що добратися до короля важко, і саме тому виникають усі труднощі в державі. Не було б отих хитрих та підступних міністрів, хижих та кровожерливих радників, тупих, розлючених жандармів, усе було б простіше, краще. Прийшов би оце Петру до короля, розповів би йому правду про життя царана, король зрозумів би все, випустив би маніфести, все чисто скасував би. А так... Що вже там говорити, дурять слуги молодого короля, не допускають до нього правди... Може, написати королю? Викласти в довгому листі всі кривди, заподіяні царанові, розповісти про лихих і пихатих міністрів та слуг короля, які не допускають до нього народ, затуляють йому очі? Король любить свій народ, своїх дітей, він усе зрозуміє і повісить тих лихих придворних ворогів-міністрів, які що не день випускають все нові маніфести проти народу. Так, треба буде скласти лист до короля. Хто ж напише його?

Петру стоїть на розі, холодний кривець пронизує всю його постать, добирається до кісток. Мабуть, цей холодний вітер незабаром принесе на поля сніг. Чи носить там Віоріка плавіння? А може, вона, скориставшись відсут-

---

¹ Я у р — кисле овече молоко.

ністю батька, байдикує, тоді всю зиму доведеться сидіти в нетопленій хаті. Порожній засік і холодна хата! Що може бути важче для царана?

Сумні думки одна за одною зринають у голові Петру. Так уже ведеться — якщо в людини одна трапиться прикрість, вона кличе й другу за собою. І ці прикрощі на-строюють людину на сумний лад... Петру думає про те, що треба ж і цього року йти до панни Софі прохати землі в оренду. О! Тепер йому не дадуть і клаптя! Злий Мечелар собак спустить з цепів, коли тільки побачить здалека постать Петру! Тепер, після історії з Василию, Петру хоч лягай живцем у домовину. Єдина надія на милість короля...

На милість короля... А де ж він, той король? Петру раптом отямлюється. Чого він стоїть тут, на розі? Його штовхають перехожі, поліцай крутиться навколо, косо позираючи на зігнуту постать дивного царана. І чому так гірко Петру? А, ось що — його вигнали з королівської канцелярії. Як ото тупий набундючений жандарм записав його прохання? «Великі податки военного часу»? Здається, так записав той тхір у книгу. Але ж Петру прийшов сюди не за тим. Він хотів розповісти королю, що більшість царанів села Мушатешті зовсім не мають землі, що вони змушені орендувати її у поміщика Мунтяну, який дере з селян останню шкуру.

Ні, Петру не стерпить такої образи. Отой старий тхір усе перекрутив, усе перебрехав. Треба написати про це королю, хай знає, хто у нього служить в канцелярії. Так, так. Маленький пеньок перекидає великий віз! Петру свого доб'ється, хоч, може, доведеться померти отут на вулицях з голоду. Він зараз же піде до Георгіу, брата Мар'ори, який працює тут на вагонобудівному заводі, розповість йому все чисто, спитає поради. А потім він попросить Георгіу розкласти на столі папери та чорнило, описати все, що він продиктує. Король одержить лист, прочитає, викличе слугу і накаже: «А йди-но поклич сюди царана Петру Ураду, хай я з ним побачусь та поговорю про важливі справи».

Усміхнувшись своїм думкам, Петру нарешті рушає з того місця, де прикипів був. Він змерз і тому швидко йде у бічну вулицю, яка веде до приміського району, де живе слюсар Георгіу.

Над Мушатешті — ніч. Небо вкрите важкою чорною запоною хмар, які наче чіпляються за верхівки дерев. Інколи хмари починають сіяти дрібний водяний пил, з'єднуючи небо і землю в суцільний чорний фон. У таку ніч люди міцно сплять, і, певно, сняться їм сонячні щасливі дні, позбавлені горя та злиднів. Але цієї ночі в Мушатешті майже ніхто не спав. У хатах тихо гомоніли люди, обмінюючись думками про подію з льотчиком.

Не спав цієї ночі і старий поронник Лупул. Одинокий, покинутий усіма, він жив відлюдно на правому березі, в землянці з єдиним вікном. На дощаному помості лежав подертий цуман з грубої вовни, у кутку стояв сигнальний ліхтар і невеличкий казанок для готування їжі. Лупул прослужив усе життя в економії поміщика Мунтяну, витратив на його полі молодечу силу. Коли не зміг працювати, Мечелар вигнав його з подвір'я. Довгий час Лупул ходив по селу, латав людям черевики за шматок хліба, трусив сажу, просто так лежав десь під типом і співав псалми. Та ось війна забрала з села майже всіх дорослих чоловіків, залишилися самі каліки та старі. Не маючи кого поставити до коловорота, Чорбаряну згадав про Лупула і, відшукавши його, покинутого і хворого, задоволено сказав:

— От тобі і війна, дядечку Лупул! Кому розор, а тобі щастя. Матимеш тепер шматок хліба.

У дядечка Лупула кошлаті сиві брови, що низько висають над очима, біла скуйовджена голова і зовсім молодечі рум'янці на щоках. Ходив він завжди у своєму пом'ятому цумані, навіть тоді, коли палило серпневе сонце. На голові у нього чорнів капелюх з діркою, в зубах вічно димила маленька люлечка. Старий сам собі варив ріденьку кукурудзяну кашу, заправлену цибулиною, іноді ловив рибу і варив її в своєму прокопченому казанку.

Мовчазний і замкнутий поронник рідко їздив у село, хіба що за сіллю, нічим наче не цікавився. Однак полії, що відбулися минулого дня над Дунаєм, схвилювали і діда Лупула. Дізнавшись про те, що в плавнях опустився радянський льотчик, поронник замислився, навіть люльку забув вчасно прочищати. Він сидів біля невеличкого віконця, по якому стукотіли рідкі дощові краплини, лагодив рибальську снасть, а сам думав над тим, як то страшно буде людям дивитись на радянського льотчика, якого

завтра почнуть катувати. Хто він, той льотчик? Може, простий царан, літня людина, а може, молоденький хлопчик, як отой Ніколає, що працює на лівому березі біля порона? Старий Лупул уявляє собі картину, яка змушує його прикипіти до ослона: кульгавий Баглаї викручує пораненому льотчику руки, б'є його кованим німецьким чоботом і кидає в льох. Лупул здригається. Так точно бив його в спину Мечелар, коли виганяв з подвір'я економії, Хруснула тоді стара натруджена спина у дядечка Лупула, пече й зараз, мабуть не перестане пекти, аж поки він не ляже в домовину. І за що його так почаствував Мечелар? Чи не за те, що він усе життя трудився на пана Мунтяну?

Раптом почулось обережне тупотіння під вікном. Хто б це міг прийти в таку пізню пору? Може, якийсь дезертир, яких тепер безліч вештається в плавнях, уникаючи зустрічі з жандармами? Уже не один ночував у землянці старого Лупула, не один кутив з його люльки і їв пісню юшку з отого он прокопченого казанка... Дядечко Лупул підводиться, хоче виглянути у вікно, але здивований залишається на місці. У невеликому вікні видніється мокре, приплюснуте до шибки лице Ніколає. Він мовчки роздивляється, потім зникає, та за хвилину вже сидить поруч старика, жарко шепоче:

— Ви чули, дядечку, яка біда насунулася на Мушаштешті? Завтра виженуть усіх людей в плавні шукати льотчика... І знайдуть. бо... бо він, мабуть, поранений і не зможе втекти... Що тоді буде? Як ми будемо дивитися один одному у вічі? Га? Що ви скажете на це, дядечку Лупул? Чи й у вас, може, кам'яне, холодне серце?..

Старий Лупул дивиться на юнака, в якого тремтить нижня губа і зуби цокотять, наче його б'є пропасниця. Кошлаті брови старика зводяться над очима, він пильно стежить за кожним рухом хлопця.

— Чого ти прийшов, Ніколає? — спокійно питає Лупул, не зводячи з хлопця проникливого погляду. Юнак ледве не кричить з болю:

— Питаєте, чого? Скажу — вони хочуть завтра повісити вас серед села. Я сам чув, як офіцер з Заренау наказував. Дивно, як це він досі не арештував вас... А ви ще питаєте, чого я прийшов. Кам'яні серця...

Сльози ринули з очей хлопця, він схопився на ноги і хотів було бігти з хати, та Лупул схопив його за руку, посадив назад на ослін.

— У мене, хлопче, серце людське, воно не кам'яне, ти помийляєшся. Вір мені і кажи, чого прийшов.

Ніколає підняв очі, повні сліз, збуджено проказав:

— Дядечку, я вірю... Вірю вам... Допоможіть мені... Не мені, а йому...

— А ти бачив його?

Ніколає дивиться у вічі старого поронника, мовчить. Щось зупиняло його, не дозволяло викласти найбільшу таємницю, яку знав. А що, як він підкуплений жандармами? Сигуранцею? А що, як дядечко Лупул виявиться зрадником? Що тоді буде? Ніколає дивиться на старого, вивчає його. Хай перестане так стукотіти серце. Хай він ще трохи подумає, чи відкривати таємницю, чи залишити її в собі. Оглянувшись навколо, наче шукаючи підтримки чи поради, хлопець знімає з голови засмальцьований картуз, розриває підкладку, виймає звідти цупку картонку в брезентовому чохла і подає її Лупулу. Дід здивовано дивиться на хлопця, чекаючи пояснень, розглядає картонку. На ній яскравіє невеличка п'ятикутна зірочка, вирізана, мабуть, з журналу.

— Що це таке? — питає нарешті Лупул.

— Це зірка, — похапцем говорить Ніколає, — такі зірочки носять радянські солдати... Поцілуйте, дядечку Лупул, цю зірочку...

Старий Лупул усміхається:

— Не довіряєш?

— Не в тому річ, дядечку, але я вас прошу...

Старий обережно підносить обома руками маленьку зірочку до уст. Потім дивиться в палкі очі юнака, прихиляє його голову і цілує в лоб.

— Кажи тепер.

Ніколає нахилиється вперед, шепоче:

— Я знайшов його... Він поранений, важко стогне, непритомний... Його треба негайно схвати, бо ранком жандарми...

— Де він лежить?

— Недалеко звідси...

Старий якусь мить думає, потім схоплюється на ноги, натягує на себе цуман, хапає весла і кидається в темну, дощову ніч. За ним вибігає Ніколає. Вони швидко сідають у човен і нечутно рушають. Косі пасма дощового пилу і морок ночі поглинають невеличкий човник, який поспішає в розбурхану, гнівну ріку.

За годину промоклий і тремтячий від холоду Ніколає нишком стукає у вікно хати Віоріки. У відповідь різкі пориви вітру сиплють у лице водяним пилом, забивають дихання. За вікном нічого не чути, наче тут вимерли люди. По вулиці проходить двоє жандармів. Офіцер виставив патруль, — здогадується юнак і ще щільніше притискається до стіни. Нарешті хтось визирає у вікно. Ніколає впізнає Віоріку і махає їй рукою. Ось вона в сінях, уся тремтить.

— Що сталося?

Ніколає викручує картуз, патьоки дощу стікають йому просто на ноги.

— Дістань хліба, молока і все це вранці неси до Срібної грінду. Якщо спіймають, кажи, що несеш їсти мені.

— Що ти замислив? — Губи у Віоріки тремтять.

— Він поранений, і його треба підтримати, інакше помре...

Віоріка нічого більше не питає, вона розуміє. Мати сердито бурмоче в сінях...

— Гаразд, чекай на мене, — каже Віоріка.

— Гляди ж — грінду, Срібна грінду! Чуєш?

Віоріка пригортається до хлопця, гарячі губи шепочуть йому в саме лице:

— Срібна грінду.

Ніколає швидко вибігає у двір і незабаром зникає за темною запоною дощу.

3

Район столиці, де живуть робітники залізничних майстерень — Гривіца — велике селище, що розкинулося на кілька десятків кілометрів. Приземкуваті будиночки, криті просмоленим картоном і простим диктом, туляться один до одного, сірі й похмурі, як дощова осінь. Немає скверів, немає дерев, вулиці вузькі, немошені; одноманітність краєвиду порушують лише пузаті будки для афіш. Колись тут вивішували оголошення про циркові вистави та про умови державної лотереї, а тепер тут видніються військові зведення з фронту.

Петру йде вулицею, відшукуючи потрібний номер будинку, зазирає у вікна. Всюди убогість і злидні — де тільки їх немає! Петру іноді зупиняється біля вікна, звідки визирають бліді, голодні діти, роздумує. Видно, всюди одна-

кове життя! Не тільки в Мушатешті сохнуть діти від пеллагри. Бліді личка — не рідкість на цьому світі!

Нарешті знаходиться потрібний номер. Петру входить у хату, знімає шапку, хреститься в куток. Георгіу допомагає гостю зняти з ніг промоклі, важкі черевики, садить його до грубки, щоб він зміг просушити онучі і відігрітися. Георгіу — вдівець, минулого року померла його гаряче любима дружина, залишивши чорнооку Флоріку.

Пригощаючи гостя гарячою юшкою та кукурудзяними сухарями, Георгіу розпитує про життя на селі, про мету приїзду Петру до столиці, про здоров'я жінки і дітей.

— Жінка, слава богу, — відказує Петру, — щороку приносить мені нове щастя — сина або дочку...

Георгіу знає про бідність Петру, і хоч вони бачились років два тому, однак запитує:

— Прикупили землі чи ще й досі орендуєте?

Петру не витримує спокійного голосу Георгіу, кричить:

— Облиш жартувати, хіба не бачиш по мені? Прикупити землі? Хіба про це можна питати так спокійно? Про це треба кричати криком, кликати на гвалт...

Довго і запально розповідає Петру про порядки на селі, про нові податки, про утиски, яких зазнає царан від властей. Він довго мовчав, простуючи полями до столиці, виношуючи мрії про зустріч з королем, тепер його вже важко зупинити.

— Якби знав про наше життя король, він би видав маніфест...

Георгіу засміявся:

— Ти переконаний у цьому?

— А ти хіба сумніваєшся? Скажи чесно.

— Скажу, — погодився Георгіу. Він підвівся з ослона, пройшовся по кімнаті, погладив по голівці доньку.

— Король знає, та він не такий, як про нього дехто думає...

Петру витяг шию, насторожився. Він навіть перестав їсти, так волів швидше почути слова про короля.

— Король — пішак у руках фашистських заправил, ширма. Він думає не про долю підданих, а про свої маєтки... Адже у нього сто п'ятдесят маєтків, розкиданих по країні! Чи не забагато для короля Румунії? Га?

У Георгіу шорстке сиве волосся, строгий, карбований вираз обличчя. Петру дивиться на його міцно стиснуті щелепи, відчуває велику силу волі в цій людині і нена-

роком порівнює його з Маріорою. Така ж непохитна воля, така ж дужа і величава постава.

— Король! А ти знаєш, чим зараз король заклопотаний? Він влаштовує побачення з красунями королівської крові Великобританії, Ірану, Єгипту...

— Наш король? Що ти кажеш таке? — Петру широко розплющив очі.

— Наш король! Чого це він наш? Хто його посадив нам на шию? У такі відсталі країни, як наша, королів постачала Німеччина... Передбачливі люди, далекоюсяжні плани!

— Але наш король любить свій народ, піклується про нього. Одному царанові навіть коня подарував...

— Ха-ха-ха! — зареготав Георгіу, його колюче волосся наче заворушилося.— Подарував коня? Та не може того бути! Коня? Ха-ха-ха! Обідрав Молдавію, привласнив сто п'ятдесят тисяч гектарів землі, забрав у селян хліб до зернини, залишив людей, усю країну без одягу, а одному царанові подарував коня... І що, добрий кінь?

Петру розсердився: чого ото так глузувати та ще й сміятися, коли тут ледве серце не розірветься.

— Добрий кінь. Чистої крові...

— Ну ясно ж, добрий... А чого ж — у короля сорок стаєнь, можна одного жеребця віддати румуніві... Хай бере за повід та й веде по всій країні, людям показує. От, мовляв, який добрий у нас король. Він, мов рівний, розмовляє з цараном, дарує йому коня з своєї королівської стайні. Так?

— До чого ти ведеш? — насторожено питає Петру. Він ще не зовсім вірить у те, що почув.

— До чого? А до того, що наш король — вигідна реклама для антонесків та інших фюрерів. Аякже. Навчився їздити на автомобілі, керує літаком, сам готує собі сармале, носить наш національний костюм... Папуга! Блазень!

Георгіу викрикував слова так, наче він був прокурором і тепер от вимагав суворого покарання найбільшому злочинцю своєї країни.

— Загатив усі рови Європи румунськими солдатами, винищив молодь нації на безмежних фронтах, розгорнутий Гітлером на сході, украв в Одесі трамвай, скупив нафтові акції, загарбав кращі землі, а румуніві... подарував коня. До того ж — доброго коня, обов'язково доброго!

Я бачив у газеті ту фотографію, ми на заводі плювали на той блазенський знімок... А ти що, може, теж прийшов просити у короля коня?

Георгіу зупинився, втупив свої проникливі очі в обличчя гостя.

— Не за тим я йшов до короля,— прогук Петру, не дивлячись на Георгіу.— У мене до нього серйозніша справа...

— А таки до короля прийшов! — Георгіу наче зрадів, що дізнався про справжню причину приїзду свого родича.— Так би й сказав одразу. Ну, і що?

Петру розповів усе про відвідини королівської канцелярії, про намір написати лист самому королю, викласти йому правду про життя народу. Георгіу уважно вислухав розповідь, підсів ближче до Петру, пильно подивився на нього.

— Невже ти віриш у те, про що говориш? Невже ви, селяни, ще й досі вірите в короля, в його милість? І, кажеш, разом з тобою йшли люди і теж мріяли поговорити з королем, знайти у нього захист? От воно і є...

— Що є? — підняв голову Петру.

Георгіу знову почав ходити по хаті.

— А те, що ми, робітники, погано знаємо село, мало буваємо там, не вивчаємо настроїв... Це нам може дорого обійтися...

Петру знав від Маріори, що її брат читає заборонену літературу, що він належить до підпільної комуністичної партії. Та на що він натякає? Що значать його слова: «Це нам може дорого обійтися»?

— Знаєш, Петру,— заговорив Георгіу.— мені шкода не так тебе, як твоїх дітей, які чекають повернення батька... А тебе можуть і не пустити в Мушатешті. Так, не пустити. Просто візьмуть та й посадять у тюрму. Хоч як переповнені наші тюрми, але місце знайдеться й для тебе.

— За що ж мене посадять? За те, що я хочу побачити короля і поговорити з ним?

— Якщо будеш дуже добиватися зустрічі — посадять. Обов'язково посадять. У нас тепер після сталінградського ляпаса все можливо... Вони перелякані воєнними поразками на смерть, а переляканий готовий на все... І ще я тобі скажу, що не з того кінця ти починаєш, не тією стежкою йдеш. От сядь-но ближче сюди до світла, я тобі дещо почитаю. Може й зрозумієш трохи...

Георгіу вийняв з потайної кишені вчетверо згорнутий друкований папірець, розгладив його обережно долонею, протер очі і прочитав: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Почекавши мить, наче перевіряючи, яке враження справили ці слова на Петру, Георгіу почав читати листівку, випущену підпільною комуністичною партією Румунії, яка кликала людей підніматися на визвольну війну проти фашистського засилля, проти Антонеску та його зарубіжних хазяїв. Маленька Флоріка вже спала, розкидавши на подушці пухлі ручки, а Георгіу й Петру ще довго, майже до самого ранку сиділи біля світла і все про щось говорили. І коли прозвенів перший трамвай, Георгіу підвівся.

— Так можна за балачками й про роботу забути.— Він почав збирати свою скриньку з інструментами.— Я піду, а ти лягай спати. Дочку я відводжу до родичів моєї жінки, вона там живе більше, ніж у мене вдома. Лягай, спи, а я до обіду повернусь.

Петру теж підвівся.

— Спати мені не хочеться, я краще пройдуся по місту.— Він розпалив свою люльку.— Піду, поброджу, подивлюся...

— Що ж, Петру, я не наполягаю, щоб ти відмовився од своїх намірів. Ішов ти далеко, мріяв про це, настроївся... Щоб потім на мене не ремствував, мовляв, послушав, а тепер жалкую... Дивись сам. Тобі не тринадцять... років. Та й поспішати тобі нікуди — побудь тут, подивись на світ божий, на людей.

Коли Георгіу пішов, Петру трохи посидів на стільці, роздумуючи, потім узяв свій клунок і швидко попрямував у місто. Йому ще раз хотілося пройти по широких проспектах центра, подивитися на столицю. Сумні думки краяли серце Петру: він так і не досяг своєї мети — не побачився з королем...

І все ж судилося Петру побачити короля, бо на шляху у людини стільки несподіванок і всяких інших пригод, як зірок на небі. Йшов собі Петру вулицею, позирав на блискучі вітрини, прикрашені портретами короля та його правої руки — Антонеску, гірку думу думав. Так він зайшов аж на майдан святого Петра. Тільки-но ступив він на асфальт, як відразу ж почув вигуки, привітання, елемент. По тротуару бігли люди й викрикували:

— Король! Король!

Петру оглянувся і побачив серед майдану кілька авто-

мобілів. З першого автомобіля вийшов одутлий чоловік, супроводжуваний охороною. З інших машин теж виходили люди з блискучими фотоапаратами і у великих чорних окулярах. Потупцювавши біля машини короля, вони повагом пройшли до невеличкої хати, що виблискувала зеленими віконницями.

— Що вони роблять там? — звернувся Петру до сивобрового робітника, який стояв поруч.

— Забавляються,— кинув робітник хмуро.— В піжмурки грають.

Петру спантеличено дивився на компанію, що стояла біля пофарбованої хати з зеленими віконницями, нічого не розумів. Одначе, збагнувши, що перед ним стоїть сам король, він раптом вигукнув:

— Слава королю!

Цей вигук настільки був недоречний, що всі, хто стояв поблизу, перезирнулися, поглядаючи на дивного вірнопідданого царана, який поїдав короля очима і все примовляв: «Король, король!» Хтось люто вилаявся і відійшов геть, а робітник з сивими бровами, оглянувши вбоге лахміття Петру, сказав скрушно не то собі, не то людям:

— Ти з нього шкуру дери, а він хреститься...

Та Петру нічого не чув і не бачив навколо. Він дивився на короля, нашіптував якісь слова і все йшов та йшов уперед, аж поки чиясь дужа рука не схопила його за петельки і не кинула на брудний асфальт. Підвівшись і обтрушуючись, Петру побачив перед собою здорового чоловіка в сірому пальті з піднятим коміром. Гнівно вимахуючи руками, Петру скрикнув:

— Король! Я йду до короля!

Велетень, сонно мружачи очі, прошипів:

— Забирайся звідси, поки ребра не перебиті... Мерщій забирайся!

Потираючи боки, Петру потроху задкував геть, подалі від отого велетня, що стояв собі, піднявши до самих вух комір, сонно мружачи котячі очі. Виходить, до короля не приступиш так, як думалося... Петру щиро вітав свого захисника і владику, а його ще й побили за це... Він глянув на робітника, на його похмурі очі, від яких віяло люттю й бунтарством. Точно такі ж очі були у Георгіу, коли той розповідав про короля, про його хитрощі...

А король тимчасом ступив до воріт, що вели в хату, обнесену низенькою огорожею. Петру роздивився й по-

бачив подвір'я, схоже на селянське, з хатою посередині, з колодязем і сарайчиком для худоби. Ніби хата така ж зовні, як і в Мушатешті чи в іншому селі. Навіть дивно бачити її, хай вона і пофарбована, поряд з високими кам'яними будинками.

— Диви,— косо подивився Петру в бік селянської садиби,— яка химерія...

Сивобровий робітник лише посміхнувся.

Петру побачив тепер біля воріт музею царана, який гостинно запрошував короля та його гостей до господи. Обличчя царана виражало задоволення і ситість, у нього був солідний живіт, прикритий скуртейкою з доброго сукна, на ногах добрячі чоботи, на чорному капелюсі навіть перо блищало. Царан уклонився і повів гостей у хату. Тільки тепер Петру побачив на подвір'ї сіялку, січкарню, новий парокінний коток... Двоє ситих коней визирали з стайні, подокуючи оздобленими обротьками. Собака на прив'язі та добрих півсотні гусей завершували картину заможного селянського життя, прикритого зверху трьома розлогими платанами. Петру придивився, і йому здалося, що віти платанів чомусь не ворушаться, хоч надворі вітер. Невже вони намальовані?

— Он воно що... — протяг Петру, і йому стало страшно. Значить, то правда, що говорив Георгію, значить, король не такий, яким його уявляв Петру... Облуда, брехня... Тут, мабуть, усе, як оті платани нерухомі... А він, дурний, вірив, сподівався, довгими ночами нашіптував слова, які збирався сказати королю, своєму владиці, захисникові... І Маріора ще нічого не знає, вона теж вірить у короля... О боже!

Петру з острахом оглянувся, наче тільки що сказав страшні, заборонені слова. Але на нього ніхто не звертав уваги, всі спостерігали комедію, яку розігрував румунський король. Кореспонденти бігали по подвір'ю, фотографували господарство «типової селянської садиби», господаря, частенько наводили апарат на самого короля, роззолоченого й усміхненого... Вони весь час щось записували в свої блокноти, запрошуючи і самого господаря розписатися в них... Господар охоче виконував їхні прохання, влєсливо посміхаючись...

— Розраховано на дурнів,— понуро сказав робітник, поглядаючи на агента сигуранци, що пробирався ближче до них.— Воно зручніше і для короля і для кореспонден-

тів... Атож! Бо в справжньому селі може все трапитись — і партизани, і подерта стріха, і голодні, босі діти, і каліки з фронту...

Робітник люто сплюнув, повернувся і пішов геть. Петру подивився йому вслід, трохи постояв, потім повагом пішов і собі на дорогу, що веде з майдану святого Петра.

Він, не оглядаючись, поспішав найскоріше вийти на шлях, що веде в степ, туди, де лежить вкрите сизими хмарами село Мушатешті. Хай простить Георгію, що він втікає, навіть не попрощавшись. Петру не хотілося більше бачити оцих високих будинків з балконами і плоскими дахами, блискучих вітрин, не хотілося чути малинового дзвону офіцерських шпор. Йому було душно, страшно і соромно. Щоб заглушити ці нові для нього почуття, він швидше крокував по вулиці, і коли нарешті вибрався за місто і ступив на вогку землю, з полегшенням зітхнув на повні груди. Швидко поминувши замські вілли й виноградники, Петру вийшов у поле.

На роздоріжжі він побачив знайоме розп'яття. Під ногами у статуї Христа висіла табличка, на якій було

вибито слова, що закликали людей смиренно коритися богам. Петру підійшов до навісу, втупив очі в стерті, позолочені літери, в яких він нічого не розумів, потім заплющив очі, притулившись лицем до таблички і так занімів. Важка хвилина напруження минула, ноги Петру підломилися, і він швидко присів, спираючись на стовп. Очі його були заплющені, але з-під вій неспинно котилися сльози, гарячі й пекучі сльози розчарування і зневіри.

4

Срібна грінду — серед заплави. Таких острівців тут сотні, вони густо вкривають усю неосяжну площу заплави, створюючи прекрасні умови для розплоду дичини. Розбурхані весняні води Дунаю, заливаючи все на десятки кілометрів шир, затоплюють численні грінду, наносять на них нові шари піску, плавіння, очерету. Деякі з них, як-от Срібна, нагадують велику квітку, вкриту зверху срібним пилком. Можна легко заблудитися в цьому складному лабіринті численних острівців, переплетених корінням, густо всіяних високим стеблинним трав. Особливо густим чагарником була вкрита Срібна грінду. Мирт, переплетений з гострим, як бритва, листом очерету, створював непрохідні хаші. Крім того, Срібна грінду мала й іншу перевагу — вона була всипана легким шаром сріблястого піску, який відрізняв островок від сотень подібних йому. Ця обставина і змусила старого Лупула обрати саме Срібну грінду.

Стомлений, з почервонілими очима сидів на човнику Ніколає. Проти нього примостилася на кормі Віоріка з вузликом у руках. Нечутно опускалися весла, ледве торкаючись води, яка, освітлена вранішнім промінням, віддавала синявою, густою й темною, як морська глибінь. Сонце ще десь бродило за синіми горами, повитими голубим серпанком.

Причаливши до білого кореня, юнак витяг човник на берег; мокрий пісок одразу всмоктав у себе дно. Взявши Віоріку за руку, а в другу — її вузлик, хлопець швидко почав продиратися крізь чагарник. Вони йшли довго, аж поки Ніколає не присів навпочіпки і не сказав Віоріці:

— Чуеш? Це він стогне...

Вони розсунули густі віти мирту і побачили на купі плавіння радянського льотчика. Він лежав у льотному

костюмі, міцний, широкоплечий, мов казковий богатир. Очі його були заплющені, руки опущені вздовж тіла. Бліде довгасте обличчя з крутим, трохи видовженим підборіддям спітніло — льотчик був непритомний. Його груди раз по раз високо здіймалися, з рота вилітав різкий і короткий видих, що переходив у стогін.

— У нього перебиті ребра, поранена нога, — сказав Ніколає.

Віоріка вже знала, як дядечко Лупул, перевозючи вдвох з Ніколає льотчика на Срібну грінду, перев'язав його рани, напоїв цуйкою. Тепер вони знову заходилися перев'язувати рани, бо у старого Лупула не було чистого полотна, і він перев'язав льотчика своєю сорочкою, подержав її на клапті. Ніколає дістав кусок чистого грубуватого полотна, порізав його ножом на смужки і тепер вправно, за допомогою Віоріки, обмотував рани льотчика. Той жодного разу навіть пальцем не поворухнув, продовжуючи лежати і важко дихаючи.

— А його тут не знайдуть жандарми? — тихо спитала Віоріка, вгамовуючи тремтіння своїх рук.

— Ми відвезли його далеко од того місця, де він упав. Усіх островів їм не обшукати.

Віоріка пильно подивилася на хлопця, потім перевела погляд на пораненого.

— Але ж довго йому тут лежати небезпечно... Треба щось придумати...

Закінчивши обмотувати ногу, Ніколає сказав:

— Про це ми поговоримо з ним, з льотчиком, коли він одужає. Зараз найголовніше, щоб він піднявся на ноги...

Раптом поранений голосно застогнав, розкинув руки і, вхопившись за куші мирту, підвівся. Помутнілими очима дивився льотчик на хлопця і дівчину, які сиділи напроти нього. Видно було, що він нічого не розумів. Оглянувшись навколо і знову перевівши погляд на Ніколає і Віоріку, льотчик хриплим голосом сказав:

— Води!

На більше у нього не вистачило сил. Руки підкосилися, випустили цупке стеблиння, тіло впало на траву. Ніколає схопив кухлик, принесений Віорікою, кинувся до берега, зачерпнув води. Льотчик пив жадібно, уста його тремтіли, зуби стукали об кухоль. Випивши воду і розплющивши очі, льотчик спитав:

— Хто ви?

— Ми любимо Сталіна,— відповів Ніколає, підбираючи слова.— Ми твої друзі...

— Друзі? — Льотчик розплющив очі, пильно глянувши в обличчя Ніколає, потім Віоріки, губи його прошепотіли: — Спасибі...

Він більше нічого не встиг вимовити. Повіки його склепилися, груди важко задихали, він знову знепритомнів.

5

Блідим і ще більш схудлим повернувся Петру додому. Його хворі ноги підбилися, а з черевиків виглядало клоччя. Почорнілий, мовчазний, мов ніч, ходив він з кутка в куток, похмуро поглядаючи на дітей, на Маріюру. Маленька Жета, чорненька, мов жук, не раз підходила до батька і простягала до нього руки, але батько не помічав дочки. Так минув день. Увечері, не витримавши гнітучої тиші, Маріюра сказала з сльозами в голосі:

— Скільки тривог пережили тут без тебе... Чекали, не могли дочекатися... А ти прийшов і мовчиш, як мертвий... Що з тобою трапилось?

Петру важко зітхнув, сів на колоду, яка правила йому за стілець, і сказав невесело:

— Сама розумієш — хвалитись нічим...

Маріора прохопилася:

— Ти бачив короля?

— Бачив,— сумно протяг Петру,— бодай не бачити...

Дізнавшись про події на майдані святого Петра, Маріора більше не розпитувала про короля, вона тепер цікавилася життям Георгіу, столичними новинами. Але Петру на слова був не охочий, відповідав коротко, з великими паузами. Маріора відчувала, що у нього є щось на думці.

— Що ти знову надумав, Петру? — благально спитала вона чоловіка.— Кинь оті чорні думки, повернись до своїх справ, адже у нас стільки трапилось пригод без тебе...

Вона розказала про те, як у плавні впав радянський льотчик, як його шукали два дні, прочісуючи грінду і плаури. Жандармський офіцер, від'їжджаючи в Зарнау, залишив у примарії трьох стрільців, яким наказав пильно стежити за поведінкою селян, вартуючи, щоб вони не виходили в плавні і не несли їсти льотчиківі... Хай помре з голоду, якщо він залишився цілим. Отець Іоахим ходить по селу, читає проповіді, залякує людей великою божою карою за допомогу ворогові держави і короля.

Петру мовчав. Життя з усіх кінців посилає йому самі прикромі і тривоги. Куди не кинь — всюди клин. Надворі ще й сніг не випав, а у нього вже кінчається кукурдза. Була сяка-така робота у Мунтяну — посварився з Мечеларом, тепер і те втратив. Була єдина надія — син Іон, але і той десь загубився серед безмежжя російських степів і лісів, може лежить десь вже мертвий. Була у нього віра — віра у короля. Тепер немає й цієї віри. Що йому залишилося робити? До кого піти і кому розповісти про все, що накипіло на душі? Хто є на цій землі значно дужчий і розумніший за нього Петру, щоб вислухав, порадив, допоміг? Георгіу каже, що єдиний порятунком — боротьба, жорстока боротьба. Легко сказати — боротьба. А чим він буде боротися? Косою? Ну, заріже він Мечелара або Чорбаряну, що від цього зміниться? Не прибавиться ж від цього у засіку Петру?

От якби це був дома Іон, Петру розповів би йому про всі свої сумніви. Іон побував у світі, бачив багато

людей, говорив з ними, йому легше відповісти на ці слова. Та Іона немає, він десь воює за «велику Румунію»...

Петру довго мовчки ходить по хаті, потім, не сказавши навіть слова Маріорі, виходить на вулицю. Визріло ясне й остаточне рішення: сьогодні він напише листа синові на фронт, розкаже йому про відвідини столиці, про свої сумніви, про свій біль. Добре, що у них в селі є грамотна людина, механік Ніколає, він усе напише, що забажає Петру.

Підходячи до куреня, де жив механік, Петру стишує ходу. У слюдяному віконечку блимає слабке світло, значить хлопець дома. Петру заглядає в курінь і аж присідає від здивування й несподіванки. На тапчані сидить Віоріка, а механік лежить, поклавши голову їй на руки. Це так приголомшило старого, що він навіть тихенько скрикнув. Та молодята не почули цього зойку, вони були зайняті чимось своїм, важливим і невідкладним. Про що вони говорять? Петру присідає навпочіпки, напружує слух. Але вітер, що дме з ріки, ворушить трави, не дає розібрати й слова.

«От яке діло», понуро думає Петру, відходячи од куреня. Як же це так сталося, що він не помітив, коли виросла Віоріка? А таки виросла. Який це їй рік? Та оце ж уже пішов сімнадцятий! От тобі й діти! А він до того заклопотаний своїми важкими справами, що нічого не помічає в домі, не бачить. Та вона вже й коханого знайшла собі? І про що вони все ж таки говорять?

Петру різко повертається і йде просто в курінь. Безшумно відхилилися вуглі дверцята, Петру став на поріг. Він устиг почути лише два слова, вимовлені Ніколає: «прокляті багаті». «Ну що ж, — подумав Петру, — слова ці не криють чогось поганого чи осудливого. Хлопець він наче серйозний, за Віоріку нічого боятися...»

А дівчина вже стояла біля порога, очі її пломеніли від збентеження і страху. Ніколає теж підхопився, не знаючи, що говорити і що робити, бо Петру вичікувально дивився то на нього, то на дочку.

— Добрий вечір, — сказав старий хрипким голосом.

Відіславши дочку додому, Петру сів на ослін, посадовив проти себе хлопця.

— Ось що, Ніколає, — сказав він, розпалюючи свою люльку. — Ти грамотний, напиши листа до сина, дуже тебе прошу.

Хлопець негайно роздобув папір, слухняно приготувався писати.

— Говоріть, я все запишу.

Петру не поспішав. Покурюючи, він перебирав у голові думки, і були вони одна від одної значніші. І щоб вибрати найголовніші з них, Петру довелося пригадати майже все своє життя. Довго він сидів мовчки, втупивши очі у темний куток, нарешті підвів голову й владним голосом, тикаючи чорним зашкарублим пальцем у папір, сказав:

— Пиши. Пиши так: «Дорогий синочку Іоне, ми одержали твого листа і дізналися, що ти поранений, що вас добре побили. Приїжджай скоріше з тієї війни. У нас дома своєї роботи вистачить, бо коли ви пішли, на нас ще з більшою люттю накинулися... Деруть з нас останню лею, останній качан кукурудзи...»

Петру передихнув, глянув на юнака. Побачивши, що той не пише, а дивиться кудись вбік, Петру розсердився:

— Ти чого ж ото гав ловиш, коли людина тобі думки свої звіряє?

Ніколає зам'явся, лоб його вкрився потом.

— Не можна таких слів писати,— сказав хлопець винуватим голосом.— Воєнна цензура не пропустить їх. Розумієте? Лист не дійде, а ще й вам буде лихо — можуть до тюрми віддати.

— До тюрми за правду? — довга зморшкувата шия Петру ще більше видовжилась, очі загорілись блиском.— До тюрми?

Довго й терпляче доводив хлопець, що всі листи, які йдуть на фронт, перевіряє воєнна цензура, якою відає сигуранца, що так прямо писати не можна, а є інший метод — писати натяками.

— Вони там кожне слово під лупу розглядають, вишукуючи бог знає чого,— пояснював хлопець.— Їм тільки б зачепитися, то вони раді кинути людину за ґрати.

Подумавши, Петру сумовито сказав:

— Видно по всьому, твоя правда. То як же нам бути? Я не вмію говорити натяками, немає у мене хисту на це...

Довго цієї ночі сидів Петру в курені, розповідаючи Ніколає про свої кривди і болі. А той намагався все викласти в листі. Він морщив лоб, вигадуючи хитромудрі слова і речення, щоб передати висловлену думку, кілька разів перечитував написане і знову починав писати. Це заняття перебив якийсь шерех під вікном і покашлювання.

— Хто це? — злякався Петру. Він тепер усього боявся. Та не встиг Ніколає щось сказати, як у курінь ступив старий Лупул з клунком за плечима. Оглянувши курінь, вклонився і суворим голосом сказав хлопцеві:

— Пора! Риба не буде чекати, поки ти зберешся і виїдеш з сітьми, вона може й в інші місця шугнути! Ніколає заметушився.

— Ай-ай-ай! Правда, правда, а я й забув, що сьогодні ідемо по рибу! Я зараз, за одну хвилину.

Віддавши листа Петру, хлопець почав швидко змотувати сіль, що сохла на березі, прикріплена кілками. Петру постояв мить, потім кинувся допомагати хлопцеві і сказав стиха:

— Ти ось що... приходь до нас, у моїй хаті рідко бувають грамотні люди. Хочеться поговорити. А поговорити немає з ким. У всьому селі не знайдеш людини...

Ніколає помовчав. Здалося, що він хотів щось сказати Петру, але чомусь не наважувався.

— Розумієш? — продовжував свою думку Петру. — Хочеться з кимось поговорити, порадитись... Бо вже не під силу стало жити...

— Гарзд,— сказав Ніколає серйозно.— Я вас познайомлю незабаром з такою людиною, яка все знає і все розуміє. Вона вам допоможе добрим словом (і добрим ділом).

Петру подивився на хлопця, подякував чемно і пішов через горб. Ніколає швидко почав розмотувати сіль, затикаючи кілки на старі місця.

— Ні, не роби цього, — строго наказав старий Лупул.— Сіль ми візьмемо, про всяк випадок... Чуєш? А зараз хутко в човен...

6

Серед осоки, що нею вбралося невеличке плесо, стоїть фламінго, похитуючись на рожевій нізці. Широкий дзьоб птаха високо піднятий угору, очі примружені. Постукуючи раз у раз своїм дзьобом, схожим на дві пилочки, з'єднані одна з одною, птах скликає спільників для великої подорожі в теплі краї. Вода між численними грінду вже потемніла, сердитий кривець — різкий північний вітер — гонить плавнями холодні хвилі, навіваючи сум і тугу.

Віоріка дивиться на дивного птаха, затаївши подих. Про що зараз думає фламінго? Може, йому ввижається зелена долина Нілу, вкрита зарослями і квітками? Може, він марить про подругу, з якою його розлучила доля? А може, збився з путі і тепер пригадує в думках шляхи, якими добрався до теплих країв?

Шелест у траві примушує Віоріку здригнутися. Вона озирається, і перед нею виринає постать Ніколає.

— Так можна перелякати! — підводиться йому назустріч Віоріка. У неї в зачісці дві білі ромашки, вся вона сяє, наче прийшла не на таємне побачення на Срібній ґрінду, а на свято. Глянувши на Віоріку, Ніколає подумав, що ця дівчина таки справді вродлива і що старий і хтивий Чорбаряну знав, куди цілив. Після того, як усі в селі дізналися, що механік зустрічається з Віорікою, хазяїн порона не переставав дошкуляти хлопцеві всілякими причіпками й дотепами. Одного разу справа ледве не дійшла до бійки... Було це так. Проходячи з Віорікою повз бодегу, Ніколає побачив хазяїна, який сидів на веранді і попивав чорне кофе. Поруч з Чорбаряну сидів примар Брезяну з жандармом Баглаї. Коли хлопець порівнявся з верандою, Чорбаряну голосно сказав:

— Спочатку б воші потрусив, а тоді вже й залицявся б до дівчат...

Ніколає стис кулаки. Він хотів було кинутися на веранду і задушити ненависного хазяїна, який тільки те й знав, що примушував своїх робітників ремонтувати старе оснащення порона замість того, щоб купити нові понтони і трос. Скільки вже разів говорив старий Лупул, що все це може закінчитися нещастям, — Чорбаряну лише посміхався. «Війна — хіба від неї є більше нещастя?» говорив він. Побачивши, що хлопець може зараз натворити дурниць, Віоріка схопила його за руку і відвела вбік.

— Не чіпай його, — лагідно промовила дівчина, — він навмисне хоче посваритися з тобою, щоб розправитись... Хіба не бачиш — Баглаї сидить поруч. Вони тільки того й чекають...

...Ніколає відмахнувся од прикрих спогадів, підійшов до Віоріки, зупинився в нерішучості. Потім, оглянувшись, раптом притис її до грудей і ледве чутно промовив:

— Хоробра, рідна моя.

Він палко поцілував її в уста. Це сталося так несподівано, що Віоріка навіть скрикнула від здивування і яко-

гось неясного збентеження. Вона глянула і побзчила поруч фламінго. Птах дивився на Віоріку широко розплющеними очима. Ніколає тимчасом знову хотів поцілувати дівчину.

— Ой, що ти! — скрикнула вона. Груди її важко дихали, щоки пломеніли гарячим рум'янцем.— Соромно ж: він усе бачить...

Ніколає глянув у той бік, куди дивилася Віоріка, засміявся:

— Фламінго? Фламінго нічого не розуміє...

Він хотів було все-таки поцілувати дівчину, але вона випручалась і посварилася пальцем:

— Птах — розумна істота, він усе бачить і все розуміє... Хіба ж можна так?

Віоріка схопила хлопця за руку, взяла вузлик, що лежав поруч, і побігла вперед. За кілька хвилин вони вже продиралися крізь колючі кущі мирту, прямуючи знайомою стежкою до радянського льотчика Івана Чорномора, який лежав у кущах. Нога його була забинтована, під гімнастюркою виднілися закривавлені бинти. Був Іван Чорномор плечистий, з чорним чубом, що недбало спадав йому на лоб. Побачивши Віоріку і Ніколає, він підвівся, простяг обидві руки.

— Дуже скучив за вами... Знаєте, найстрашніше для людини — самотність... Ледве дочекався вас... Сьогодні будуть усі?

Ніколає подивився на Віоріку, помовчав:

— Будуть усі, крім Ураду, — сказав він. Віоріка зітхнула і опустила очі.

— Що, знову відмовився прийти? — допитувався Чорномор.— Може, його не треба було й запрошувати? А то ще...

Ніколає покрутив головою:

— Ні, він не видасть, але запрошувати більше не будемо.

— Погоджуюсь, — стримано сказав Чорномор. Видно було, що ця звістка його засмутила, адже він розраховував на Петру, який знав добре плавні і міг би вивести їх з якої завгодно трясовини. Але Ураду ходив до короля...

Чорномор важко зітхнув. Ніколає помітив, що у льотчика надто бліде, аж сіре обличчя.

— Червона Армія форсувала Дніпро, зайняла Київ,

просувається вперед,— сказав Ніколає. Чорномор схвилювано підхопив:

— Чудово! Тепер би підсипати їм жару і тут... Щоб земля горіла у ворога під ногами, щоб не було у нього жодного куточка, де б він міг спокійно зализувати смертельні рани...

Льотчик пожвавішав. Від добрих новин у нього навіть очі заблищали.

— Ми вам принесли їсти,— нагадав Ніколає,— вам треба набиратися сил...

Однак Чорномор їв мало, бо був надто слабкий.

— Прoberемося до загону Стефані Онча — завітаємо і сюди, в Мушатешті,— сказав він.— Надто вже знахабніли всі оті ваші Чорбаряну та Баглаї...

Ніколає засміявся:

— І Брезяну з Мунтяну — теж...

— Їх також не забудемо! — сказав Чорномор.— Вони мої вороги такі ж, як і ваші.

Ніколає, поблискуючи очима і перекладаючи слова льотчика для Віоріки, яка не знала по-російськи, вставляв свої слова:

— Добре було б повісити їх на одній гілляці...

— Повісимо! — погодився Чорномор.— Повісимо всіх, хто хотів цієї війни! Буде суд народів!

Ніколає сказав:

— Ваші повинні прийти сюди, щоб визволити нас.

— Прийдуть! І до Дунаю дійдуть! І румунам допоможуть! Обов'язково! Хіба ми не брати? А між братами не повинно бути незгод. Брати повинні жити у вічній згоді й дружбі.

Ніколає захоплено блиснув очима, сказав Віоріці:

— Брати повинні жити у вічній згоді й дружбі!...

Коли за годину до них пробрався старий Лупул, Іван Чорномор слабо вимовив:

— Ну, от і гаразд. Обійдемося і без Ураду. Адже він і до короля ходив...

Віоріка, почувши від Ніколає, що радянський льотчик вирішив більше не звертатися за допомогою до її батька, похилила голову, і з її очей покотилися дві великі сльозини. Чорномор заспокоїливо сказав:

— Передайте їй мої слова. Вона не винна в тому, що її батько боягуз. Не будемо про нього говорити.

Ніколає став серйозним.

— Може, то й краще, що він ходив до короля. Після таких відвідин люди розумнішають...

Заспокоївши Віоріку, Чорномор почав радитися з прибулими про те, як знайти шлях до партизанського загону Стефані Онча.

7

Хоч Ніколає висловився надто туманно і витієвато, однак Петру зрозумів, що він хоче познайомити його з такою людиною, яка ховається від влади. «Я вас познайомлю незабаром з однією людиною, яка все знає і все розуміє». От як сказав одного разу Ніколає. Що це могло означати? Ніколає розповів, що та людина вже знає все життя Петру, співчуває йому і неодмінно хоче його бачити. Чи не піти справді до тієї людини? А що ж тут такого? Підє, посидить погомонить про се, про те, подякує за добрі слова та й поверне додому. Що ж тут може бути протизаконного чи злочинного?

Міркуючи так, Петру відшукує десь у кутку свою качулу, навішось довго мнє її в руках, наче обтрушуючи пил, потім приміряє, знову скидає, бере віник і починає трусити качулу вже в сінях. Маленька Жета хапає за коліна, шебече щось, але Петру нічого не чує. Що воно за чоловік об'явився в їхньому краї? Чи варто слухати Ніколає, адже він ще дитина, хлопчисько... Що він розуміє у житті? Вскочиш через такого хлопця в нещастя, що тоді? Он жандарм Баглаї щось часто став проходжуватись мимо хати, чи не вчув чогось негідник? Та ще Віоріка злигалася з тим механіком, а тепер ще й його, старого, підбивають на якесь ризиковане побачення. Ні, мабуть, краще сидіти в хаті та бавитись із Жетою — так надійніше.

Петру скидає качулу, кладе її в найдальший куток, бере на руки дочку і скрекоче їй по-жаб'ячому. Дівчинка зраділо ляскає в долоні і заливається зо сміху. Петру гладить її непокірну чорну зачіску, сумні думки знову починають обсідати його голову. Ось-ось закінчиться кукурудза, що тоді він даватиме їсти своїм дітям? І так кожного ранку, коли Маріора виходить у сні, щоб набрати миску борошна, звідти вчувається важкий стогін, схожий на зойк. Чому так важко зітхає Маріора? Петру знає:

борошна залишилося тільки на дні. Що буде далі? Де вихід? У кого спитати поради?

Як же так.— міркує про себе Петру,— люди хочуть йому добра, бажають допомогти, а він боїться навіть сходити до них і поговорити з ними. Як воно так виходить? Петру довго думає, не звертаючи уваги на Жету, яка щось щечече, смикає батька за бороду, потім випускає дівчинку, швидко надіває качулу і виходить з хати. Добре, що немає Мар'їори. пішла косити бур'ян. Тепер можна спокійно піти в плавні. Однак відразу ж за ворітьми Петру зустрічає отця Іоахима, який уже хрестить його великим золотим хрестом і примушує нахилити низько голову — знак покори перед богом.

— Мир дітям бога і короля! — почав отець Іоахим, розмахуючи хрестом і не зупиняючись, щоб повернути господаря в дім.— Мир і благоденство рабам всевишнього... Цілуйте знаменіє великого бога, сповідайтесь перед його розп'яттям.

Петру дивиться на скорботне лице Ісуса, на його терновий вінок круг голови, на цівки крові, що течуть по ногах... Точно така ж фігура висіла і там, на хресті в полі, коли він ледве вирвався з столиці... Дрож проходить по тілу Петру, він настовбурчується, мотає головою, мов той бик, якого ведуть до різниці.

— Що вам треба від мене? У мене немає нічого, крім дітей та злиднів. Що вам від мене?

Отець Іоахим хреститься, ховає на животі золотий хрест, підводить до неба очі і благально проказує:

— Прости, отче, твоїх нерозумних дітей, прости їм озлоблення душі, бо вони не знають, що діють...— Перевівши погляд на Петру, що все ще стояв біля хвіртки, отець смиренно продовжував:

— Не з алчними намірами прийшов я до тебе, раб божий, а з порадою широю і словом ласкавим. Знаю я про твої болі і кривди, знаю, що ти озлоблений буттям сірим твоїм... Не гнівайся на бога, він бачить правду і знає про твої страждання. Терпи так велить бог. Вір йому і клайся — він захистить тебе від нових нещастя, які витають над твоєю головою...

Петру навіть голову підняв до неба, наче там дійсно висять нові нещастя, які йому послав бог. Але над головою було сіро й похмуро, як і на душі у Петру. Одначе він стримався і лагідно перепитав:

— Нові нещастя? Які ж то вони, отче?

Отець Іоахим наблизився до вуха Петру і прошепотів:

— Над нашим селом опустився сатана в образі льотчика. Він десь переховується у наших селян, вичікуючи день, щоб принести нам нове горе. Бог прокляв наше село, бо хтось із нас переховує сатану...

Петру перехрестився. Він не вірив у сатану, але отець Іоахим так переконливо говорить, що мимоволі переймаєшся його стривоженим настроєм. Ось чому, коли отець Іоахим запропонував перехрестити кутки в хаті, Петру швидко погодився і, поцілувавши хреста, пропустив поперед себе батюшку, запрошуючи його до господи.

Шепочучи якісь вибагливі молитви, отець Іоахим переходив від кутка до кутка і осіяв їх своїм хрестом. Гострий, червоний ніс отця Іоахима до всього принохувався, маленькі очіці бігали по всіх шпаринках, наче там міг сховатися сатана.

— Той, хто переховує сатану в образі людському, той гнівить бога і короля, той нехристь! — шепоче отець Іоахим, зазираючи у закапелки. Петру стежить за ним, і в його голові проносяться тривожні думки. «Чого так пильно оглядає хату, сіни, засік отець Іоахим? Адже видно, що він шукає не сатану, а радянського льотчика... А чи не до нього кликав сьогодні Ніколає? А чи не туди часто їздить на човні старий Лупул? А Віоріка? Де вона пропадає цілими днями й вечорами?»

Петру ступає слідом за батюшкою, дивиться, як той витрушує з-за ікон старі пожовклі безсмертники, якісь ганчірочки з волоссям Іона, Жети, Віоріки... «Та це ж обшук! — стривожено думає Петру. — Так обшукують лише державних злочинців». Руки його починають тремтіти від страху і люті, що підкочується до самого серця. Хто сміє так нагло копирсатися в його сімейних справах, в його власному домі? Хто дав право так хитро заглядати в його найпотаємніші кутки? Петру піднімає з долівки сухі квіти і пакунки, знову кладе їх на божницю.

— Отче, хіба сатана може сидіти серед святих ікон?

— Може! — хрипко говорить отець Іоахим, витягуючи з-за ікони невеликий сувій паперу. — Тепер усе може бути на цьому світі. У мене він був колись навіть у церкві...

— Але ж бог всесильний, він не допустить, — проловжує нерішуче Петру. Він заглядає через плече отця Іоа-

хима, який розгортає якийсь пожмаканий папір, впевнено говорить:

— У моєму домі це неможливо, тут живуть благочестиві люди.

— Неможливо? — дивиться отець Іоахим на Петру вряченими очима. — Неможливо? А це що? Га?

Руки отця дрижать, він наче весь труситься.

— А оце що? — кричить отець, вимахуючи перед носом Петру невеличкою листівкою. — Та це ж заклики Стефані Онча! Он який ти благочестивий! Навчився прикидатися дурником! Я тобі покажу!

Отець Іоахим згортає папірця і прямує до виходу. Та йому заступає поріг скуйовджений, страшний у своєму гніві Петру.

— Стійте, отче, так не годиться... Ви кажете, що знайшли у мене заклики Стефані Онча, але я ніколи її не бачив у вічі і в моїм домі ніколи не було жодного партизана. Це помилка якась, це поговорі...

Він видирає з рук батюшки папір і, розгорнувши його, втуплює очі в крупні букви. Що вони значать, оті чорні нерівні знаки? І взагалі, де взявся оцей папір? Петру й слова не розуміє, що там у ньому написано, але серцем відчуває, що папір той незвичайний, важливий. Розгублений і вбитий горем, він стоїть біля порога, з надією і мольбою поглядаючи на отця Іоахима. Може, він пожартував, може, він десь знайшов цей папір і тепер лише лякає ним Петру?

Та отець Іоахим не жартував. Він забрав з рук Петру папір і швидко вийшов геть.

— Боже милостивий! — скрикнув Петру, наздоганяючи батюшку. — Боже, боже... — Він стояв на воротах, загородивши вихід перед отцем Іоахимом, руки його тремтіли, голос зривався. — Я нічого не знаю, не відаю... Пожалуйте діток моїх, вони вмруть з голоду, якщо мене, невинного, посадять у кріпость...

Прибігла Маріора. Кинувши накошений бур'ян, вона зблідлими губами шепотіла молитву, передчуваючи, що на їхній дім насунулось якесь страшне лихо. Дізнавшись про листівку, яку знайшов за божницею отець Іоахим, вона затужила.

— У нас ніхто не вміє читати, отче, адже ви самі знаєте... То хтось підкинув нам оту листівку...

Маріора залилася слізьми. Отець Іоахим, відступаючи

од Петру і Марію, які стояли перед ним, задкував з двору. Йому хотілося побігти, аби лише скоріш добратися до примарії і показати Брезяну свою знахідку.

8

Примар Брезяну, низенький і товстоногий, нервувався. Як там не кажи, а справи йшли погано, не так, як хотілося. Досі село Мушатешті вважалося тихим — звідси ніхто не втік до партизанів, царани справно платили податки, хоч і доводилося їх виривати силоміць. Люди молилися богу, не палили дворів багатих господарів, як це не раз траплялося в інших місцях. Усе наче йшло добре, та от поповзли чутки про військові поразки... Крамольники підняли голови. А тут ще оця пригода з радянським льотчиком. І чого йому треба було опуститися саме біля Мушатешті? З того дня, як льотчик приземлився десь у плавнях, життя примаря пішло шкереберть. Офіцер, який особисто керував розшуками льотчика, тепер сидів у Заренау, де у нього під руками було не менше сотні жандармів, двічі на день дзвонив по телефону і кожного разу запитував: «Ну що, спіймали льотчика?» Брезяну сплюнув. Хоч би запитання ставив якось інакше, а то — чи спіймали? Наче це так просто — пішов і спіймав.

Брезяну нервово перегортає папери на столі, мружить свої припухлі від недосипання та вина очі. Скільки вже минуло безсонних ночей після того, як трапилась ота пригода з льотчиком! Троє жандармів, хтивих і тупих тварин, залишених у Мушатешті, тільки те й знають, що п'ють цуйку та підночують у молодичок. Від таких чекай лише неприємностей. Щодня п'яний капрал приходить до примаря доповідати про все, що діється в селі, і щоразу примар мусить пригощати цю тварину, давати вказівки та поради, інакше ці злодюги кинуть свої карабіни і попропивають штани. Був би тут офіцер, він би швидко налагодив дисципліну, а що може зробити Брезяну?

Він повагом складає папери в плетений кошик, замикає ящики, з острахом зиркає на мідні кульки телефону, що висить у кутку. Ось-ось ці кульки затремтять, почується огидне деренчання, в трубку прохарчить голос жандармського офіцера: «Ну як, спіймали?» Брезяну

здригається, наче він доторкнувся до жала гадюки, знову починає перегортати службові папери. Серед купи листів та бандеролей кілька конвертів з печатками фронтової пошти. Примар перегортає їх, ліниво позіхає. Ось лист на ім'я Петру Ураду. Брезяну пригадує історію з першим листом від сина Ураду, в його очах на мить виникає іскорка цікавості. Він розриває конверт, і очі його широко розплющуються. Стандартний папірець, перехрещений великим чорним хрестом, казенні, скупі слова. Загинув на фронті. От тобі й діждався старий вісточки від сина! Війна...

Брезяну знову заклеює конверт з печаткою фронтової пошти. Скільки вже днів він валяється отут на столі? Щось чималенько. Примар голосно кричить у приймальню, сусідню крихітну кімнату, викликаючи вістового Баде Зафіра. Старий заходить, витягує руки вздовж порваного цумана з гвардійськими петлицями.

— Слухаю, домну Брезяну!

— Ось лист Петру Ураду, віднеси йому, сьогодні одержали.

Старий гвардієць, притуливши руку до вуха, якусь мить стоїть, наче міркує над тим, що йому сказав примар, потім безнадійно махає рукою і говорить:

— Дозвольте підійти ближче, не чую.

Примар люто лається, тиче в руки старому листа і виштовхує його за двері. Хе, які в нього слуги! Які помічники! Єдиний сторож примарії, і той глухий, як пень. Жандарм Баглаї — боягуз, отець Іоаким — безнадійна блощиця, троє жандармів, присланих із спеціальним завданням — п'яниці й волоцюги. От і забезпеч з такими людьми порядок і благоденство. «До дідька все це, — думає Брезяну, — я що — не людина? Хіба у мене немає своїх справ і своїх обов'язків?» Ось сьогодні у нього гості — завітала нарешті панна Софі... Велика то честь для примаря! Йому б оце стояти біля неї та частувати добрим вином, припасеним ще до війни, а він сидить у цій ненависній комірчині, чекаючи, поки мідні кульки почнуть дрижати і деренчати. Ну й гидота!

Він рішуче підводиться з ослона, йде до виходу. Хай трохи полютує офіцер, не дочекавшись відповіді, все одно йому нічого доповідати. Скільки разів примар гнав селян у плавні, щоб вони шукали збитого льотчика, а що з того вийшло? Хто з шукою повернувся, хто з оберемком хмизу

на паливо, а хто ягід назбирав. Хоч повбивай їх — вони, плугатарі, царани, завжди залишаться такими. З ними нічого не вдієш. І якщо пан офіцер такий хоробрий та розумний, хай він їде сюди і сам розмовляє з ними. А то сидить там, під охороною кулеметів, по телефону подзвонює...

Ще раз сплюнувши на підлогу, Брезяну нарешті виходить. Дома на нього вже давно чекають. Панна Софі сидить на тахті, розкладає карти. Ельвіра, дружина примаря, ставить на стіл закуски. Поруч з панною Софі сидить товстий Маринеску, раз у раз поглядаючи на декольте поважної гості.

— Це для вас, панно Софі,— влесливо говорить примар, показуючи на пляшки з позолоченими етикетками. Але панна Софі мовчить. Вона пильпо дивиться на карти, губи її шепчуть:

— Чорний хрест, чорний хрест... це не перед добром, подивіться сюди, адже це справжній хрест...

Знаючи набожність і вразливість панни Софі, примар голосно сміється.

— Не надавайте ласкава пані, такої ваги картам! Чорний хрест для нас не страшний, він випадає іншим...

Брезяну наче зараз бачить лист з печаткою фронтової пошти, казенний папір з чорним хрестом. Він підсідає до панни Софі і пошепки говорить:

— Сьогодні одержали лист з чорним хрестом. Загинув син плугатаря Петру Ураду.

— Царство йому небесне,— перехрестилася панна Софі.

— Що ви? — махає руками примар.— Це син того мужика, що замахнувся був на вашого управителя... Пам'ятаєте?

Маленькі очиці панни Софі стають лютими, ще більше звужуються, вона стискає свої кістляві кулачки і кричить:

— То бог його покарав, щоб знав, як шануватись! Бачите — бог усе знає і робить так, як треба. Я ж говорила вам, що він усе бачить!

Увійшов Чорбаряну з дружиною, низько вклонився панні Софі. Та хоч і зневажала корчмарів, однак подала Чорбаряну руку для поцілунку. На його дружину, чорну й товсту, навіть не глянула.

— Ччли? Син Ураду загинув...

Чорбаряну посміхнувся.

— Ураду? Ну, для нього це не біда. У нього синів ви-стачить...

І він зареготав, цілуючи тонкі пальці панни Софі. Всі раптом повеселішали, руки самі потяглися до келихів, за столом стало шумно, замість вина кружляли цуйку. Коли згодом у двері постукали і старий Баде Зафір, уклонившись, сказав, що дзвонить телефон, примар люто вилаявся, затупав ногами.

— Геть звідси, мерзотнику, не бачиш, що я зайнятий? Подзвонить і перестане.

Йому було весело і навіть якось легко на душі. Вперше він не дочекався дзвінка жандармського офіцера і тепер радів, що зумів перебороти власний страх і покору перед начальством. А що ж — хіба він не примар, не володар села? Хай знає пан офіцер, що примар теж людина і що у нього теж можуть бути гості!

Сказавши так, Брезяну високо підніс свій келих і проголосив тост на честь старшої представниці боярського роду Мунтяну, дорогої панни Софі, врода якої достойно оцінена в салонах не тільки Бухареста і Відня, а й Парижа. Цей комплімент видався панні Софі наймилішим за всі, які їй довелося чути у цьому похмурому ведмежому кутку. Вона співчутливо посміхнулась і у відповідь запропонувала тост за здоров'я благородного слуги короля і вищого світу примаря Брезяну. Потім випили за «місцевого просвітителя і подвижника» корчмаря Чорбаряну, висока місія якого полягала в поширенні культури й гуманності...

В цю мить розчинилися двері і на порозі з'явився отець Іоахим. Він принюхався своїм гострим облупленим носом, закліпав маленькими червоними очицями.

— Просимо до столу! — загукали навперебій до батюшки. — Розділіть скромну трапезу ваших вірних слуг...

Отець Іоахим швидко оглянув стіл, побачив добру закуску, і на його обличчі заграли жовна. Він ковтнув слину, і руки потяглися до тарілок. Та враз батюшка спохмурнів, поманив пальцем примаря і таємниче прошепотів йому на вухо:

— Богохульники і боговідступники переховують заклики Стефані Онча! Я маю речові докази...

Почувши про Стефані Онча, примар злякався. Він не добрав змісту всього сказаного батюшкою, але згадка про

відому партизанку вмить вивітрила хміль. Переляканий Брезяну зарепетував:

— Стефані Онча? Де вона?

Отець Іоахим витяг із внутрішньої кишені зім'яту листівку, догідливо подаючи її примареві. Брезяну витрищив очі:

— Де партизанка?

— Не відаю про те,— смиренно відповів батюшка, складаючи руки на грудях. Примар полегшено зітхнув.

— Навіщо ото так жартувати, отче? Так би й сказали — листівка... А то ж могли налякати наше почесне товариство...

Хоч Брезяну і ненавидів у цю хвилину батюшку за його недоречний візит, однак він весело вигукнув:

— Про справи — потім, а зараз вип'ємо за всемогутнього господа і за його слугу на землі отця Іоахима.

...Обхопивши руками круглий стіл, що стояв посеред бodeги, старий Лупул говорив жандарму Баглаї, який сидів разом із своїми колегами і кивав великою слонячою головою:

— Кому потрібні мої гроші, коли я один-однісінький на цілий світ. Помру сьогодні, все залишиться... То краще вже я проп'ю їх, мої леї, з хорошими людьми...

Лупул знову піднімав палець і замовляв цуйки для всіх жандармів, що обсіли його. А ті радісно прицмокували язиками, стверджуючи слова старого поронника.

— Знай, з ким п'єш,— хвалькувато говорив капрал із срібними шевронами,— я вже третій строк служу королю...

— Вип'ємо за солдатів короля! — підніс чарку поронник...

Жандарми щось невиразно прогуділи і випили. Дехто з них уже навіть голови не міг тримати.

В цей час з іншого боку села по вулиці йшло двоє. Один, високий, худий, уквітчаний пір'ям, виступаючи попереду, голосно вистукував у бубон. За ним ішов низенький чоловік у вивернутому цумані, із цимбалами і приклеєною бородою. Брезяну, почувши музику, вискочив на вулицю.

— Хто дозволив вам порушувати спокій мого села?— чванливо вигукнув він, беручись у боки.— Ану, забирайтеся геть, іроди...

Та примар не встиг закінчити свою лайку. Високий, що йшов попереду, раптом ступив з дороги і, низько вклонившись примареві, схопив його за петельки. Брезяну крутнувся, але рука невідомого була така жилава й дужа, що примар аж заскиглив. За мить його пістолет уже виблискував у руках низенького чоловіка, який усе поривався стукнути ним примаря по голові.

— Не чіпай його, він нам ще буде потрібний!

Примар аж рот роззявив від здивування і жаху. Оцей високий з бубном говорив чистою російською мовою.

— Десант! — заволав раптом Брезяну, збагнувши небезпеку. То було його останнє слово. Гримнув постріл, усе стихло, тільки десь завив собака.

Це був перший постріл у селі Мушатешті, зроблений проти ворогів народу. Та незабаром луна від нього прокотиться далеко за межі Мушатешті.

9

Холодно, похмуро над Бухарестом. Де той фронт, а поліція гасає по місту, відшукуючи найменшу щілину, звідки струменить світло. Горе тому, хто потрапить до рук сигуранці! Запровадили строге світломаскування — боялись літаків. У барах приглушено звучали скрипки — хазяїн боявся, що не почує сирени... По вулицях гуркотіли мотоцикли — агенти сигуранці хапали кожного, хто викликав найменшу підозру. Вийшов на вулицю в червоній сорочці — арешт: одягся в червоне спеціально, щоб демонструвати свою солідарність з росіянами... Знайшли у сумочці дівчини дзеркальце — арешт: дзеркальцем можна сигналізувати ворожим літакам. Поліцаї збилися з ніг — кожної ночі на парканах, на стінах хтось крейдою або вугіллям виводив лаконічні й страшні написи: «Сталінград». Навіть одне слово навівало страх... Злякано прикишк Бухарест, мов той пустун, що чимало нашкодив і тепер чекав покарання...

Георгіу Доброшану повагом іде по темній вулиці, поглядаючи навколо своїми гострими, проникливими очима. Його колючі брови низько нависли над очима, і до того бліді щоки ще більше посіріли. Важко на серці у Георгіу. Ось уже третій день підряд виходить він до цієї ось пузатої афішної будки, подовгу простоює біля неї, читаючи фрон-

тові зведення, різні оголошення. Всі ці пошарпані вітром папери він уже вивчив напам'ять, навіть читати більше не хочеться — починає нудити від брехливих повідомлень ставки Антонеску... А от Алексіу чомусь немає та й немає. Де він ходить, отой довгоногий страус? Це ж ганьба — за містом, у Грозовешті, готуються до відправки на фронт ешелони. Скільки їх? Коли вирушать? Якою дорогою? Що повезуть? Усе це треба пронюхати, а Алексіу десь вештається, торгуючи молоком.

Глибокий стогін виривається з грудей Георгіу. Він аж злякався і навіть обернувся, поглядаючи, чи не почув бува його хтось сторонній. Але на вулиці нікого не було, лише бездомні пси гризлися біля ям з нечистотами. Георгіу знову обходить затінений всохлими акаціями провулок, голова його обтяжена важкими думками. Як мало досвідчених кадрів! Як важко працювати... Кращі бійці партії гниють у тюрмах, багатьох товаришів розстріляно. Доводиться терпляче зносити прикрі помилки молодих робітників-підпільників. От хоч би взяти оцього хлопця Алексіу. Георгіу знав його мало — юнак працював в інших майстернях і був надісланий у розпорядження Георгіу комітетом. Видно зразу, що хлопець нічого не розуміє в конспірації. Хіба можна заходити в хату до нього, Георгіу? Хіба так роблять справжні продавці молока? Ні, такий продавець ніколи не зайде в хату, він вважає себе надто незначною особою, рабом, щоб дозволити собі зайти до господи покупця. А Алексіу претється з брудними черевиками прямо у світлицю, викрикуючи свої дикі слова... Слабкі помічники, це вже так, але нічого не вдієш. Згодом з таких от юнаків виростуть справжні бійці. А поки що Георгіу змушений отак ходити вночі по провулку, вичікуючи Алексіу, щоб юнак знову не попростував прямо до нього у хату, щоб не привів за собою шпигуна...

Аж ось і Алексіу. Георгіу навіть прискорив ходу, так він зрадів появі свого помічника. Алексіу з'явився з протилежного кінця провулка. На його зігнутих плечах лежало коромисло, на кінцях якого гоїдалося кілька череп'яних мисок з кислим молоком.

— Яур, яур! — вигукував Алексіу, зазираючи у вікна хат. Порівнявшись з Георгіу, юнак поставив свої черепки на землю, голосно викрикнув:

— Яур! Найкращий яур, який можна різати ножем і їсти без хліба. Купуйте, всього п'ять лей миска!

Георгіу длубається в кишнях, шукаючи гроші. Брови його сердито рухаються над очима.

— Три дні пропадав десь. Га? Три дні... Що це значить? Відповіді не чекаю, слухай наказ. На завтра треба дізнатися про ті ешелони, що стоять за містом, у Грозовешті... Завтра я тебе чекатиму тут...

Алексіу кривиться від болісної гримаси, видно, йому хочеться сказати щось, але з-за рогу з'явилась якась постать, і юнак змушений тараторити:

— Яур! Найкращий на балканах яур. Купуйте, купуйте, всього п'ять лей миска... Найкраще молоко!

Георгіу бере свою миску і швидко йде у бічний провулок. Він кружним шляхом простує до своєї хати, швидко зливає молоко і на дні миски знаходить тоненьку свічку. Розколулавши віск, Георгіу витягає невеличку записку і читає: «За мною стежать». От що! Чого боявся Георгіу, те й сталося! Добре, що хоч Алексіу зрозумів і не приходив ці три дні, а то обов'язково привів би сюди агентів. Одначе як же буде з завданням, яке він дав хлопцеві? Невже все зірветься? Може, не треба було й давати це доручення Алексіу, адже тепер чекай провалу?..

Закривши руками лице, Георгіу довго сидить на лаві, стискує скроні. У нього болить голова. Якщо він зараз же не ляже і не виспитья, завтра майстер зустріне його в цеху двозначним запитанням: «Чим же це ви займалися всю ніч, домну Доброшану? Може, мали якісь важливі справи?» Ні, треба виспатися. Треба негайно лягати спати. Алексіу знає, що за ним стежать, значить не полізе в петлю, не попадеться в руки поліції. Завтра вранці він перекине через плече коромисло, сяде на трамвай і поїде собі аж у Грозовешті... Там є своя людина на маневровому паровозі, яка щось, певне, шепне хлопцеві, коли той пропонуватиме молоко. Потрібно всього кілька слів. А після цього доведеться перекидати Алексіу в інше місто: в столиці він уже не може виконувати доручень.

Георгіу лягає просто на широку лаву, кладе під голову свої ватяні рукавиці. Сон здолав його, затулив йому очі.

Другого дня, надвечір, Георгіу стояв біля газетного кіоска, переглядав нові ілюстровані журнали. Недалеко від кіоска попихкував паровоз, причеплений до товаро-пасажирського состава, який мав от-от відійти. Поглядаючи навколо, Георгіу бачив, як у вагон зайшла стара

жінка, увішана пакунками і вузлами, як вона всілася біля вікна. Правда, якщо придивитися пильніше, то у старій жінки чорні красиві очі, сповнені печалі і нетерпіння. Але хто буде вдивлятися у вічі бабусі? Вона сидить собі біля вікна, завалена вузлами, об'язана хусткою по самі очі. Георгію відвертається од вікна вагона, його погляд зупиняється на постаті жандарма, що ходить по перону. Чого він тут ходить? Кого чекає?

Раптом десь здалека лунає до болю знайомий голос:
— Я-у-р-р! Я-у-р-р!

Георгію аж здригається. Алексію! Він прийшов, значить, усе гаразд.

Похитуючись на своїх довгих ногах, розмахуючи коромислом, Алексію йде вздовж состава і голосно викрикує: «Яур, яур!» Стара жінка, відхиливши вікно, щось гукає до юнака, той бере у неї гроші і подає у вікно миску... Все! Тепер Георгію можна йти. Ще хвилина, і поїзд відійде туди, де під небом височать укриті лісом гори, де воїни Стефані Онча нетерпляче чекають новин з столиці...

Георгію йде вулицями швидко, очі його горять вогнем щастя — він виконав важливе завдання.

Стелється широкий шлях, кривуляє колесо немазаної каруци, бреде клишоногий буйвол, косячи оком на задубілий придорожній білоус. Візник, худий, обдертий юнак, помахує довгим буком, бубонить собі під ніс:

— Двічі возив бринзу на базар, тричі — горшки, тепер от прямую в олійницю — чи не часто відвіую село Сінау? Як ти думаєш, товаришу Чорномор? Чи не пора вже причепитися до мене отому товстому жандарму, що кожного разу зупиняє каруцу біля мосту? Він дурний, мов пень, але ж дурням ніхто, здається, не забороняв підозрювати. Чуєш?

— Це востаннє їдемо через міст,— линуть слова з-під соломи, якою навантажено каруцу.— Тепер будемо одержувати пошту через треті руки... Ясно?

Візник зігхає.

— Ясно... Це мені ясно, але... Чи пощастить сьогодні вийти з води сухими? Минулого разу отой телепень жандарм так підозріло косив на мене оком, наче запам'ятовував мое обличчя... Ох, чи не доведеться сьогодні зустріти цілий наряд поліції?

Чорномор мовчить. Він вдихає запашне сіно, випростує зомлілу ногу. Думки навперербій тиснуться в голові. Ясно, що Ніколає, отой буркотливий візник, має рацію. Пора міняти шлях! Цілий місяць їздить він однією дорогою, через цей міст. Хіба вже цього недосить для проникливого ока поліція? Звичайно, товстий жандарм, про якого так стривожено думає зараз Ніколає, круглий дурень, але цього не можна брати до уваги... Дурень-дурень, а візьме та й пориється в соломі... Що тоді? Чорномор стискає в кишені маленький пістолет. Що він значить?

Правда, у Ніколає під сіряком є автомат... Але він його не встигне навіть витягти, якщо жандарм вирішить діяти... У жандарма сила — кілька солдатів у сторожці, яких він може гукнути на допомогу. А тут лежи під соломою, мов зв'язана курка, чекай удару. Ні, краще вже дивитися ворогові у вічі, ніж лежати на дні каруци і чекати вироку долі. Краще вже зустрічатися з ворогом у відкритому бою!

— Іншим разом я буду поганяти буйвола, а ти лежатимеш під соломою,— каже Чорномор.

— Хто ж тобі дозволить? — вигукує юнак.— Мене тут

усяка собака знає, адже я місцевий, а тебе відразу схоплять...

— Якщо я дамся їм...

Каруца виповзає на бугор. Звідси відкривається вид на міст, що перекинувся через широку річку, вкриту тонкою кригою. Візник зручніше вмощується, згинається, тихо шепоче:

— Під'їжджаємо!

Завзято погейкує хлопець, розколений бук посвистує у повітрі, опускається на тверду спину буйвола.

— Мели ногами, старий ледащо, пересовуйся!

Все ближче і ближче міст. Сторожка, зроблена з дошок, немовби пуста. Так завжди — жандарм підпускає до мосту, зненацька виходить звідкись на шлях, подає команду зупинитися і негайно робить обшук. Ця звичка жандарма давно вже відома партизанам, і вони навчилися користуватися нею. Увесь віз не перерієш, якщо відразу, коли почнеш обшук, наткнешся на повний деміджан, в якому булькає міцне молдавське вино...

І все ж нерви у візника натягнуті, мов струни: зачепи — загудуть, забринять... Ех, як важко переїздити через оцеї міст, будь він проклятий! Добре, що востаннє, а то можна збожеволіти. На цей раз жандарм піднімається з рову, що викопаний біля дороги на випадок бомбардування мосту. Мундир у жандарма вимазаний у глину, лице посіріло від холоду і злості. Але він задоволений: візник не вгадав, звідки з'явиться жандарм, злякався, мабуть.

— Стій! Руки вгору!

Повагом, наче принюючись, він обходить каруцу, мацає задубілими руками соломі, торкає пальцем дзвінкий бляшаний посуд, що стоїть на задку.

— Що тут?

— Оце їду в Сінау олійки трохи надавити... — пояснює візник, не повертаючи голови. — Дозвольте опустити руки, а то вони в мене і так закацубли...

— Мовчати! — вигукує жандарм. Він продовжує обмацувати соломі, чогось шукаючи. Ніколає крадькома зиркає на нього, трохи заспокоюється. Жандарм навіть слину ковтає, так йому хочеться знайти деміджан — адже так холодно, а жандармові хіба дають чимось погрітись? Та ось нарешті скляне горло деміджана потрапляє в задубілі руки жандарма, він витягує посуд, і на його лиці вже сяє щаслива посмішка.

— Рушай! Та дивись мені!

Буйвол сіпає каруцу, вона скрипить і котиться по замерзлих грудках дороги. Повернувшись спиною до каруци, жандарм перехилиє деміджан і, не переводячи подиху, п'є... Очі його заплющені, вуса, обпалені на вітрі і вогні, смішно настобурчені, вино краплинками котиться по зарослій щетиною бороді, капає на руки, на груди. Раптом очі жандарма розплющуються, він мить стоїть, про щось думаючи, потім ставить деміджан на дорогу, а сам кидається навздогін каруці.

— Стій! Стій, кажу, а то буду стріляти!

На доказ своїх слів він здимає над головою автомат і вимахує ним у повітрі.

Каруца зупиняється. Засапаний жандарм підбігає до візника, кілька хвилин дивиться на нього затуманеними очима, потім голосно кричить:

— Так у Сінау ж олійниця не працює вже цілий рік! Ага!

Він вимахує перед очима хлопця автоматом, насміхається своїми очима.

— А на чому ж тоді дараганці печуть малай? — питає жартівливо візник.— На воді?

— Малай? — гикнув жандарм.— Малай дійсно печуть... На воді, на воді!

— Олійка воєнного часу,— знову пожартував візник.— Звичайне діло...

— Мовчати! — скрикнув жандарм, суворо вимахуючи однією рукою, в якій лежав автомат, і нишпорячи другою в соломі. І коли другий деміджан було знайдено, він крутнувся і так само суворо скомандував:

— У Сінау є саморобні преси, там знайдеш! Рушай мерщій від мосту!

Жандарм повернувся і швидко пішов геть, затуляючи своєю постаттю вкрадений деміджан. Узяти відверто цей деміджан йому не дозволяла жандармська совість...

...Пізно увечері Николає повернувся на подвір'я селянина, в якого вони зупинилися ночувати, відкликав Чорно-мора і сказав йому на вухо:

— Ночувати не доведеться. В дуплі я знайшов лист, який негайно треба доставити Стефані Онча. Дуже важливий лист. Чуєш? Чотири ешелони з підкріпленням для фронту...

Чорномор задумався. Слово «фронт» схвилювало, стривожило душу. Фронт! Там, на сніжних полях Батьківщини, брати громлять ворога, знищують його дивізії, а тут, у Румунії, німецькі фашисти спокійно відправляють туди ешелони з підкріпленням. Ні, це вже занадто! Не дійдуть ті ешелони! Слюсар Георгіу Доброшану, який, можливо, великою ціною дістає ці відомості, певний, що ми доставимо лист у партизанський загін вчасно. І ми повинні виправдати його віру. Адже він щодня ходить по краю смертельної прірви, інші товариші теж ризкують життям, доставляючи на умовлене місце відомості. Хіба можна упустити такий випадок!

— Ось що, хлопчику,— сказав Чорномор.— Доведеться нам залишати нашого милого буйвола... Жаль, але нічого не вдієш. Хороший був буйвол, послужив він нам немало, але тепер доведеться подарувати його оцьому гостинному селянинові. На прощання скажемо йому, від кого такий подарунок, хай знає він, сіромаха, що буйвола дарує йому Стефані Онча. А наша господарка це рішення схвалить. З буйволом ми не виберемося звідси, підемо пішки просто через лід.

Ніколає вийняв запальничку, дістав з-за халяви лист, підніс його до гострого язичка полум'я.

— Так надійніше. Я все пам'ятаю, до бстаннього слова. Запам'ятай — чотирнадцятого пройдуть ешелони. Чуєш? Запам'ятай міцно і, якщо я не дійду, мусиш дійти ти.

Вони обнялись і поцілувалися. Потім увійшли в хату. За столом, на якому блимав каганець, сиділа вся сім'я, душ десятеро, вечеряла. Господар, худий, горбатий чоловік у довгій полотняній сорочці, посмугованій латками, сьорбав якусь синю юшку, не підводячи голови — він не мав до чого запрошувати гостей.

— Ось що, господарю,— сказав урочисто Ніколає.— Отой буйвол, що стоїть у дворі — твій. Бери його і, якщо не маєш чого їсти,— забий на м'ясо, годуй дітей. А якщо маєш землю — годуй його соломою, бур'яном, він усе їсть, бережи для роботи в полі. Це вже твоя воля. А ми підемо собі, ночувати не будемо.

У господаря випала ложка з рук. Він підвівся, випростався весь, хоч був горбатий, очі його злякано забігали.

— Не жартуйте, люди добрі, не насміхайтесь з мене,—

сказав він, схлипуючи.— Я ж нічим не завинив, а що не запросив вас до столу, то пробачте мені, бідному, у мене немає навіть кукурудзи...

— Досить! — строго сказав Ніколає.— Ніяких жартів. Ми залишаємо вам буйвола. Так розпорядилася Стефані Онча. Чуєте, партизанка Стефані Онча. Це вам від неї подарунок. Прощайте.

Вони повернулись і вийшли на горід. Холодно мерехтіли в небі зірки. Над річкою, там, де був міст, спалахували сині і червоні ракети — то розважався товстий жандарм, освітлюючи від страху підступи до ріки. Чорномор обернувся і побачив згорбленого господаря, який, хрестячись і озираючись навколо, ніс через двір оберемок сіна. Ось він підійшов до буйвола, поклав перед ним сіно, потім нагнувся і тремтячими руками обняв його за товсту шкарубку шию...

Чорномор відвернувся, зітхнув. Він розуміє стан господаря. Від радості горбун не знав, що робити, і з його очей лилися гарячі сльози щастя, яке оце наче з неба звалилося до його ніг.

11

Мов сполоханий птах, металася по кімнаті панна Софі. Вона відсовувала ящики в столах, розкривала валізки і шафи. На підлозі горою лежали випотрошені пожовклі папери, стрічки, фотографії, візитні карточки. Панна Софі топтала все це мізерне сімейне добро, губи її кривилися і з рота вилітав стогін:

— Боже милостивий! Який великий дім, а немає в ньому жодної порядної коштовності — все прах, усе тлін...

Вона сердито кинула на підлогу товстий фамільний альбом з старовинними бронзовими застібками, з обгортки вискочила фотографія, впала до ніг. Софі нахилилася і побачила в тьмяному світлі знайомі й дорогі риси матері. Це була висока ставна жінка в білому вбранні. «Шлюбний знімок», промайнуло в голові дочки, і вона побожно, підняла фотографію, наблизила її до очей. На шиї у матері висів довгий, аж до колін, разок коштовного намиста. Губи у панни Софі задрижали. Де вони, оті коштовності? Куди їх поділи після смерті матері? Софі тоді якраз не було в Румунії, коли померла мати, але хіба

то мало значення? Якби ненажерні насадки хоч трохи поважали старшу дочку, то, певне, залишили б і для неї щось, але де ж воно все поділося? Життя склалося так, що Софі негайно треба виїхати звідси, втекти в Бухарест, а може й далі, а як зробити це без грошей? Багато землі у старого Мунтяну, але ж у баули не покладеш чорнозему замість лей? Був би оце разок намиста отого — гай-гай, як усе обійшлося б! Але в домі залишилися тільки старі фотографії, нікому не потрібні ящики, стрічки, пожовклі папери...

Панна Софі знеможено опускається на диван, з її грудей виривається стогін. Як прикро, як моторошно їй зараз! Хто вислухає слова суму і горя, хто розрадить у важку хвилину? Якась страшна сила насувається на країну, панна Софі це відчуває всім своїм еством, адже не підняли б люди руку на поважних людей, не вбили б примаря, не порушили б спокою. Чого вона сидить тут, в оцьому ведмежому кутку? Що з нею може статися? Хто її захистить? Може отой німий Папаяніс? Може Мечелар? Ні, вони самі дрижать за свою шкуру, вони і пальцем не поворухнуть, щоб захистити її від партизанів. Швидше втікати звідси, поки вони не прийшли в маєток і не постукали у ворота.

Софі дивиться у вікно, і їй здається, що в саду стоять не віковічні задумливі буки, а партизани в довгих чорних цуманах, з косами за полами... Вона затуляє очі долонями, так їй страшно, але тієї ж миті схоплюється і біжить до дверей. Як тоскно і немічно дзенькає дзвоник! Панна Софі в нестямі підносить руки і з усієї сили колотить у двері. Важка луна котиться коридорами і кімнатами, повторюється, гуде. В будинку, наче в домовині: жодного звуку. Зрештою розчиняються двері, і на порозі стає заспаний старий Папаяніс. Він тре кулаком очі, наче дитина, яку винесли на світло.

— Ви кликали?

— Негайно сюди Мечелара, — волає панна Софі, заламуючи руки, — та швидше, цієї ж хвилини хай іде сюди.

Побачивши старика в розшитій уніформі, заведеної ще дідом, пані трохи заспокоюється. Нерви! Як трудно стало жити в рідному домі! Коли їхала сюди з Бухареста, думала відпочити від набридливих міських тривог, провадила гульбища, не шкодувала вина і страв. Та забуття не було. Прикрощі приходили в дім одна за одною, на-

гадуючи про те, що часи погіршали, змінилися. Скільки ночей не спала вона, жахаючись страшного вигляду дроворуба, старого Ураду, якого бачила з сокирою в руках. Потім ота історія з російським льотчиком — ледве серце не виплигнуло з грудей від страху. А тепер ще от убивство Брезяну — так і мерехтить перед очима закривавлена скроня простертого на пилюці примаря...

Панна Софі знову дивиться у парк і не помічає Мечелара, який стоїть біля дверей, застібуючи шовкову скуртейку. Відкашлявшись, управитель тремтячим голосом привітався і ступив крок наперед.

— От,— схопилася панна Софі,— ви мені якраз і потрібні. Де гроші?

Мечелар закліпав сонними очима.

— Ще ж строк не вийшов, найповажніша, я не встиг...

— Де гроші? — перепитала панна, втупившись страшними очима в управителя.— Мені потрібні гроші.

— Ще кілька днів, і вони будуть у вас, даю слово.

Панна Софі підвелася.

— Не кілька днів, а кілька хвилин. Викладайте гроші на стіл.

— Але ж,— почав благати управитель,— я не встиг, самі знаєте, який зараз час... У мене всього сто тисяч...

— Сто тисяч? — панна Софі відчула у своїх словах і здивування і радість. Одначе вона презирливо посміхнулася і закопилила губу.— Всього-на-всього! Та хіба ж це гроші? Ой, видно, що вам уже не до смаку посада управителя, заважка вона для вас стала, доведеться подумати про іншу людину...

Поклавши на стіл пачку лей, Мечелар тремтячим голосом промимрив:

— Готовий завжди служити панні, готовий усе зробити для неї. Клянусь вам, через два тижні гроші будуть, я сам привезу їх у Бухарест і віддам у власні ваші руки.

— Гаразд, подивимось,— зітхнула панна.— А зараз запрягайте кращих коней, повезете мене на станцію. Чуєте?

Мечелар аж пригнувся від цих слів.

— Вночі на станцію? Може, краще вранці, а те, знаєте...

Софі зневажливо зміряла управителя очима.

— Боїтесь? А ще кавалером себе вважаєте... Ех, по-

старіли ви, Мечеларе, змінилися... Боїтесь відвести самотню жінку на станцію. Скажіть чесно, боїтесь?

— Що ви, що ви,— замахав руками управитель,— я миттю, я зараз, якщо цього бажає панна...

Він уклонився і стукнув дверима. За кілька хвилин Мечелар широко розчинив ворота, скочив на передок фаєтона, змахнув батою, і старовинний, розмальований великими розами віз загуркотів по дорозі в степ. Забившись у куточок, закривши обличчя чорною басмою, сиділа панна Софі. Йї було холодно, все її тіло дрижало, хоч надворі стояла тепла ніч.

12

Спершись на ялицю, серед лісу стоїть невисока на зріст жінка з блідим обличчям. На ній строге вбрання селянки — чорна сукняна спідниця, невеличкий кошушок, підперезаний шкіряним поясом, тепла хустка. Не було в цій жінці нічого войовничого і особливого, крім хіба строгих, уважних очей і густої сивини на голові. Оця сивина й темні очі, потьмарені смутком і заклопотанням, були, мабуть, єдиним, що свідчило про велику внутрішню силу низенької жінки, про її важке минуле.

— Чого мовчиш, товаришу Йордану? — питає жінка, піднявши голову догори.— Погано видно?

— Бачу, товаришко Онча, дві постаті, але не доберу — наші чи чужі, — лине з самої верхівки високої ялиці голос.

Стефані Онча мить стоїть мовчки, роздумуючи, потім знову підводить голову і голосно каже:

— Ти продовжуй стежити, а я пошлю зараз їм назустріч двох хлопців.

Вона повагом іде в гліб лісу, зосереджена, задумана. Треба бути надто уважною і обережною: проти партизанського загону, яким вона керує, послано два батальйони легіонерів. Стефані Онча стежить за кожним кроком цих батальйонів, знає, де вони ночують, які здійснюють переходи. Невеликий партизанський загін не може прийняти бою, треба відходити, але зараз відходити не можна. Необхідно будь-якою ціною протриматися деякий час, щоб виконати найважливіші завдання. Ще й досі не зірвано міст на залізниці, що зв'язує столицю з північною частиною країни, ще не домовлено про зв'язки з товаришами,

які працюють у столиці. Треба виграти ще кілька днів, а для цього треба пильно озиратися навколо, розпізнавати ворогів, які бродять навкруги і можуть показати стежку до штабу, вжалити в саме серце.

Важко, дуже важко Стефані Онча. Життя поклато на її слабкі плечі великий тягар. Нелегко нести його! Була вона звичайною сільською вчителькою, вчила дітей писати свої прізвища, розповідала їм про історію країни, про хоробрих і гордих предків, які не шкодували життя в боротьбі за свободу. Допитливі ясноокі дівчатка й хлопчики про все хотіли знати — і про те, як ходять по небу сонце, і про те, чи є чотириголовий змій, про якого розповідається в казках, і про те, як люди дізналися, що в середині змії горить вічний вогонь... Учителька з щасливою усмішкою поглядала на малюків, і серце її раділо. Хоч як жахливо живуть селянські діти, однак у них не згасає жага до знань, до культури.

Одного разу хтось з дітей запитав у вчительки, чи правда, що німці захопили Москву. Вчителька завмерла. Це питання виникло так зненацька, що Стефані Онча розгубилася. Вона знала, що у фашистських газетах уже не раз повідомлялося про вступ німецьких армій у столицю Радянського Союзу, писалося навіть про подробиці падіння Москви, про арешт керівників радянського уряду... Але Стефані Онча знала, що Москва вперто бореться з ворогом, який докотився майже до її околиць, що Москва незламна, як її народ. Що відповісти? Вона завжди була правдивою, і за це її любили діти. Як їй вийти з цього становища? Сказати правду? Але тоді завтра ж у селі будуть агенти сигуранци, знімуть її з роботи, посадять у тюрму. А що буде з чоловіком, з дітьми? Сказати неправду? Але хіба це можна зробити? Адже на неї дивляться зараз тридцять пар очей, ясних, невинних, погляд яких проникає в душу і в серце. Вони чекають її слова, а вона мовчить, вдивляючись у маленькі дитячі личка.

Внутрішня боротьба відбилася на її лиці, діти побачили, як зблідла їхня вчителька, як вона нервово мнену в руках хустку. Що вона скаже? Де правда? Юні серця трепетали зараз, вони чекали, надіялись, просили. І Стефані не витримала цього строгого допиту ясних очей.. Вона гордо підняла голову і твердо сказала:

— Ні, Москва не зайнята! Вона нездоланна!

У когось з малюків вирвався крик радості, але відразу ж у класі зробилося тихо. Діти дивилися на свою вчительку з захопленням, з любов'ю і відданістю. Вони ненавиділи німецьких набундючених єфрейторів, які носилися по селах на мотоциклах і стріляли з автоматів індиків. Діти знали також і про те, що війну затіяли німецькі фашисти, а раз так, то фашисти винні у тому, що в домі майже кожного учня немає зараз тата, що він або вбитий, або поранений на фронті. Маленькі Іони та Ленуци знали від вчительки про Москву, велике казкове місто, над яким горять червоні зорі, на Красній площі якого відбуваються щороку величні святкові демонстрації. І не один учень носив у серці невимовний біль, заподіяний отими повідомленнями про «падіння» Москви. Але то, значить, була неправда! Вчителька, їхня хороша, любима Стефані Онча, сказала, що то все вигадки, що Москва стоїть неприступна і недоторкана, що фашисти не топчуть Красною площі. Он яка радість!

Після занять увесь клас проводжав вчительку додому. Щebetали юні голоси, дівчатка стискували своїми рученятами долоню вчительки, наче хотіли мовчки подякувати їй за добру звістку.

А на третій день уночі Стефані Онча арештували. Вона не здивувалася. Все було так, як вона й передбачала. Її довго і жорстоко катували на допитах, вимагаючи даних про підпільну комуністичну організацію, вбили на її очах обох її маленьких синів... Після цієї ночі вона посивіла. Молоді очі стали суворими, в серці запікся біль. Цілий рік її возили з однієї тюрми до іншої, з неї знущалися найвідоміші кати, але Стефані Онча не вимовила жодного слова. Вона не знала, де працює підпільна комуністична організація, бо ніколи не належала до цієї партії, але відмовлялася говорити з слідчими з інших причин. У тюрмі під час страшних мук вона зрозуміла, що досі жила неповним життям, бо не боролася проти фашизму. В серці жевріла надія — вирватися на волю і повністю присвятити себе священній справі боротьби за зміну соціального ладу в своїй потоптаній ворогами країні.

І ця мрія здійснилася. Нічого не добившись від арештованої, її звільнили. З тюрми Стефані Онча вийшла загартованою, мужньою. Вона побувала на одній з явочних квартир у Бухаресті, одержала завдання від підпільного комітету і потім пішла в ліс. Через кілька місяців її

прізвище вимовлялося представниками влади з страхом і люттю. Вона очолила партизанський загін, налітала на ворогів, завдаючи їм нищівних ударів.

...Повернувшись у неглибоку землянку, закидану снігом і обнесу густим чагарником, Стефані Онча розпорядилася вислати двох вершників на розвідку, а сама почала радитися з членами штабу про наступні дії загону. Через кілька хвилин до штабу зайшли Чорномор і Ніколає у супроводі партизанів, яких Стефані Онча посилала у розвідку.

— Чим пояснити, що ви до штабу йшли вдень? — суворо спитала Стефані Онча у Ніколає.— Хіба ви забули моє розпорядження?

— Маємо важливе донесення столичного агента Н.,— відповів Ніколає.

Стефані Онча відіслала всіх зайвих з землянки, запросила Ніколає і Чорномора сідати. Дізнавшись про ешелони, які мають пройти на північ, вона оживилась. Її чорні очі стали ще суворішими й уважнішими. Стефані Онча кілька хвилин мовчки ходила по землянці, потім підійшла до партизанів, потиснула їм руки.

— Спасибі за добрі вісті. Йдіть спочивати, бо за кілька годин почнемо готуватися до операції.

13

Штаб партизанського загону прийняв рішення: в день відправлення ешелонів зірвати міст через ріку. Завдання було дуже відповідальним і важким. Як виявила розвідка, для охорони мосту було підтягнуто великий загін жандармерії — фашисти не надіялись на постійно існуючу охорону. Крім того, на основних перегонах курсувало два бронепоезди. Враховуючи цю ситуацію, штаб доручив операцію Івану Чорномору, який мав чималий військовий досвід.

Цілу ніч продиралися підривники гірськими стежками, крутими балками. На світанку зупинилися спочити в лі сочку, що стояв понад самою річкою. Діждавшись вечора, вирушили в останній перехід. Перед виходом Іван Чорномор розмовляв з бійцями. Ніколає перекладав його слова. «Нам треба виконати це завдання якою завгодно ціною,— сказав Чорномор,— інакше ворогам удасться перекинути

війська до Дніпра. Перешкодити ворогові здійснити його план — значить допомогти Червоній Армії завдати смертельного удару по угрупованню ворога. Я сподіваюся, що у нас знайдеться досить сил, хоробрості і свідомості свого обов'язку, щоб виконати це завдання. Цього вимагає від нас народ і Батьківщина». Слова льотчика дуже сподобалися партизанам. Вони тихенько прокричали «ура» і на знак солідарності підняли вгору автомати.

Безшумно вибралися на узлісся. В сяйві місяця над рікою з'явився темний силует мосту, що дугою перекинувся від берега до берега. Притихли партизани. Не в одного з них стислося серце. Міст лежав над рікою, весь облитий місячним сріблом, тонкий, наче з мережива, гнучкий і пружний, як скрипка. Жаль було підривати такий чудовий міст. Іван Чорномор нахилився до Ніколає, прошепотів:

— Дуже красивий міст... Стояти б йому тут століття... Та нічого. Прийде час — побудуємо на річках ще кращі мости, красивіші...

Незабаром партизани вже наближалися до сталюого красуна-мосту. Вони знали, що біля нього вартує чимала група гітлерівців і охоронників сигуранци. Але план, вироблений штабом партизанського загону, був такий, що кількісна перевага противника не мала значення. Справа в тому, що одна невелика група партизанів наближалася до мосту відкритою лощиною, навмисне демонструючи напад, тоді як інша група, скориставшись ситуацією, вдарила з іншого боку. План було здійснено швидко і без втрат, лише двоє було поранено. Ажурний каркас мосту злетів у повітря, поховавши під уламками багатьох солдатів противника. Партизани вже почали відходити, радіючи з успіху, як раптом почувалася команда керівника групи:

— Стій! Біля мосту залишився поранений боєць Варнаке. Припинити відхід!

Тільки-но почали займати оборону, як раптом до мосту з гуркотом підкотив ворожий броньовик і почав бити осколочними. Зойкнув ліс, луна покотилася по річці.

Після приходу броньовика фашисти отямилися, почали розгортатися в шеренги, готуючись до бою. Хоч усі й знали про твердий партизанський закон не залишати на полі бою поранених товаришів, однак бачили, що втрат буде ще більше, якщо не відмовитись од плану врятування Варнаке. Краще вже втратити одного бійця, ніж десятьох. Так

думали бійці. Однак Іван Чорномор, почувши від Ніколає такі слова, розсердився, аж почервонів.

— Ми покриємо себе ганьбою, якщо залишимо товариша на поталу ворогові... Що скаже нам Стефані Онча?

Він наказав групі залягти і вести бій, а сам з двома бійцями швидко подався бічною дорогою до того місця, де лежав поранений воїн. Партизани довго відстрілювались, чекаючи повернення командира, але той не з'являвся. Чи не загинули вони разом з пораненим? Таке питання виникало майже в кожного бійця. Невже загине Іван Чорномор?

Але він повернувся. Під страшним вогнем противника Чорномор добрався до Варнаке, швидко перев'язав рану, взяв його на плечі і поніс назад. Проте ворожа куля поранила Івана Чорномора. Він передав Варнаке бійцям, а сам, блідий, закривавлений, стріляв з автомата, захищаючи товаришів.

Відійшли в ліс, порахували людей — всі були в зборі. Чорномор, трохи повеселішавши, сказав:

— Тепер ми можемо чесно подивитися в очі нашому командирові Стефані Онча: наша совість чиста.

Через два дні група вже була в розташунанні партизанського загону. Іван Чорномор дуже страждав. Шосте поранення на війні... Хоч у загоні і були медичні пакети і лікарі зробили йому перев'язку, однак Чорномор швидко втрачав сили.

Важко підіймаючи груди, Іван Чорномор жадібно вдихає прохолодне повітря, сумовито поглядає в небо, де пливуть рвані дошові хмари. Десь за ним, за суцільною ковдрою чорного водяного пилу, ходить веселе сонце, червонить своїм живим золотом нескінченні далі, куди можна сягнути лише уявою. Злетіти б оце за хмари, до сонця, до простору! Як мало тут повітря, як важко дихати Іванові Чорномору на землі!

Стогін виривається з його грудей. Важка долоня мороку затуляє очі, але Іван Чорномор з силою тре повіки, скроні, лоб. Чорна завіса непритомності відсувається, і очі знову бачать хмари, які клубочаться над землею, наче вони потрапили у велетенський небесний вихор. Як часто він, льотчик-винишувач, забирався у безмежні небесні висоти і звідти оглядав землю, маленьку, синяву... Одного разу він летів на завдання. Над самою головою снували хмари. І як же не любить льотчик, коли над ним

Нависає стеля! Пробитися крізь неї! Машина слухняно задирає ніс, плавними кругами, мов те свердло, вгвинчується в товщу хмар. Хвилина, друга, третя. Здавалося, цій похмурій стелі не буде кінця. Аж ось звідкись зверху стрельнув промінчик, затріпотів, як той зайчик, на крилі літака. Ще мить, і літак лине над пінястою рівниною хмар, облитих яскравим сонячним промінням. Лише де-не-де зводяться невеличкі горбки — чисто тобі зимова картина степу, занесеного снігом... Встань і йди цим полем, — ніжна корка снігу, підмороженого вночі, хрумкотітиме під ногами...

— Сонце, — знесилено шепоче льотчик, — сонечко...

Лоб його вкритий холодним потом, чорне волосся прилипло до скронь. Ніколає нахилиється до хворого, говорить тремтячим голосом:

— Сонця немає...

— Ні, сонце є, — шепоче Чорномор. — Я його бачу, воно он там, за хмарами... Як воно щедро світить, на весь світ вистачає його снаги...

Ніколає витирає піт з лица пораненого, сумно дивиться поверх дерев. Над землею повзуть важкі, грізні хмари. Сонця немає. Навіть промінчика маленького не видно. У хворого починається марення. Здоров'я його з учорашнього дня враз погіршало. Не допомогла і операція, зроблена кращим лікарем-партизаном. Юнак дивиться на старого Лупула, який став у загоні кашоваром, очі його мовчазно благають. Але що може зробити старий Лупул! Він зняв свій латаний цуман, прикрив ним ноги льотчика. Більше він нічого не може зробити. Неподалік стоять партизани, печальна Стефані Онча.

— Сонце, — знову шепоче Чорномор, розплющуючи неслухняні очі. — Ти його бачиш, Ніколає?

Чорномор важко зітхає, очі його сповнені болю й смутку.

— Хороший ти, Ніколає, — хрипко продовжує він, — хороший... — і слабо потис руку юнака. — Ти мусиш жити... Велике, прекрасне життя почнеться незабаром на твоїй землі. Ти мусиш жити. А я, мабуть... одвоював.

Він захопив повітря у легені, спробував підвестися, але руки безсило впали.

— Якщо доведеться колись... У Генічеську... Згадай... Уля Вустинець... Запам'ятай, Уля Вустинець... У мене більше нікого немає, крім неї.

Чорномор замовк на хвилину, а коли заговорив знову, неможливо було розібрати його слів. Ніколає дивиться на вмираючого льотчика, а з очей рясно струменять сльози. Враз юнак насторожився, підняв до вечірнього неба очі, прислухався. Десь далеко летіли важкі літаки.

— Товаришу Чорномор! — кинувся до льотчика Ніколає.— Послухайте, то ваші летять! Слухайте!

Але Чорномор не ворухнувся. Його повіки склепилися назавжди.

...Мовчазні і строгі стоять біля могили партизани. Вони поховали льотчика, як могли — ножами викопали могилу, тіло вкрили червоним прапором.

— Відплатимо ворогові за смерть нашого вірного друга,— говорить Стефані Онча. Лице у неї строге, опечалене.— Смерть за смерть!

— Смерть за смерть! — проказали партизани і підняли над головами автомати.

Глухо шуміли крони високих буків.

Розділ третій

1

Віоріка сідає край білого каменя, кладе на кладку білизну, занурює руки у воду. Вода біжить швидко, хоч і невидимо, лиш пальцями можна відчутти її силу і бистрінь. Куди вона тече? Віоріка не ходила в школу, не вчилася, одначе знає, що на світі є великі моря, океани, що Дунай тече в Чорне море. Про це їй розповідав довгими вечорами Ніколає, її чорнобривий механік. Де він зараз? Як майнув ото ще минулого року в партизанський загін, так і досі не чути. А обіцяв обов'язково навідатися з партизанами в Мушатешті. Проте не вийшло так, як говорив. Мабуть, шлях випав інший.

Задумалася дівчина, задивилась у воду, заспівала пісню:

На галявині, там рядом,
Де струмки дзюрчать одні,
Під ожиною ми сядем
На траву у тишині.

І ти дивом в довгій казці
Мене станеш веселить,
І я буду на ромашці
Про кохання ворожить...

Лине пісня над водами, повисає голубим серпанком над плавнями. Тепер знову, як і торік, широко розлилася ріка, синіють широкі далі, видніються численні грінду, та немає тепер тут того, хто серцю дорогий, хто сниться ночами, про кого пісень співаєш. Віоріка неохоче починає прати білизну. Туга закриває їй очі, хочеться комусь по-скаржитись, розповісти, що вже не вистачає сил терпіти важке життя, в якому ні просвітку, ні іскри надії. Після того, як Ніколає разом з старим Лупулом подався до Стефані Онча, в село наїхало щось із півсотні жандармів. Вони нишпорили по всьому селу, шукаючи винних у вбивстві примаря Брезяну. Захопивши батька Віоріки та старого Букана, жандарми зникли. За кілька днів у село приїхав новий примар Мелітару, ще лютіший за Брезяну. Все було, як і раніше. Через місяць Петру Ураду та Букан повернулися з острогу — проти них не було доказів. Петру став ще чорнішим і злішим. На запитання односельчан відповідав неохоче — сигуранца взяла підписку про мовчання...

Віоріка хоче відігнати од себе смутні думки, але вони тиснуться в голові, важко позбутися їх. Як страждали цю зиму! Віоріка бралася за всяку роботу, аби заробити на хліб. До неї не раз приставав Чорбаряну, пропонуючи добрі умови роботи в корчмі, але дівчина вперто крутила головою на знак незгоди і йшла прати білизну багачам, доглядати дитину нового примаря, збирати торішне кукурудзиння в полі...

По селу ходять чутки, ніби радянські війська вже недалеко, ніби вони вже форсували Прут, Дністер... Може, прийдуть і сюди? Може, тоді повернеться з гір Ніколає? О, якби він повернувся! Вона б не посоромилась тепер людей і при всіх обняла б його, поцілувала... Хай дивилися б — їй не страшно! Хай навіть сльози побачили б у неї на очах — нічого!

Вона уявляє картину зустрічі з Ніколає і вся аж тремтить. Серце стукотить у грудях, готове вирватися, хочеться випростатись і гукнути на весь світ про своє кохання, про свою мрію. Віоріка починає швидко працювати руками, слова пісні самі просяться, злітають з губ.

Буде любо із тобою
У зеленому гаю.
Обніму тебе рукою
І косою обів'ю...

У міцних обіймах сміло
Будеш, милий, цілувать.
Бо кому до цього діло,
Та й ніхто не буде знать...

Жартівливі слова пісні трохи розвеселили серце дівчини, вона тепер спритніше працює, занурюючи руки по лікті у воду. А таки, мабуть, правда, що Радянська Армія близько! По всьому видно, що ці балачки мають під собою ґрунт. На тому тижні примар Мелітару одвіз у Бухарест сім'ю, всі речі туди переправив... Смішний чоловік, хіба вони, радянські воїни, туди не доберуться, якщо прийдуть? Вони всюди дістануть, де б не ховався Мелітару, в яку б нору не заліз...

Приймишк маєток Мунтяну, не чути з панського саду святкових звуків цимбалів і скрипок, вночі не світяться вогні. Ще недавно гостювали в маєтку німецькі офіцери, цілу ніч чулася стрілянина. Сам старий Мунтяну частував високих гостей найкращими винами, збереженими вірним Папаянісом. Перепившись, німці починали палити з парабелумів, лякаючи і без того наляканого останніми подіями господаря.

Кульгавий жандарм Баглаї схуд, його великі чорні очі ще більше округлились, ніс видовжився... Мерці! Живі мерці. Настав час погибелі гнилого корабля, мов ті миші, починаєте залазити в нори, втікати, куди очі дивляться... Як тікали у Відень есесівські офіцери, що їх так гостинно приймав Мунтяну, прихопили з собою касу одного магазину в Заренау... А у самого господаря маєтку теж не стало дорогоцінної шкатулки...

Віоріка підводиться над кладкою, підіймає руки, випростується. Постать її струнка, пружна. Засмагле тіло округлилося, налилося соками життя. Заламуються руки над головою, вирівнюється натруджена спина, аж у голові круговерть млосна. Зиркнула дівчина, побачивши на стежці, що веде до кладки, Чорбаряну, захапалася. Швидко зібрала білизну, подалася в інший кінець села, аби тільки не зустрінатися з його поганими очима...

Вдома сама мати, сидить біля кужеля, тягне безконечну

новняну нитку. Віоріка якусь мить стоїть серед хати, потім прожогом кидається до матері, припадає до її колін і, схлипуючи, говорить:

— Мамо, мамо, коли ж усе це скінчиться...

— Про що ти, дочко? — бідкається Маріора. Вона не чекає відповіді: материнське серце знає причину туги дівчини. Вже давно немає звісток від Ніколае...

Маріора злегка погладжує голову дочки, очі її звернені у вікно, з якого видніється низьке небо, вкрите чорними розбурханими хмарами.

2

Георгіу Мелітару сидів за столом у примарії, гідливо озирався навколо. Не думав він, що побачення з блискучим у минулому кавалером бухарестських салонів Михаєм Ранеску відбудеться в такій жалюгідній обстановці. Два обдертих крісла з мідними ручками, звичайна селянська піч у кутку, брудна підлога, скрипучий стіл з сірими панерами. Що зробиш — сільський примар... Думалося колись, що зустріч ця відбудеться десь у міністерському кабінеті, з могутнім левом біля входу... Та життя розвіяло ілюзії, переплутало плани. Війна з її невимовними законами і непередбаченими примхами може хоч кого збити з обраного шляху... І все ж був у Мелітару козир, який ставив його вище від Ранеску. Хто такий зараз Ранеску? Царан. Звичайний мужик у подертому цумані, з кийком у руках, в засмальцьованій скуртейці, від якої тхне овечим послідом... Бурхливі пригоди Михая Ранеску відірвали його од життя столиці, порвали зв'язки з «отцем» Маніу, керівником селянської партії, який колись благословив їх, молодих офіцерів, на подвиги «в ім'я нації...»

Мелітару, побачивши у дверях Ранеску, набундючився, підніс праву руку — точнісінько фюрер — і басовитим голосом сказав:

— Радий бачити вас, домну Ранеску. Невже ви забули мене?

Грубе лице прибулого не змінило виразу байдужості і замкнутості. Хитрий Ранеску, спостерігаючи театральну позу колишнього свого друга, вирішив маневрувати. Він ворухнув своїми дебелими руками, процідив ледве чуно:

— Хіба забувається молодість і дружба? Спогади про це людина проносить крізь усе життя і забирає з собою в домовину...

Мелітару мотнув головою, очі його блиснули. Ага, значить, було правильно взято тон, певна відстань між ними відчувається, тепер можна і про минуле поговорити. Він пройшовся по кімнаті, виграючи золотим годинниковим ланцюжком.

— Ви праві, домну Ранеску, про таке не забудеш ніколи. Хіба не варто носити в серці солодкий спомин хоч би про салон мадам Ліонели? Пригадуєте буряну ніч, мерехтливі свічки, оголений меч на столі і десять келихів червоного вина — символ крові? Ми пили те вино, а з кутків дивилися на нас прекрасні очі і мовчки підбадьорювали нас, благословляли, кликали... Де ті красуні зараз? Певне, старі вже наші дами, одцвіли...

Ранеску, якому завжди були чужими сентиментальні почуття поетично настроєного Мелітару, не підтримав розмови. Він знав, що розмова ця є лише вступом до чогось важливішого і зовсім не поетичного. Перечекавши хвилину, поки примар висловиться, Ранеску зітхнув і скрушно промовив:

— Погані часи настають, домну примар, зі сходу насувається буря...

Мелітару звів очі:

— Насувається? Вона вже насунулася! Вона стоїть біля наших хат, готова от-от дмухнути і змести нас з лиця землі. Що думають про це царани? Ви часто з ними розмовляєте, скажіть, які думки у наших селян?

Він навмисне підкреслив слова «наших селян», адже ні він, ні Ранеску ніколи не любили селянської праці, селянських звичаїв, хоч називали себе членами селянської партії. Будучи представниками і захисниками панівного класу, вони знали про 1907 рік, коли повсталі царани палили поміщицькі маєтки, грабували склади, вбивали управителів, неорганізованою юрбою йшли в міста і вигукували на вулицях погрози. Тих страшних днів ніхто не забуває, бо тоді могло статися те, що сталося в Росії десятком років пізніше... Вихід один — тримати цю масу в своїх руках, заплутати її боргами, фальшивими ідеями, націоналістичним дурманом, усім, чим хочеш, аби тільки тримати сліпу силу в покорі...

Ранеску почухав потилицю. Він здогадувався, що Ме-

літару таємно служить у сигуранці, і тому відповів на це запитання ухильно:

— Царани неоднакові... Неоднакові у них і думки... Твердий народ, не відразу до душі докопаєшся...

— Можна говорити пряміше, домну Ранеску. Хоч я і представник влади, однак наша дружба...

— А що говорять?— підняв широкі брови Ранеску.— Те, що й усі... Заможні селяни, ну такі, як Анкулія, Поп, Могараш, боячись приходу руських, закопують хліб...

— От, от!— радісно вигукнув Мелітару.— Саме так— ховати все, ховати, щоб нічого не дісталось червоним...

Мелітару відчув, що сказав щось зайве, але відступати нікуди. Ранеску вже вп'явся у примаря своїми колючими очима, свердлов його наскрізь.

— Невже у наших союзників такі погані справи?— Очі Ранеску сміялися.

— Я не сказав так про наших союзників, німецька армія не розбита, але на цім світі все може бути... Хто поручиться, що руські, які зараз загадково притихли на Дністрі, завтра не почнуть великий наступ? Наш новий уряд запросив миру, але... Союзники підуть, а ми залишимося. Наша партія мусить уміти передбачати події... Прийде час, ми ще своє візьмемо. Історія скаже слово на користь нашої партії...

Мелітару знову незадоволено подумав, що сказав надто багато цьому хитрому павуку, який запустив свої невидимі пазури в кишені царанів і витягує з них лею за леєю, зернину за зерниною. Видно по всьому, що цей новоспечений царан піде далеко, значно далі, ніж його родич Мунтяну... Що Мунтяну? Його інтереси в місті, велика розбещена сім'я, три дочки, які щороку їздять за кордон, промотують гроші... А цей сидить на землі міцно, уміє показати, що полюбляє свій подертий цуман, уподобав вонючу скуртейку... Тож хай він знає, що примар Мелітару і вся націонал-цараністська партія розраховують на нього, на його спільників Анкулію, Попа й інших заможних царанів. Все може статися, розлючені мужики можуть знову взятися за коси, за смолоскипи. В першу чергу полетять за вітром маєтки. Але садиби таких хазяїв, як Ранеску, залишаться... Повинні залишитися. На них уповає отець Маніу. Вони будуть опорою того ладу, який, може, вже й не за горами. Буде час — господарем держави

стане царан! Це провидіння неба, це неминуче, як неминучі день і ніч.

Колишні друзі встають і мовчки прощаються. Все ясно. Треба чекати найгіршого і бути до нього готовим, а не сидіти склавши руки. Нові часи, нові умови. Розумний той, хто уміє передбачати, а не той, хто заплющує очі й жде удару. Удар буде, це вже видно, але треба зробити так, щоб удар не був смертельним...

Мелітару знову приймає величаву позу старшого, мовчки проводжає поглядом свого колишнього друга молодості.

3

Сонце пробивається крізь вибагливу форму тонких залізних ґрат, якими захищені вікна церкви. У повітрі, сповненому запахів ладану і цвілі, літають золоті іскри — отець Іоахим не скупиться на свічки. Задерикуваті горобці пурхають під самою церковною банею, голосно і нахабно цвірінькають. Петру дивиться на загратовані вікна і думає: мабуть, ґрати зроблено для того, щоб ніхто не вкрав оцих дорогих окрас... Та зразу ж відгнить од себе такі крамольні думки — дивись, що лізе в голову, не перед добром це...

Петру оглядається і бачить старого Букана, який стоїть навколішках, б'є поклони. В церкві здебільшого жінки, вони не зводять погляду з скорботного лику святої Марії, яка ніби і сама плаче... А отець Іоахим басить своїм надтріснутим голосом, луна відносить його слова кудись вгору, до позолоченої бані, а вже звідти вони повертаються підсиленими, громохкими.

— Всяк повинен у ці важкі дні бути добрим християнином, ні на мить не забувати про бога і короля... — Отець уже говорить щось інше, а звідти, зверху, долинає басовите «ля-ля-а». Петру знову підводить голову, і у нього крутиться думка, що попи навмисне будують такі високі церкви, щоб луна підсилювала їхні слабкі голоси...

— З далеких північних країв на нашу землю насувається страшне лихо в образі пекельного полум'я... Закривають церкви, відбирають у матерів немовлят, у царана — горьований хліб. Хрестом і мечем наше воїнство боронить свою державу, віру і короля...

Добрий захист своєї землі, — думає Петру. — Хіба кордони Румунії пролягають по Волзі? Хіба Одеса — румунське місто? А чого ж туди полізли, хто нас туди просив? То кричали про переможні наступи, а тепер волають про оборону землі своєї... Ні, щось тут не так. От був би оце недалеко Георгіу, він розповів би все по порядку, пояснив, що воно робиться на світі. Чув Петру, що радянські війська вже стоять на Дністрі, що вони готуються йти далі. Все б нічого, тільки оті слова про дітей, про жінку, про церкви... Невже то правда?

А голос згори все лине і лине, наче то сам бог розмовляє з людьми, закликає їх до розуму, до глузду. Щось, мабуть, уже скоїлося, якщо отець читає таку проповідь... Голос його тремтячий, зляканий... Петру протовплюється до Букана, стиха питає:

— Що воно робиться на світі? Чув що-небудь?

Старий Букан здивовано поглядає на свого сусіда, потім швидко відводить погляд і часто хреститься.

— Руські прорвали оборону на Дністрі і йдуть сюди, помагай їм боже...

Петру ледве не скрикує від цих слів. Що ото говорить Букан? Невже таки правда? А сусід навіть оком не поведе, погляд його прикипів до святого лика пречистої діви, губи шепочуть якісь невиразні слова.

Руки у Петру трясуться, дихання перехопило. Він дивиться навколо, бачить чорні, горьовані обличчя людей, губи, що шепочуть якісь слова, і думає про те, що люди моляться не за одне і те ж, що поклони бувають різні... Одні моляться від страху, інші, як от старий Букан, від радості і надії...

Розгублений і зляканий задкує Петру з церкви. В такі тривожні хвилини порядний господар мусить сидіти вдома... Він довго біжить вранішніми вулицями, назустріч йому трапляється жандарм Баглаї. У Баглаї перекошилися щелепи, великі чорні очі зовсім вилізли з орбіт. Він поспішає з вузликом на плечах, припадаючи на свою коротку ногу.

— Що трапилось, домну Баглаї? — звертається до нього Петру. Та жандарм лише реве щось у відповідь і чимдуж летить до примарії.

Раптом Петру чує, як десь з-за гори насувається якийсь дивний і незрозумілий гуркіт. Петру з острахом дивиться в той бік. Але там нічого не видно, тільки якась

сиза хмара зводиться над горизонтом, піднімається до неба. Що воно? Невже гроза? І небо ясне, ніде жодної хмарини. А гуркіт тимчасом усе наростає, ближчає. Петру поспішає додому. На вулиці він зустрів Віоріку.

— Де ти ходиш? Хіба не чуєш — то радянські танки! Швидше ховайся в погріб!

— А чого ховатися? — звела здивовано брови дівчина. — Нам ховатися нічого, ми не багачі...

— Цить, дурна! — скипів Петру. — Хіба не знаєш — росіяни всіх винищують...

Віоріка покрутила головою.

— Не всіх. То неправда, таточку...

Петру розгнівався. От як, його дочка не слухає поради батька, бо, бачте, вона набралася розуму від отого механіка. А хіба вона не чула від святого отця, від примаря, від людей про звірства російських солдатів? Вона гадає, що російські солдати забули про те, що румунський уряд послав проти них свої війська, що Румунія перевезла з Одеси трамвай, що... Треба бути обережним! Все може статися, адже тепер війна.

Щоб заспокоїти батька, Віоріка полізла у погріб.

А Петру тимчасом позачиняв віконниці, позагвинчував прогоничі, підпер хвіртку. Хай буде так, як він, того хоче. Поки що він хазяїн у своєму домі, значить, і відповідає він за всіх. Маріора хрестить дітей, вони, мов мишенята, принишкли. А надворі стугонить, навіть земля здригається, готова от-от провалитися під вагою залізної ходи якоїсь страшної сили. В повітрі зойкнула куля, за нею друга. Але все раптом стихло. Чути було лише, як десь далеко гули гармати.

— Боже, помилуй нас, — шепоче Маріора. Петру важко дихає, у нього дрижать руки, і він не може запалити своєї люльки. До чого ж озлобився світ, коли людина навіть закурити не може спокійно, сидячи у своєму домі! Ех, війна, війна. Хто її затіяв, кому вона потрібна? Куди дивиться король? Чому не припиняє війни, чому не підписує мир? Крутили, хитрували, аж поки грянуло. А що буде тепер? Своїми залізними ногами війна пройде тепер по румунській землі...

Поки Петру так міркує, на вулиці встановлюється тиша. Хтось пройшовся майже попід вікнами, протупотів кінь, загавкав собака. Петру обережно ступає до вікна і, відхиливши рядно, дивиться у щілину. Дивно! На ву-

лиці стоїть ціла низка важких танків, автомашин, пофарбованих у зелений колір. Солдати з червоними зірочками на кашкетах повилазили з машин, курять, озираються навколо. Ось із люка важкого танка виліз молоденький танкіст, вийняв з чохла акордеон і заграв. Це була весела і завзята пісня чи танець, вона навіть здалася знайомою Петру, наче це була його рідна дойна. Де він чув цю пісню? І Петру згадав: цю пісню він чув од Віоріки. Так, танкіст грав «Катюшу»...

Дивні діла творяться на цім світі! Чому ж танкісти стоять біля своїх машин, покурюють цигарки, грають на акордеоні замість ходити з хати в хату і вбивати людей? В чому річ? Петру напружує зір і аж присідає від здивування й несподіванки. Просто на вулицю вийшла Віоріка, подала танкістам відро води, а сама зупинилася біля машини, взялася в боки і слухає пісню. От тобі й на! І як це вона змогла вилізти з погреба, адже Петру сам зачинив її, повісивши зверху на дверях поржавілий замок? Серце у Петру голосно б'ється — ось-ось станеться щось страшне з його дочкою. Але проходить хвилина, друга, а з Віорікою нічого не трапляється. Поряд неї вже стоять інші сільські дівчата, а он старий Букан побіг по вулиці, кудись поспішаючи, за ним несміливо побрів Іон Маруну... От які справи!

— Дивись, дивись, — кличе Петру Маріору до вікна. — Дивись, яка хоробра у тебе дочка! Вона розмовляє з солдатами!

Маріора, перехрестившись, зиркає в шіліну, кілька хвилин мовчить, потім повертається і мовчки дивиться на чоловіка. Бог бачить, усе йде наче добре, ніхто їх не чіпає, а Віоріка та інші дівчата навіть розмовляють з солдатами, і від цього їм нічого не робиться. Що скаже на це Петру?

А Петру вже простує до сіней, довго клацає клямкою, переступає поріг. І тільки він ступив на подвір'я, як за ним вискочили діти — вся дрібнота. Побачивши дітей, танкісти посміхнулися, а один, запилений, з вигорілими бровами і з медалями на грудях, поманив Жету пальцем, поліз у свій рюкзак і подав дівчинці солдатський сухар. Жета подивилася спочатку на батька, потім на матір, яка теж вийшла надвір, хвилинку подумала і міцно схопила сухар своєю маленькою ручкою. Меншенька сестричка Юлча, побачивши у Жети сухар, простягла і собі

ручку до танкіста. Солдати почали навперербій витягати хто хліб, хто цукор і все це віддавали дітям. Розчулена Маріора змахнула сльозу, а танкіст з медалями на грудях став серйозним і мовчазним. Петру почув, як він сказав своїм товаришам:

— Війна...

Віоріка закивала головою і сказала, звертаючись до танкіста:

— Війна — розбій...

— Розбій, розбій, — весело відповів русявий танкіст. Видно було, що він уже чув це слово. Лице танкіста ожилося, він навіть гімнастюрку поправив і підтяг халяви своїх чобіт...

— Антонеску — розбій! — сказала знову Віоріка.

Русявий солдат засміявся:

— Правильно, ваш Антонеску розбійник...

— От так Борисов, — кинув хтось, — усе чисто розуміє по-румунськи!

Солдати, запилені, засмаглі, голосно сміялися. Петру не втримався і, мабуть, уперше за все своє життя теж засміявся, захоплено поглядаючи на танкістів. Ще кілька годин тому він вірив, що росіяни вбиватимуть мирних людей, а тепер бачив зовсім інше: радянські солдати не лише не чіпали нікого, вони навіть у хату не заходили, давали подарунки дітям. І тоді Петру, зворушений усім побаченим, кинувся в сні, витяг з засіку деміджан з саморобним вином, виніс його і почав частувати танкістів.

Бляшаний солдатський келишок уже кілька разів обійшов круг, деміджан спорожнів, але тут нагодився старий Букан. Він гукнув свою жінку Лучіку, і та швидко звідкись видобула ще один деміджан. Русявий солдат, на прізвище Борисов, пробуючи кисле вино, сказав:

— Бачите, як зустрічають нас бідні люди? А от багатих щось не видно...

Він мав рацію. Панна Софі в цей час була вже на кордоні, втікаючи в Швейцарію. Поміщик Маринеску десь нікав у Бухаресті, а Мечелар разом з примарем Мелітару, переодягшись у царанське лахміття, бродили в степах, вичікуючи кращих днів. Один Чорбаряну залишився в селі. Це всіх здивувало. Такий дукач — і не з'якався, відкрив свою бodeгу, перейменувавши її на «Сталінград», і продовжував торгувати цуйкою. Бачачи, що радянські солдати не заходять до нього в бodeгу, він виніс

кілька стільців на вулицю і почав сам підносити танкістам вино, указуючи одночасно на свою нову вивіску.

— Волга, Сталінград! — вигукував він, улесливо зазираючи у вічі солдатам. Це всіх розвеселило, танкісти сміялись:

— Швидко перебудувався!

— Крутиться, мов той в'юн! — додав хтось слово пополам із сіллю.

— Завтра червоний прапор вивісить!

— У комуністи запишеться, аби тільки прийняли...

Іскриться вино, сиплються жарти, дзвенять акорди музики. Хтось із танкістів пішов у танець, за ним несміливо виступила Віоріка. Очі її горіли, лице пашіло рум'янцем. Незабаром уже танцювало багато молоді. На вулиці Мушатешті прийшло свято, і бідняки як могли зустрічали його.

4

На другий день у Мушатешті зупинилася санітарна частина радянських військ. Медсанбат містився в кількох великих автомашинах, накритих зверху зеленим брезентом. За кілька годин після того, як ці машини в'їхали у двір примарії, в приміщенні вже було чисто, стояли ліжка, столи, блищали медичні інструменти. Лікарі та медсестри походжали по подвір'ю в білих халатах, з цікавістю приглядаючись до місцевого населення. Поранених у медсанбаті не було, і тому лікарям нічого було робити.

Дізнавшись про те, що в селі зупинились лікарі, жителі Мушатешті повалили до примарії. У того боліла нога, і треба було зробити перев'язку, в іншого — запалення вуха, але лікаря немає, а в місто їхати далеко, і тому хворий тяжко страждає. Третій скаржився на болі в животі і просив дати йому добрих порошків. Начальник медсанбату, огрядний чоловік з майорськими погонами і у великих рогових окулярах, дав розпорядження лікарям приймати всіх.

Петру Ураду, почувши про все це, задумався. Он яке діло — радянські військові лікарі надають румунам медичну допомогу і за це не беруть прошей, ні інших подарунків. Кажуть, що вони навіть пораненим солдатам ру-

мунської армії не відмовляють у допомозі. Здивованим і майже розгубленим селянам радянські лікарі пояснюють, що в них, у Радянській країні, лікування провадиться безкоштовно і що за працю лікарям платить держава.

«Може, попросити радянських лікарів оглянути контуженого Василю?» подумав Петру. Ця думка сподобалася йому. Бідний солдат-сирота уже й ходити не може, лежить у своєму хліві, ледве дише. Хто принесе попоїсти, хто лею кине, отак і живе людина. Та видно по всьому — не довго протягне сіромаха. Щось там у голові в хлопця, якщо лікарі не допоможуть — помре. «Треба сходити до примарії та попросити за Василю», вирішує Петру.

«Але ж Василю воював проти росіян, як же звертатись до них?» роздумує чоловік. Він виходить на вулицю, проходитьесья, міркуючи над складним питанням, що виникло в його голові. Якраз назустріч трапився русьвий танкіст Борисов. Петру зрадів. От до кого він звернеться, цей солдат допоможе все з'ясувати, дасть пораду.

Зупинившись і скинувши шапку, Петру чекає, поки танкіст підійде. А той уже впізнав свого вчорашнього знайомого, який частував танкістів вином, усміхається йому назустріч:

— Буна зіуа, буна сяр! — гукає він, наздогад підбираючи тільки-но почуті привітання. — Як живем-поживаєм? Бун? ¹

— Бун, бун! — охоче відзивається Петру і широко посміхається. За допомогою жестів, окремих слів він намагається розповісти про Василю. Але Борисов усього не розуміє. Тоді танкіст кличе до себе невеличкого солдата, чорнявого, верткого, і той швидко перекладає прохання Петру. Борисов киває головою:

— Можна! А чого ж? Адже бідняцького сина Василю послали силоміць на фронт проти росіян? Та він же не просився посилати його під Одесу? Ні? Не просився? Чого боятись? Хай негайно йде до лікаря, поки медсанбат тут. А то завтра зніметься, доганяй тоді. Гайда відразу ж до лікаря.

Втрьох вони приходять до головного лікаря, сивоусого старика, у якого на гімнастюрці два ордени і чотири медалі. Солдат-молдаванин пояснює, в чому річ.

— Ведіть його сюди! — каже лікар, вислухавши Петру.

---

¹ Б у н — добре.

Але побачивши, що румун мнеться, не знаючи, як йому пояснити свої слова, лікар здогадується і говорить:

— Він не може ходити?

— Так, так, — закивав головою Петру. — Він лежить у хліві...

— Зараз ми його доставимо сюди. — каже спокійно лікар. — Покличте санітарів.

...І от Петру походить по подвір'ю примарії, поглядаючи у вікно кімнати, де роблять операцію.

Лікар сказав, що у Василіу важке поранення в голову і що коли робили йому операцію на фронті, не вийняли всіх осколків. Операція важка, бо хворий знесилений... Одначе виходу немає — Василіу помре без хірургічного втручання, помре дуже скоро. У лікаря є всі підстави сподіватися, що результат операції буде добрий.

«І чого я хвилююся», думає Петру, докірливо похитуючи головою. У самого себе скільки тих прикрощів, а він ще вболіває за інших. Лікар запитав, чи не доводиться хворий родичем Петру, та, почувши заперечну відповідь, уважно подивився на Петру, сказав «добре» і потиснув йому руку.

Як довго тягнеться час! На вікнах висять білі занавіски з чистого полотна, крізь них нічого не побачиши, а Петру хотілося б заглянути й подивитися, як там справи у Василіу: він такий слабкий, що навіть голосу не подає. Минає кілька довгих годин. Та ось нарешті занавіска піднімається, з вікна виглядає лікар. Він кличе Петру. Лице його стомлене, серйозне. Про що воно віщує? Не вгадати...

— Добре, — каже лікар, — все буде добре. Бун. Бун, розумієте? Бачите, які дві штуки витяг?

Лікар бере пінцетом шматочки сталі і показує Петру. Той прицмокує язиком, похитує головою.

— Розбій... Антонеску...

— Отого Антонеску так, — лікар показує на шню.

Петру радіє:

— Бун, бун!

Його душа вкрай переповнена вдячністю до людей, які прийшли з далеких країв, принесли сюди свою любов до бідного люду, свою ненависть до поневолювачів. Хоч Петру і не розуміє їхньої мови, проте він відчуває, що вони близькі йому, що вони його хороші друзі.

Побачивши, як турботливо ходить лікар біля оперованого Василю, Петру не стримується, хапає лікареву руку і підносить до своїх уст.

— Та що ви,— каже лікар, відводячи руку. Очі його сьворі. Він не сказав цьому румунові в подертому сіряку, що він, лікар, жив до війни в Одесі, що дружина і двоє дітей його загинули під час штурму міста. Може і цей солдат стріляв тоді по місту, може і він винен у тому, що у літнього лікаря тепер немає сім'ї?

Та військовий лікар мовчав. Він чесно виконав свій обов'язок, урятував життя Василю. Лікар стомився, він тягнеться до цигарки. Медсестра, молодший лікар, санітар, які стояли поруч, тієї ж миті простягли йому запалені сірники. Це був знак поваги і любові до людини, яка у важких умовах фронту врятувала сотням, тисячам людей життя, яка по кілька годин на добу не одходила від операційного стола, яка не раз давала свою кров важко пораним бійцям...

Петру кланяється, відходить у глиб подвір'я. Душа його збудоражена, думки загострені. Життя,— яке воно складне! Дивись та дивись, а то обдурять, переконають, що чорне — це біле і навпаки. Адже ще зовсім недавно, вчора, він, Петру, вірив, що росіяни обов'язково будуть мстити румунському населенню. Аж воно он як обернулося справи! Замість помсти — допомога, безкорислива, щира допомога друзів. От як! Тут є про що подумати!

Повернувшись додому, Петру довго ходив по хаті, мовчав. Навіть тоді, коли Маріора покликала його обідати, Петру не обізався, мовчки з'їв миску супу, мовчки погладив по голівці Жету і, не сказавши їй слова дружині, знову пішов до примарії. Лікар ще здалека побачив Петру, пішов йому назустріч.

— Василю — молодець! — сказав лікар.— За кілька днів буде зовсім здоровим.

Петру пройшов у палатку з зеленого цупкого брезенту, подивився на Василю, який міцно спав, постояв мить, потім глянув на лікаря, сказав зажурено:

— У мене був син Іон, він загинув на фронті...

Лікар сумно похитав головою:

— У мене теж був син... його звали Іваном. Іон і Іван — одне і те ж. Він також загинув... Його вбили фашисти... В Одесі...

Петру закам'янів на місці. Он яке діло! Петру довго

мовчить, дивлячись на лікаря, який теж задумується, мабуть пригадуючи щось своє, близьке. За ці два дні стільки сталося важливого і незбагненого, що у Петру аж голова розболілася. Він кілька разів низько кланяється, простує до виходу. Додому він іде повагом, низько похиливши голову. На його розгубленому обличчі тіні задуми і якогось світла, що спалахнуло глибоко в душі.

5

За кілька днів після того, як виїхали радянські солдати, в село повернувся примар Мелітару. Він блискав лютими очима, кричав на мужиків, що товпилися біля примарії, очікуючи новин.

— Чого ждете? Чого вештаєтесь без роботи?

Хтось глухо кинув:

— Скучили руки за косами...

Мелітару зблід. Йому на мить пригадалася картина, яку він бачив у музеї: тисячі селянських кіс, кийків, серпів. Люди вимахують своєю нехитрою зброєю, а на віддалі горить поміщицький маєток.

— Кіс захотілося? — кричить примар, пересилуючи свій страх. — Бунт?

Мужики раптом засміялися. Примар, наче вжалений, повернувся до тих, що реготали, а глухий голос знову пролунав:

— Не бунтувати, а накосити хліба дітям хочеться... Коли будемо ділити землю?

Мелітару вишкірив зуби.

— Жартівники! Самим нічого робити й іншим заважаєте. Йдіть додому.

— Не до жартів нам, немає чого їсти!

— Он у Сінау вже поділили землю...

Мелітару махнув рукою:

— Вороги нашої держави, злодюги різні поширюють ці чутки, не вірте їм. Немає такого урядового маніфесту — чого ж говорити пусте! Марш по домівках!

Неохоче розходилися люди, довго ще топтали на курній вулиці, димили люльками, про щось глухо гомоніли. Мелітару поглядав у вікно, зітхав. Важко тепер зладити з цараном, ой як важко!

По селу ходив старий Букан, смішно тряс своєю куцою борідкою і доводив, що землю треба брати самим, не чекаючи урядового маніфесту, що тепер часи не ті, що були при Антонеску. Коли Букан зайшов до Петру в хату і почав говорити такі слова, той не на жарт розхвилювався.

— Правда твоя,— сказав Петру запально. Такого ніколи раніше з ним не траплялося.— Землю треба брати! Кому ж і господарювати на ній, як не нам, біднякам?

Сказавши так, Петру осікся. Ділити землю? А на якій підставі, де такий закон? І хоч Букан грізно вимахував руками і твердив, що Петру сказав чистісіньку правду, що така думка у кожного бідняка, однак Петру більше не повернувся до цієї теми.

— Це треба по закону робити, щоб маніфест такий вийшов,— говорив похмуро Петру.

Коли Букан вийшов, Петру аж зрадів. Одчайдушний оцей старик Букан, може підбити людину на яку завгодно справу, а тоді розплутуй, коли все зміниться. Було вже один раз так, бригадував Петру розповідь свого батька, розібрали селяни землю в 1907 році, спалили поміщицькі маєтки, а що вийшло? Одних повісили жандарми, інших посадили в кріпость, а решті всипали по сотні канчуків. Ті дні залишилися в пам'яті людей, як щось надто страшне й криваве. Адже загинуло тоді одинадцять тисяч царанів! Все це може повторитися... Ще нічого не ясно, ще все може бути...

Петру був твердо переконаний, що міркує він так, як і повинна міркувати статечна людина, яка дещо бачила у житті і розуміється на речах.

6

Якось вересневого дня до приміщення примарії підкотив старенький автомобіль, з нього вийшов кремезний чоловік у запыленому плащі, обтрусився і постукав у двері. Глухий Баде Зафір, побачивши незнайому людину, яка приїхала на автомашині, виструнчився, взяв під козирок.

— Баде Зафір, відставний його величності гвардійського полку...

Чоловік у плащі махнув рукою і, не дослухавши ра-

порту, пройшов у приміщення. За ним, трясучись, зайшов і вістовий.

— Скликай народ до примарії! — гукнув приїжджий. — Та хутко! Примаря можеш не кликати...

Коли Петру разом з іншими селянами зайшов несміливо до примарії і добре роздивився навколо, він раптом зробив крок уперед і радісно вигукнув:

— Георгію! Здрастуй!

Чоловік у плащі посміхнувся, підійшов до Петру і подав йому руку.

— Здрастуй, Петру! Що, не сподівався мене бачити тут, у вашому селі? А я от узяв та й приїхав. Підвіз вашого земляка...

Петру оглянув хлопчину в шкірянці, ахнув від здивування:

— Механік, Ніколає...

Георгію розповів селянам, що в Бухаресті створено новий уряд, другий у цьому році. Тепер, сказав він, народ мусить брати свою долю у власні руки і нікому її не віддавати, якщо вона йому дорога. Георгію закликав селян колективно збирати поміщицький хліб.

— А як з землею? Скоро почнуть давати біднякам землю?

Це питання вирвалося в когось у задніх рядах, його підтримали всі, в один голос.

— Чого мовчить новий уряд? Чому немає маніфесту про землю?

Георгію підняв руку, шум стих.

— Земля належить народу, він, народ, є господарем усіх багатств. А якщо це так, то що вам ще пояснювати? Землю треба ділити...

Народ загув, зашумів, наче бджоли у вулику. Пройшло кілька хвилин, аж поки люди заспокоїлись. Тоді знову підняв руку Георгію.

— Маніфест про землю буде, наша партія добивається цього, а поки його немає — ви землю беріть... Не лежати ж їй під небом без господаря?

Ці слова так сподобалися людям, що вони навіть заплескали в долоні.

— А щоб діло у вас вийшло так, як того хоче народ, щоб була справедливість — вам треба мати на селі людину, яка б лінію бідняцьку знала і поважала... Тепер у вас у селі буде працювати комуніст Ніколає Станбу, ваш

колишній поронник... Мабуть, ви його знаєте краще за мене, адже він з вашого села пішов у партизани...

— Знаємо механіка! — крикнув за всіх старий Букан.— Він убив проклятого Брезяну, ідола ненажерливого...

Схвальні вигуки вкрили слова Букана. Люди широко вітали Ніколає, керівника партійної організації Мушатешті.

— Сміливіше включайтеся в боротьбу за нове життя,— звернувся до присутніх Георгіу.— Вступайте в комуністичну партію! Наша партія стояла і завжди стоятиме на варті інтересів бідняків, на варті інтересів всіх трудящих. Смерть фашизму!

Попрощавшись із селянами, Георгіу підійшов до автомобіля. Він відшукав у натовпі Петру, покликав його до себе.

— Як поживає Маріора, давно я не бачив її.

Петру посміхнувся:

— Життя наше, звісно, яке... Ледве вижили... Може, завітаєш до нас у гості?

Георгіу витяг кишеньковий годинник, подумав.

— Гаразд, зайду на хвилину, подивлюся на твоїх дітей. Але тільки на хвилину — мені сьогодні треба ще побувати в трьох селах...

Він відчинив дверцята і запросив Петру сідати в машину. Та Петру не погодився,— якимось воно незручно, на селі тільки й говоритимуть, як він сидів у машині поруч з своїм родичем... Ні, він швиденько махне через вигін, адже тут недалеко. Вмить можна дійти.

— Чого там витрачати час! — сказав Георгіу.— Сідай у машину та й усе. І ще можна взяти когось із сусідів, які живуть на твоєму кутку.

Петру нарешті сідає в машину, біля нього вмощується Букан, поряд з ним Іон Маруну. Георгіу сідає спереду, поруч з шофером. Попрощавшись з Ніколає, він наказує їхати.

Машина мчить вулицею, підіймаючи стовп куряви. Проїжджаючи мимо подвір'я куркуля Ранеску, старий Букан високо підносить руку і збуджено кричить:

— Дивіться, куркулі, трясця вашій мамі, це голота на автомобілі їде!

Він підскакує на вибоїнах, притримує свою величезну качулу, сміється і радіє, наче дитина...

Партійний комітет поки що розташувався в пустій хаті, де раніше жив примар Брезяну. За столом, заваленим паперами, сидить Ніколає. Очі його почервоніли від втоми, щоки бліді. На обличчі майже свіжий шрам — сліди поранення. Чорний кучерявий чуб, як і раніше, блищить на світлі, мов вороняче крило. Серед численних паперів, які зливою надходять з центра, є такі, що на них наче зовсім не вплинув час і зміни в країні. Примар Мелітару продовжував виконувати накази про стягнення податків та недоїмок з позики й оренди. Ніколає взяв ці папери, щоб познайомитися з ними. Треба завтра ж подзвонити в Зарену і розпитати, як з ними бути. Виходило так, що уряд змінився, а бюрократична стара машина продовжувала крутити свої колеса, надсилати папери, які суперечили новому життю. А може, і в новому уряді був хтось такий, що потурав антинародним справам або й чинив їх сам?

Ніколає нахилиє свою кучеряву голову, стомлено позіхає. Скільки роботи звалилося на його молоді плечі! Сьогодні партком відвідало не менше половини селян Мушатешті. У кожного невідкладна серйозна справа. Кожного треба вислухати, розібратися з його скаргою, допомогти, часто всупереч рішенню примаря... Примар Мелітару продовжував діяти проти трудового народу.

...Рипнула віконниця, юнак підводить голову, і на його обличчі розквітає щаслива посмішка.

— Віоріка!

Дівчина входить у кімнату, сідає поруч з Ніколає, гладить його непокірну зачіску, рубцювату рану на щоці.

— Ти стомився, Ніколає, тобі треба відпочити, адже ти хворий...

Ніколає мовчки бере її руку, притискає до палаючих скронь, мовчить кілька хвилин. Вони так рідко бачаться! Коли тільки зустрілися вперше після розлуки, Ніколає швидко розповів про себе, про старого Лупула, який загинув у бою, розпитав про новини в селі і знову поспішив в партійний комітет. Цілий день Ніколає просидів на роботі, приймав відвідувачів, оце тільки тепер звільнився і має можливість трохи відпочити. Віоріка виймає з вузлика тарілку з вареним червоним перцем та бобами, розкладає нарізаний малай. Ніколає, вдячно поглядаючи

на дівчину, швидко їсть — він таки проголодався за день!

— Тобі не можна так жити — ти помреш від виснаження, — говорить Віоріка. У неї блискучі закохані очі, ніжні рум'янці на обличчі. — Тобі треба найняти добру квартиру, де б ти відпочивав...

Ніколає, розжовуючи малай, сміється:

— Добру квартиру? Уже пропонували і, знаєш, безплатно...

— Хто?

— Чорбаряну... Ледве випровадив, липкий, мов смола...

Ніколає задумався, щось згадуючи.

— Я ніколи не мав доброї квартири... Останні роки жив у курені і, знаєш, нічого себе почував...

Ім радісно і приємно згадувати ті часи, коли вони сиділи на березі Дунаю, мріяли про майбутнє, коли вони таємно їздили на Срібну грінду, де переховувався Іван Чорномор. Потім страшна, довга розлука, солодкі мрії-сподівання і, нарешті, оця вимріяна зустріч... Ніколає, погладжуючи руку дівчини, каже:

— Починається велике, незвичайне... Треба працювати, багато, наполегливо. А тобі треба вчитися. Негайно організуємо школу ліквідації неписьменності. — Ніколає бере олівець і щось записує в блокнот. — Неодмінно, а то ж хіба мислимо — отакі красуні, як ти, неписьменні...

Віоріка не знає, чи ображатися їй, чи сміятися. А Ніколає уважно дивиться на неї, вивчає. За час перебування в партизанському загоні він виріс, змужнів, думки його набрали якоїсь стрункості і поважності. Там його прийняли в партію, а тепер от прислали в село на таку відповідальну посаду. Дівчина думає про те, що їй доведеться багато вчитися, щоб не відстати од Ніколає, а то загордиться, закрутиться... Їй стало так страшно від цих думок, що вона аж руками очі затулила. Вона буде вчитися, негайно, хоч завтра.

— А де ж нам узяти вчителя? Я першою пішла б у школу...

Ніколає радісно посміхається, бере лице дівчини в долоні і міцно цілує її гарячі щоки.

— Молодець, хороша ти... Я так і знав... А вчителя ми знайдемо. Що ж ти думаєш, не дістанемо? Організуємо школу, спочатку підберемо якесь старе приміщення,

а потім збудуємо нове. Буде в Мушатешті школа! А ти завтра ж обійди село, поговори з молодими дівчатами та й з стариками, скажи, щоб записувалися в школу... Так і скажи, що організується школа для дорослих. Годі нам неписьменними ходити. Домовились? А вже про вчителя я подбаю сам.

Довго-довго, майже до самого ранку сидять удвох, розмовляють про майбутнє, планують своє життя, мріють.

8

Збори молоді влаштували просто на вигоні. На зеленій траві сиділи мушатештівські дівчата, які майже всі змалку працювали по наймах у маєтку поміщика Мунтяну. Хоч і продовжують ще дівчата служити у багатіїв, однак вільніше стало — можна квітчасті сорочки надіти, можна й цюки нарум'янити рожевим папером... Незабаром скінчиться війна, значить, можна чекати і старостів, не вік же дівувати бідняцьким донькам! Сидять поважні та урочисті, наче на свято яке прийшли. А воно й є свято — ніколи ще в Мушатешті не було зборів молоді, ніхто не говорив з ними про життя, про політику... Ось чому, коли загадала Віоріка приходити на збори, всі аж зраділи. Зібралось так багато, що довелося збори переносити на вигін.

Ніколає стоїть у гурті, оглядає присутніх. Сьогодні прийшло чимало юнаків. Серед них Ніколає з задоволенням побачив Василіу, який уже цілком видужав після операції і тепер навіть не вірив, що у нього була така серйозна хвороба. Поряд з Василіу сидить повновиди Пріскану, дочка куркуля Ранеску. Раніш вона не тільки не сіла б поруч з Василіу, а навіть не подивилася б у його бік. Міняються часи! Ніколає дивиться на свою Віоріку, яка, мов той метелик, пурхає з краю в край, щебетлива, бадьора. На ній рожева кофтина, чорна сукня з яскравими квітками — красуня! Ніколає відводить погляд, бо незручно дивитися так довго на дівчину, ще помітять і почнуть шептатись.

Серед жінок стоїть чорнява Елеонора Бану, багатодітна солдатка. «Найвродливіша жінка в селі», згадав Ніколає розповідь односельчан про Елеонору. Ставна, висока, вона відрізнялась од своїх одноліток-жінок, хоч, видно, не пишалася цим. Не один солдат-зайда пропону-

вав Елеонорі серце, та вона з обуренням відмовляла. Десь на фронтах воює її чоловік, повинен повернутися. «Чоловіки повинні приходити, якщо їх довго і терпляче чекають», так говорила горда Елеонора.

До гурту підходить старий Букан з своїми дочками, синьоокими дівчатами, які були, мов дві краплі, схожі на Лучіку. Старий батько всідається поруч з дочками, йому охоче дають місце.

— До гурту з нами, дядечку Букан?

— Хоч би бороду збрили!

Букан добродушно сміється:

— Молодість міряють не по бороді, а по танцях! Хто мене перетанцює?

Він встає, витягує з-за пазухи сопілку і починає награвати, притоптуючи вовняними постоломи. Один за одним виходять у коло парубки, беруться за руки. Миготять босі ноги, білі вузькі штани, яскраві спідниці. Ніколає теж іде в коло. Танцюють усі.

Танець скінчився, молодь розсідається. Ніколає починає доповідь. Він говорить про перемогу народу у боротьбі проти головорізів Антонеску, про нове життя, про роль молоді в перебудові життя. Уважно слухає молодь про становище на фронтах, про подвиги Радянської Армії, яка, визволивши свою землю від навали фашизму, переможно просувається до Берліна, несучи свободу народам Європи. Молодь гучно аплодує на честь Генералісимуса Сталіна, на честь великого Радянського Союзу. Схвильовано, вкладаючи в слова гарячі почуття, Ніколає розповідає про відважного радянського льотчика Івана Чорномора, який загинув у боях з ворогами Румунії і всіх трудящих світу.

— Всі ви пригадуєте події, які стались у нас восени 1943 року. Радянський льотчик Іван Чорномор був збитий фашистами і з парашутом опустився в наші плавні. Німецькі гестапівці, сигуранца робили все, щоб запопасти російського льотчика. Та чесні люди Мушатешті не дозволили глумитися фашистським посіпакам над нашим другом і захисником. Вони вигоїли його рани, допомогли пробраться до партизанського загону. Чорномор загинув у боях з ворогами нашого народу. Вічна слава вірному синові радянського народу!

Всі поставали навколішки. Тихо-тихо стало, тільки чути, як шумить легенький вітер, долинаючи з неозорих плавнів.

— Довгий час фашисти вбивали нам у голови всякі вигадки про наших російських друзів, залякували нас,— продовжував говорити Ніколає, встаючи.— Скільки було облуди і брехні! Та ми не піддавалися на ті провокації!— Тут Ніколає оглянув присутніх, шукаючи в натовпі Петру Ураду.— Ми не вірили фашистам, і тому ворожа агітація була марною. Наші ширі друзі, російські солдати, вигнали з нашої землі німецьких фашистів і тепер спільно з румунськими військами гонять ворога в його лігво... Незабаром гримне останній залп війни, ворог сконає, людство випростає спину. Ми, румуни, щасливі тому, що, хоч пізно, але все ж вклали і свою скромну часточку в розгром фашизму.

— Смерть фашизму! — почувлося з натовпу. Всі підхопили цей лозунг і довго повторювали його.

— Врятуванням російського льотчика наше село зберегло свою честь, виконало обов'язок дружби. Партийна організація пропонує відкрити в Мушатешті пам'ятник Івану Чорномору!

Всі довго аплодували, гаряче схвалюючи пропозицію Ніколає.

— Ми поставимо пам'ятник у центрі села, на найвиднішому місці. Хай він промовляє про нашу любов до визволителів, до хороброго і великого нашого друга — до радянського народу!

І знову лунають аплодисменти, привітання. Хтось затяг пісню про Катюшу. Її співали всі, навіть ті, хто не знав слів — така була хвилина, що не було сил мовчати, хотілось як-небудь висловити свої почуття.

Після зборів поверталися додому бадьорими, згуртованими. Здавалося, всі поріднішали, стали ближчими. Говорили про відкриття школи для дорослих, про створення організації молоді в селі. Нове життя поволі, але владно крокувало вперед своїми молодими, дужими ногами.

9

У вдови Елеонори Бану похилена хата на краю села, у хаті четверо дітей. По двору бігає облізлий кривоногий пес Пан, прозваний так невідомо ким чи то жартома, чи навмисно, щоб підкреслити зневагу до всього панського

роду. Ніхто цього не знав, але кожного разу, як тільки песик з'являвся на вулиці і зчиняв гвалт, люди говорили:

— Знову Пан скавулить, щоб він здох!

Був Пан єдиним живим створінням, яке захищало на цім світі бідну вдову Елеонору. З того часу як господар, поцілувавши дружину і дітей, пішов на фронт, Елеонора сама билася на своїй кущій смужці ґрунту, добуваючи для дітей шматок хліба. В Елеонори стрункий стан, круто зведені чорні брови, продовгуваті, схожі на сливи, очі, сповнені вогню. Була вона рухлива, запальна, непосидюща. Не раз говорили сусідки, поглядаючи на чисто підмстений двір Елеонори:

— Чоловіка чекає. Бач, як ходить коло господарства. А чи ж він живий?

— Живий, — відповідала Елеонора. — Хіба бог дозволить, щоб четверо дітей не дочекалися батька? Ні, бог милостивий, він не зобидить стільки невинних душ...

І хоч чоловік не прислав з фронту жодного листа, Елеонора твердо вірила в те, що він живий, що після війни він обов'язково повернеться в Мушатешті. Та ось наче й війна скінчилася на румунській землі, додому повернулося чимало господарів, але чоловік Елеонори не повертався. Та вона не переставала вірити в краще. Кожного ранку з тривогою вставала вона і кидалась до вікна. Їй здавалося, що хтось ходить навколо хати, постукуючи дерев'яною об сухий ґрунт. Може, то повернувся її чоловік, може, він скалічений і тепер боїться показатися на очі Елеонорі? Вона схоплювалася на ноги, напівроздягнена вибігала на подвір'я, гладила руду вовну Пана, питала у нього:

— Хто тут ходить, Пане? Може, твій господар, а ти не впізнав, дурний, гавкаєш?

Вона обходила навколо хати, поглядала на шлях, що лив у широкий степ, довго стояла зажурена, одинока, сумна.

Одного разу, проїжджаючи по дорозі у Заренау, її побачив примар Мелітару. Елеонора стояла в довгій полотняній сорочці, її чорні коси спадали аж до землі, високі груди важко здіймалися під сорочкою. Мелітару був вражений. Ти ба — у такої нещасної жінки така врода!

Мелітару довго дивився на білу постать, порівнював її з своєю дружиною, і порівняння не йшло на користь останньої.

— Примха природи! — сказав примар. — Вона часом

буває несправедлива... І проти цього нічого не вдієш, хоч ти навіть і всесильний на цій землі...

Хоч і вразила Елеонора уяву примаря, однак Мелітару забув про неї, бо часи тепер настали такі, що й власне ім'я забудеш. Та от одного разу Елеонора прийшла до нього сама. Мелітару, побачивши бліду жінку, одягнену в полатану свиту, загнувши по самі очі якоюсь сірою хусткою, з гіркотою подумав, що врода жіноча може залишитися непомітною, якщо вона буде прикрита дрантям. Оця жінка, що прийшла до примарії, аж ніяк не нагадує йому ту, яка стояла тоді в одній сорочці, поглядаючи на пнях. То була мить, сповнена принади степу, то була екзотика, сон. А тепер перед ним була гола правда, яка іноді у сто разів огидніша і обурливіша, ніж приємна для ока фальш.

— Пане примарю,— промовила тихо Елеонора, опускаючи очі.— У мене горе — до хати залетіла віспа...

— Що? — здивовано підвів очі примар. Він був вражений глухим, навіть хрипким голосом Елеонори, який говорив за те, що ця жінка — проста селянка... Примар подумав, що тоді, коли він уперше побачив цю жінку край шляху, він був неправий, порівнюючи її з своєю дружиною. Ні, їх не зрівняєш... Куди оцій мужицці до його дружини! Не ті рухи, не той голос, не та постава...

— Що це таке — віспа?

— Всі четверо дітей лежать каменем, личка залило, засліпило оченята.— Елеонора натягла крайок хустки, витерла очі.— Допоможіть, треба лікаря з Заренау привезти...

— Ах, ось що! — хруснув пальцями примар.— Ви хочете, щоб примарія привезла вам лікаря?

— Тепер же влада народна, вона повинна допомагати бідним...

Мелітару спохмурнів. Влада повинна допомагати бідним? Чиї це слова? Ага, ці слова належать отому булькатуму циганові Ніколає Станбу! Он звідки вона навчилася так говорити... Про яку владу говорить оця жінка? Про ту, що в Бухаресті? Але генерал Радеску, прем'єр, мабуть, іншої думки про ці речі... Він не потурає комуністам, провадить свою політику... Він знає, куди вести діло, його не проведеш, не підкупиш лозунгами... Народна влада? Цебто мужницька, робітничка? О ні! Помиляетесь, люди, але на те ви й мужики, щоб усьому вірити... Вірте! Хай буде так. Саме так — народна влада.

Примар посміхається, проходиться по кімнаті.

— Це ви правильно сказали — влада тепер народна, вона допомагає всьому народові. Але ж, товаришко (він навмисне вжив модне тепер звертання), у примарії немає коней, на чому накажете привезти лікаря? Не запрягтися ж у віз мені самому?

Примар балакучий, навіть ввічливий. Він походжає від столу до дверей, поскрипує офіцерськими чобітьми: скрип-рип, скрип-рип.

— А тепер, товаришко, зважте. Допустимо, що нам пощастить дістати коней і привезти лікаря. Але чим же ви заплатите лікареві за його роботу? Адже це лікар міський, він задарма не приїде...

Елеонора розстібає полу свого сіряка, дістає звідти щось загорнуте у ганчірочку. Поки вона розмотує ганчірочку, Мелітару зверху дивиться на її груди, перед його очима знову постає її біла постать, повна принади й снаги.

— Ось,— мовить тихо Елеонора, показуючи примареві маленький жовтий хрестик.— Він золотий, цього буде досить заплатити лікареві.

Мелітару підходить до неї, нахилиється і тихо шепоче:

— Схуйте свій хрестик, він вам пригодиться... Ви живете край села, біля самого шляху? Я пригадую... Сьогодні я прийду до вас, десь опівночі... Щоб чекали. А завтра привезу вам лікаря... Все буде гаразд...

Елеонора підймає на примаря свої великі чорні очі, пильно дивиться, наче вона вперше його бачить, потім мовчки встає, застібає сіряк. Погляд її нерухокий, німий. Примар аж відсахнувся од жінки — може, вона божевільна? А Елеонора вже йде до виходу, не зводячи очей з оторопілого примаря. Ось вона розчинила двері, мить постояла, потім махнула кулаком, наче комусь погрожувала:

— Значить, правду говорили... там... на зборах... Я дурна не вірила! Дурна я, дурна...

Елеонора швидко кинулася геть, поспішаючи вискочити на вулицю, наче за нею хто гнався.

...Вона бреде грузькою стежкою, нічого не бачачи перед собою. Сльози струмками течуть по її обличчю, мовчазні, пекучі сльози горя. Як вона увійде в хату, як подивиться на своїх дітей? Що вона скаже малій доньці, яка так зраділа, коли почула вчора, що до них приїде лікар, помастить чимось личка їм, і вони знову будуть

бачити сонечко і свою маму? Осліпнуть її діти, що вона тоді скаже своєму чоловікові, який от-от повинен повернутися з війни? Він на поріг — а йому назустріч четверо сліпців! О боже! Хто ж зарадить лихові, куди їй піти? Кому поскаржитись? Навколо великий глухий світ, мовчазний і холодний. Іде битва, помирають сотні людей, щодня, щогодини... Кому діло до її дітей?

І раптом Елеонора згадує Ніколає Станбу. Як хороше говорив він на зборах! «Товариші,— сказав він,— настали інші часи, тепер і ми люди, тепер і ми господарі... Зійшло сонце і для нас...» Де ж воно, те сонце? Щось надто густі хмари обсіли його, не дають йому посвітити людям, усміхнутися їм...

Однак згадка про Ніколає трохи заспокоює Елеонору. А може він допоможе? Він знає горе, хоч і молодий, він заступається за бідних, значить заступиться і за неї. Елеонора повертає на бічну вулицю, йде прискореними кроками. Як це прекрасно, що є куди піти! Раніше примар був вершиною, за якою не було просвітку. Відмовив, значить, усе. Йди додому і плач. А тепер от є інша сила — Ніколає Станбу. Отже, не все втрачено.

Сторожко клацає Елеонора клямкою вхідних дверей, довго витирає черевики, хоч вони і не брудні, поправляє свою хустку, знову торкає клямку. Аж тут двері розчиняються, на порозі з'являється Віоріка.

— Заходьте, тітонько,— гукає вона, побачивши нерішучість Елеонори.— Ви до Ніколає?

І от Елеонора сидить перед секретарем партійної організації, розповідає йому про своє лихо, ковтає настирливі сльози. Ніколає слухає мовчки, на його лиці тінь задуми й зосередженості. Вислухавши жінку, він запитує:

— Ну, а примар? Що він сказав?

Елеонора махнула рукою.

— Ой, не такий він, як показує себе,— відповіла вона, зітхаючи.— Якийсь він не такий, Ніколає... Придивись до нього...

Ніколає усміхнувся:

— Я вже придивився добре, більше нікуди... Бачу, куди він гне. Нам з ним не по дорозі. Ну, гаразд. Треба негайно діяти. Ось що, ходімте зі мною.

Ніколає швидко йде по вулиці, прямуючи в примарію, за ним поспішає Елеонора. Побачивши Ніколає і Елеонору, Мелітару зблід. Невже ота жінка ходила скаржи-

тися на нього? Невже вона все розповіла Станбу? Ніколае, зайшовши в кабінет примаря, нічого не сказав, а підійшов до телефону і довго викликав Заренау. Нарешті він зрадлим голосом вигукнув:

— Товариш Георгіу? Здрастуйте! Га? Та як вам сказати... Тут у нас епідемія віспи... Так, так, віспи. Просимо негайно прислати лікаря, сьогодні ж... Шо? Цим займеться Стефані Онча? Добре? Чекаємо лікаря. Бувайте здоровенькі...

Ніколае підійшов до Елеонори.

— Сьогодні приїде лікар. Його пришло нам повітовий комітет комуністичної партії. Йдіть додому і чекайте.

Ніколае обернувся і глянув на Мелітару. Очі їхні зустрілися, погляди схрестилися. Мовчазний поєдинок очей свідчив про те, що починається боротьба, яка не визнає компромісів і відступів.

10

За вікном буяла рання весна. Набубнявіли бруньки платанів, розпустили листя оливки. Сонячні кружальця мерехтіли серед дерев, золотили траву, гілки. Стефані Онча поправляє свою розкуйовджену вітром зачіску, витягає з ящика стола цигарку, закурює. Звичка курити залишилась у неї з часів партизанського життя — не легко її змінити. Хоч і не живе вона у лісі, не переховується у бліндажах, однак тягар великих обов'язків і тепер важкий у колишнього партизанського ватажка. Визволений народ піднімається на боротьбу за нове і світле життя, треба допомагати йому. Ще бушує війна, — не одна тисяча румунських патріотів пліч-о-пліч з воїнами Радянської Армії громить ненависного ворога. Треба забезпечити армію продовольством, треба подбати про солдаток, адже тепер не боярські порядки! Довга війна, політика. Антонеску розорили народ, зuboжили до краю селяни — в країні неvistачає хліба.

Фашистські банди всередині країни знищені, але рештки їх ще бродять у лісах, налітають на села, вбивають активістів.

Хоч посада і вимагала від Стефані Онча займатися виключно справами освіти й охорони здоров'я, однак колишня партизанка до всього мала справу. Щодня в її невеличкий кабінет повітового комітету партії приходили

десятки людей. З кожним треба було докладно поговорити, кожному треба було допомогти. В селах лютують епідемії — щодня сюди приходять люди просити медичної допомоги. А де її взяти? Вся система охорони народного здоров'я в руках власників — не легко з ними!

От і сьогодні, не встигла вона й покурити, як у двері хтось несміливо постукав. Стефані кинула недокурену цигарку, встала з-за столу, розчинила двері. Перед нею стояв горбатий селянин у порваному цумані, з торбинкою за плечима. Худе, зморшкувате обличчя селянина свідчило про те, що він усе своє життя важко працював, заробляючи на гіркий хліб, а стурбовані очі говорили, що якесь лихо гризе його серце і тепер.

— Ви звідки? — питає Стефані Онча, всаджуючи прибулого в крісло.

— З села Сінау. Оце просто з поїзда і до вас, — відповідає селянин. Він ніяково оглядає своє пом'яте убоге вбрання. Йому в кріслі сидіти незручно, заважає великий горб.

— Була у ваших краях, — говорить Стефані Онча, розглядаючи якийсь папір — хай відвідувач трохи звикне до обстановки, посміливішає. — Довелось бродити у ваших хашах...

— Я знаю! — відказує селянин. — Я вас знаю.

Стефані Онча дивиться на пом'яте обличчя горбуна, намагаючись розгледіти у сітці зморшок хоч одну знайому рисочку. Але вона твердо переконана, що цю людину бачить уперше.

— Щось я не пригадую, — каже вона, — де ми з вами бачилися.

— Ні, ми з вами ніде не бачилися, але я вас знаю. Було це так...

Довго розповідає селянин про ті дні, коли до нього в хату якось постукали партизани, попросившись на ночівлю. Але ночувати ті молоді хлопці не залишилися в нього, бо якась інша справа була в них, і вони пішли увечері, залишивши господареві буйвола.

— Юнаки сказали мені, що це — подарунок від Стефані Онча. Спасибі вам...

Очі у Стефані жвавішають.

— То це ви? Пригадую, пригадую, аякже... Ну, що живий ваш буйвол? Став він вам у пригоді?

— Того буйвола забрали у мене фашисти, коли

втікали, але не в цьому справа. Я приїхав до вас у важливій справі — погано в нас у селі. Дуже погано.

— Малувато хліба, мабуть? — запитує Стефані Онча. Селянин махає рукою.

— Хліба мало всюди, не лише у нас... Гірше справа: Ілян поїдом їсть, розоряє село...

— Ілян? — Тонкі брови Стефані Онча збираються у суцільну чорну дугу.— Хто це Ілян?

— Новий примар наш, присланий з повіту... Правду чисту кажу — такого звіра у нас ще не було... Затиснув людей у кулак — дихати не дає. Майже щодня оголошує маніфести про збирання допомоги діючій армії — все до шитки забирає, та тільки не йде це далі нашого села, осідає в засіках Іляна... Пиячить, злигався з багатіями, одружився з дочкою графа, живе в маєтку... Слова не можна вимовити — страх який грізний! Наганом погрожує... Все кричить, що разом з вами партизанів, свободу завоював. А де ж та свобода? Для кого вона? Для куркулів?

Він важко передихнув, на його обличчі виступили крапельки поту.

— Ілян, чекайте, чекайте,— Стефані взялася рукою за чоло,— Георгію Ілян? Довготелесий, з русявим чубом?

— Він, він. Значить, то правда, що Ілян разом з вами воював? От яке діло, а ми не вірили... Думали, бреше, щоб страхати нас...

Стефані Онча нервово пройшлася по кабінету. Так, селянин каже правду. Був такий Ілян у партизанському загоні. Якось до лісу прибився русявий юнак, його затримали і привели до штабу. Ілян назвав себе нафтовиком з Плоешті, розповідав, як він довго шукав шляхів до партизанського загону, як він голодував, блукаючи лісами... Стара заяложена перепустка на нафтовий завод переконала всіх, і Іляна прийняли в загін. Довго Стефані Онча вивчала нового партизана. За ним наглядати, стежили. Але незабаром усі побачили, що Ілян сумлінно виконує доручення штабу, не порушує дисципліни. В партизанському житті був витриманий, активний, його прийняли в партію. Після розформування загону поїхав на село добровільно, хоч більшість партизанів просилися в армію. Оце і все, що знала Стефані про Іляна. І от раптом таке...

Важко Стефані Онча, ой як важко! Адже це вона поручилася за нього, за Іляна. Вірила йому, рекомендувала його. А Ілян виявився мерзотником, якщо не ворогом. Все це треба перевірити, виправити. Оцей горбатий селянин привіз для неї страшну звістку. Всі її колишні партизани були вірними і надійними товаришами — одні воювали, інші працювали на важливих постах. Стефані Онча приємно було знаходити в списках нагороджених за бойові подвиги прізвища своїх колишніх друзів. І от — Ілян... Значить, не додивилася вона тоді, бо ніколи було дивитися, помилилася... Гірко визнавати це, але треба визнати. Хіба мало ще людей, які пролізли в партію з єдиною метою дискредитувати її в очах народу, підірвати її міць зсередини... В партію зараз вступають тисячі — хіба за всіма вгледити?

— Ось що, товаришу... Пробачте, як вас? Попеску? Ось що, товаришу Попеску. Я зараз вам дам записку, підете в готель, там вас нагодують, відпочинете. А завтра вранці приходьте сюди — поїдемо разом з вами в Сінау, подивимось, як там господарює Георгіу Ілян. Перевіримо, і якщо ваші слова...

— Мої слова? — Попеску схопився з крісла, перехрестився. — Мої слова, бог бачить, він не дасть мені покривити душею... Поїдете, самі побачите. Але... — Попеску зам'явся, — але вам їхати туди не раджу... Ілян став таким лихим, що і вас може арештувати. На нього треба добрих міліціонерів, щоб подужали... І вірвовку хай візьмуть, щоб зв'язати, а то у нього там стільки тих компаньйонів...

— Гаразд, усе буде зроблено, — каже Онча. — Зв'яжемо Іляна, не турбуйтеся. Великої кари зазнає за свої ганебні вчинки Ілян, ви можете повірити мені. З коренем вирвемо погань...

Поклавши в шапку записку, Попеску виходить, низько кланяючись. Згодом виходить і Стефані Онча. Вона йде до Георгіу, щоб розповісти йому про все почуте від Попеску.

В приймальні повно людей. З клунками, видно здалека забилися, з дітьми...

— Це все до мене, товариші? — запитує Стефані Онча.

— До вас, до вас, — підводиться жінка з немовлям. — А ви оце кудись ідете...

Стефані Онча хвилину мовчить, зважує. Потім повертається до кабінету, відчиняє навстіж двері і каже:

— Ось що, товариші... Заходьте сюди, сідайте, я повернусь за кілька хвилин, і тоді поговоримо. Заходьте, заходьте, сміливіше...

Люди нерішуче товпляться біля порога, озираються... Вони не звикли до такого.

— Заходьте, чого ж вам тут стояти. — Стефані Онча бере під руку якусь бабусю, що забилася в куток, вводить у кабінет. — Отак, сідайте тут, на м'якому. Я зараз повернусь, трохи почекайте.

Вона виходить, і її каблучки дзвінко стукають по сходах, що ведуть на другий поверх.

* * *

Нетерпляче чекають царани Мушатешті маніфестів нового уряду про полегшення життя, але уряд не поспішає. Щось довго мудрує і крутить старий лис генерал Радеску... Чого він вичікує?

Якось до Ніколає в партійний комітет зайшли Букан і Маруну. Запальний Букан ще з порога почав вигукувати, показуючи на газету «Скинтея»:

— Що воно коїться на світі? Люди хочуть землі, а Радеску показує царанам кулак у спину... Доки будуть нами верховодити всякі пройдисвіти? Чи не час дати їм по шапці?

— Час, товаришу Букан, — весело відповів Ніколає, запрошуючи прибулих сідати. — Пора дати по шапці не лише таким, як Мелітару, а й деяким з тих, що в міністерствах сидять... Хіба не видно, куди гне новий прим'єр? Народ не піде з ним однією дорогою...

Довго і терпляче роз'яснював Ніколає біднякам завдання боротьби з реакційними силами, яким вдалося захопити владу в країні. Він уважно приглядався до людей, вивчав їхні настрої, залучав до активної роботи на селі. Партійна організація з кожним днем зростала, мужніла — у партію записувались охоче. Першими прийшли Букан, Віоріка, Василіу... Двері партійного комітету майже не зачинялись — сюди приходило більше, ніж у примарію...

Інкони в партком заходив Петру Ураду. Він довго сидів мовчки, слухаючи розмови Ніколає з людьми, зрідка вставляв і своє слово. Якось, слухаючи про буржуазні

партії, які плели тенета в столиці, Петру махнув рукою і сказав:

— Вода тече, каміння залишається...

— Влучно сказано, — обернувся до Петру Ніколає.— Мов мутна вода, сплине з нашого життя ота цараністська і всяка ліберальна погань, а життя залишиться... Незабаром народ скаже своє слово, різке слово господаря... Наша партія допоможе народові взяти верх.

Молодий партійний керівник старанно збирав сили для рішучого удару по хитромудрих планах ворогів.

Розділ четвертий

1

Над Дунаєм весна, прекрасна весна 1945 року. Здається, цього літа вперше за останні часи на Дунаї і птиці більше, і сонце сяє якимось не так, і квіти бувають з усіх сил... Над землею світить яскраве сонце миру, за яким так скучило людство.

Вниз по течії пливе човник. Весла опущені, кермо залишене на волю стихії. Ніколає розкинувся на траві, посланий просто в човнику, заплюшив очі. Віоріка, ворушачи рукою його непокірну зачіску, дивиться в далечінь, на її обличчі вираз щастя і замилювання красою природи.

— Скільки на землі прекрасного, чарівного, — говорить вона, не зводячи погляду з опущених віт дерев, довгих смуг білих лілій, квітучого безмежжя плавнів.— А ти майже ніколи не дивишся на цю красу, не помічаєш її. Хіба так можна, Ніколає? Ти ж тільки те й знаєш, що збори, засідання, наради...

Дійсно, після того як влада, нарешті, була вирвана з рук ворогів і як селяни Мушатешті обрали Ніколає своїм примарем, роботи в юнака стало ще більше. Він часто забував навіть поїсти, рідко бачився з Віорікою.

Хлопець розплющує очі, посміхається:

— Ти б так і сказала, що я мало дивлюся не на красу навколишню, а на тебе... Це я визнаю. На тебе я повинен дивитися щодня, щогодини, кожної миті. Ти варта цього...

Ніколає нахиляє голову Віоріки до себе, обнімає дівчину. Раптом Віоріка виривається, підносить руку і голосно каже:

— Грінду! Срібна грінду!

Ніколає мовчки бере весла, прямує човником туди, де схилилися верби Срібної грінду. Ось і причал, про який знали тільки вони втрьох — Ніколає, Віоріка, Лупул, — білий корінь верби. Тут вони залишали човник, коли приїздили до свого друга і товариша Івана Чорномора. Звичним рухом Ніколає витягає човника на берег, подає руку Віоріці. Обережно, наче боячись сполохати сонну тишу грінду, вони йдуть через колючий чагарник прямо до всохлої верби. З хвилюванням і побожністю розсувають віти лозняка, зупиняються. На тому місці, де колись переховувався Іван Чорномор, дбайливими руками молоді нагору нута могила, на ній багато квітів.

— Могила героя, — тихо мовить Віоріка.

— Так, героя, — замріяно каже Ніколає. — Тяжко поранений, серед страшної небезпеки, в чужій країні, він думав про нас, як би допомогти нам, як знайти стежку до партизанів... У нього була дівчина в Генічеську, там... на батьківщині... Уля Вустинець... Вона залишилась в окупації, Чорномор нічого не знав про її долю, горював. Не раз він пролітав над Генічеськом, прямуючи на завдання. Місто лежало під літаком маленьке, прибите лихом і війною... І може, вона, його Уля, стояла тоді, заслонившись рукою від сонця, дивилася на той літак, що пропливав під хмарами, зітхала...

Ніколає бере руку Віоріки, урочисто говорить:

— Якщо комусь із нас пощастить відвідати Радянський Союз, ми повинні обов'язково розшукати Улю Вустинець. Ми розповімо їй про Івана Чорномора, її судженого, який до останнього подиху ніс її образ у своєму благородному серці.

Віоріка нарвала квітів, поклала їх на могилу.

— Незабаром, — каже Ніколає, — спорудимо пам'ятник. Ми вже замовили постамент у Бухаресті. На віки вічні залишиться пам'ять про Івана Чорномора, нашого друга...

Вони сіли в човник, відчалили. Течія несла їх мимо зелених острівців, крутила у вузьких затоках, вперто шукаючи шляху на простір. Ніколає, на прохання Віоріки, розповідав про партизанське життя в загоні Стефана Онча.

— А про нас ви згадували там, у горах? — спитала Віоріка.

— Багато разів... Іноді цілі ночі говорили...

— Про що? — Очі Віоріки грали живим вогнем жіночої цікавості й лукавства.

Ніколає махнув рукою.

— Про всякі дурниці...

— Про які дурниці? Розкажи...

— Дурницями у нас, в загоні, називали розмови про дівчат...

Ніколає нахилився і поцілував її. Віоріка продовжувала очікуюче дивитися на Ніколає, а той не хотів згадувати давно минуле, продовжував цілувати її, палко стискаючи в обіймах.

— Хіба це відповідь? — сміялася Віоріка, звільняючись. — А ти знаєш? — Вона огляділася навколо: — Так, це було саме тут. Пригадуєш?

Ніколає оглянувся, побачив недалечко маленьке плесо, кілька знайомих купин. Так, він згадав. Це тут вони вперше поцілувалися. Тоді он там стояв фламінго, свідок їхнього кохання...

Взявшись за руки, вони заміряно дивились на маленьке плесо.

— Хитрий птах,— шепотіла Віоріка,— він так дивився здивовано на тебе.

— Чому саме на мене? — відбивався Ніколае.— Скоріше на тебе, ти була така збентежена і навіть сердита...

— Так чого ж йому дивуватися?

— Аякже! Такий вродливий хлопець цілує дівчину, а вона ще й відвертається. Тут не тільки фламінго здивується...

Віоріка сміється, обхоплює дужу шию юнака.

— Хитренький, хитрий, хитрющий...

Враз лице дівчини стає серйозним, вона змовкає, очі їїймаються смутком. Ніколае настожується.

— Що з тобою? Що трапилося?

Віоріка довго мовчить. І коли вже човен стукнувся об берег, вона подивилася на Ніколае смутними очима, сказала нерішуче:

— Ти, мабуть, не повіриш? Скажи чесно...

— Про що ти, Віоріко? Я ж нічого не знаю...

Дівчина потупила очі, мовчить. Потім, ледве вимовляючи слова, почала:

— Я збиралася відразу сказати, але коли побачила тебе, забула про все на світі...

— Про що ти збиралася сказати? — Обличчя Ніколае стурбоване.

— Мати говорить, що я тобі не рівня, що ти тільки бавишся зі мною, а у тебе, мабуть, є десь інша дівчина...

Ніколае дивиться на Віоріку, наче хоче побачити на її обличчі хоч тинь жарту, але дівчина глибоко схвильована, вона важко дихає, нервово похрускує пальцями.

Хлопець хоче засміятися, але сміх не виходить. Чого ж тут сміятися? Адже правда, що він уже чимало часу крутить голову дівчині, все село знає про це, але весілля він не влаштовує, живуть вони нарізно. Яка ж мати буде спокійно дивитися на це? Хіба Маріора не права? Ніколае дивиться на дівчину, згадує той далекий день, коли вони вперше познайомилися, коли вона якось прийшла до нього в курінь і почала прибирати в ньому... Тоді він ще не думав про одруження, але майнула тоді одна думка: якщо така вродлива дівчина не посоромилася зайти до його вбогого куреня, то вона піде з ним куди завгодно, пройде разом з ним усе життя, яке б воно не було... Йому

стало трохи соромно, адже справді люди могли подумати що завгодно. Примар гуляє з дівчиною, але не одружується. І як могла терпіти все це Віоріка? Мабуть, їй не раз натякали сусіди, дівчата...

— Чому ж ти раніш не сказала про це?

— Раніш? Але ж тоді йшла війна, а тепер уже перемога...

Ніколає блиснув очима, ступив до дівчини.

— Моя рідна, моя хороша... Правда твоя, тепер перемога... Ходімо!

Він підхопив дівчину під руку і швидко закрокував від берега. На крутому горбі Віоріка зупинилася, сказала тихо:

— Тут теж...

— Що? — Ніколає здивовано глянув на неї.— Що тут?

— Ти забув? Невже ти забув? — Очі дівчини сміялися.

Ніколає довго озирався навколо, згадуючи все, що було зв'язано з цим берегом.

— Знаю, про що ти згадала. Як я тут допомагав нести плавіння. Так?

— Ох і сердита ж я була тоді на тебе! За твої хвастощі...

Вони сміються, швидко йдуть до примарії. На порозі Віоріка раптом зупиняється.

— А чого я сюди? Мені треба додому...

— Заходь, Віоріко, у нас тепер буде спільний дім... З цього дня.

Ніколає бере дівчину за руку, вводить у кімнату, садить на стілець, а сам знімає трубку телефону. Він довго дзвонить у Заренау, лається з телефоністками, нарешті його з'єднують з квартирою товариша Георгіу, і з трубки вже лине знайомий басок:

— Здрастуй, хлопчику... Що в тебе нового?

Ніколає, хвилюючись, говорить про те, що в житті кожної людини наступають важливі моменти, що у нього теж можуть бути великі зміни і всякі інші милі несподіванки...

— Погано чую,— бубонить басок,— ти що — проповідь вирішив читати чи філософський трактат? Кажі простіше...

— Не можу простіше,— відповідає Ніколає,— вона сидить тут, поруч...

— Хто це вона? Віоріка? Ну, так би й сказав відразу... Поздоровляю. Коли це відбулося?

Ніколає зиркає на Віоріку, та відвернулася до вікна, закрилася рукавом.

— Ще не відбулося... Ми просимо дозволу, благословення, так би мовити.

— Дозволу треба просити у батьків Віоріки...— відповідає басок.— Ідіть і просить... Скажіть, що я даю згоду, якщо вона тільки буде потрібна... Потім ось що... Треба ж усе по честі, формальності всякі... Незручно ж буде... примарю записувати самого ж примаря... Ти вже їдь сюди, тут все і зробимо.... Сьогодні я вишлю тобі свій автомобіль. Згода?

Ніколає щось нерозбірливо говорить у трубку, дякує, очі його затуманені. Повісивши трубку, він підходить до Віоріки, каже:

— Ходімо до твоїх батьків, за звичаєм треба спитати їхнього дозволу. А потім поїдемо в Заренау, незабаром прийде автомобіль... Сьогодні ж і запишемось...

Віоріка підводиться, але не дивиться на Ніколає. В її очах повно сліз...

2

Прокурені, потріскані стіни примарії ще ніколи не бачили стільки людей. Селяни сиділи на ослонах, на підвіконнях, просто на підлозі. Деякі стояли в сінях, раз по раз зазираючи через голови передніх у приміщення, де за столом сиділа президія. Густий тютюновий дим валив з відчинених дверей, з вікон. Аж на вулицю було чути голос Ніколає, який робив доповідь. Чоло його спітніло, чорне волосся злиплося на лобі, але очі поблизкують владно, завзято. Не одна молода вдова, побачивши вродливого примаря на вулиці, тихесенько, про себе зітхала. Ще ніколи не було в Мушателі такого примаря!

Ніколає говорив про історичні дні в житті народу, що треба наполегливо і непохитно йти новим шляхом, не зупиняючись, не лякаючись труднощів. А труднощі будуть! Ворог не примириться з тим, що у нього вибили владу з рук, він буде шкодити, брехати, навіть стріляти з-за рогу! Всім відомо, що дехто з гнобителів, боячись помсти

бідняків та наймитів, бродить у лісах, вичікуючи зручної хвилини, щоб завдати нам удару...

— Хай пам'ятають,— вигукує Ніколає,— хай знають, що ми їх не боїмось. Що б вони не робили, а землю в них ми заберемо!

Тихо, аж лунко в примарії. Ніхто навіть не кашляє. Слова нового примаря наче самі падають у душу, викликають стільки почуттів і думок, що люди не в силі стримати їх. Вибравши хвилинку, люди гаряче аплодують, їх важко зупинити. Ніколає говорить, що треба обрати комісію по розподілу землі і що сьогодні ж комісія мусить приступити до діла. Гримлять оплески, вирує людська маса. Цілі покоління мушкетерів вмирили, так і не дочекавшись здійснення мрії про землю. Тепер от настав час...

Після обіду, озброївшись саморобним сажнем і списками безземельних селян, комісія разом з примарем вирушає в поле. Нестерпно палить сонце, висока пшениця на землі Мунтяну котиться золотою хвилею, лише в деяких місцях бідняки трохи скосили її, не дочекавшись розподілу землі. От і добре, якщо хто намолотив собі трохи зерна! — подумав Ніколає. Старий Букан, кумедно вимахуючи руками, почав голосно розповідати:

— Сидимо ми ото із своєю Лучікою, жінкою моєю, діти пишуть голодні, дихати не дають. Взяли ми мовчки серпи, вийшли в поле, вжали оцієї доброї пшенички, намолотили і прямо під камінь! І знаєте, діти мої оце вперше їдять справжні пшеничні коржикки! Аж хрумкотять вони!

Люди сміються, весело поблискують очима, підбадьорюють Букана.

— Хрумкотять, кажеш? Прямо так-таки хрумкотять?

Букан вибігає наперед, протовплюється до примаря, витягає з-за пазухи кілька білих коржиків, розламає пополам, роздає по шматочку селянам:

— Спробуйте, якщо не вірите! Чиста тобі пшениця, аж тане в роті...

Ніколає покуштував коржика, сказав:

— А й справді смачно, куди там малаєві...

Радіють люди, звідусіль сиплються жарти.

Біля невисокого стовпчика, де починався клин озимої пшениці, люди зупинилися. При самій землі на стовпчику

висів плакат, написаний чорними буквами. Хтось голосно прочитав: «Хто візьме чужу землю, той візьме свою смерть». Мовчки розглядали зловісні чорні літери. Старий Букан першим підійшов до плаката, наблизився своїми підсліпуватими очима, якусь мить постояв, потім повернувся до людей і сказав тремтячим голосом:

— Комуś не до вподоби, що в бідняцькій хаті з'явився справжній хліб. А ми не злякаємось!

І, зірвавши плакат, розтоптав його ногами.

— Ач, сволота!

Букан стояв на краю озимого клина, низенький, з палаючими очима, з кушенькою сивою борідкою, рішучий і войовничий. Дивлячись на нього, селяни теж повеселішали, сміливіше посунули вздовж шляху, обміряючи клин. До самого вечора ділили землю. Дехто, одержавши наділ, тут же починав руками виминати колоски, сипав стигле зерно в кишеню. Повернеться додому, покаже дітям і жінці зерно, хай переконаються, що тепер у них є земля, що вони теж справжні царани, що тепер і для них почалося життя. Невідомо звідки люди дістали серпи і тепер, нажавши добрий сніп пшениці, обережно несли його в село...

Коли старий Букан відміряв чотири гектари доброго поля для свого сусіда Ураду, Петру перехрестився, набрав у жменю сухого ґрунту і поцілував його. Сльози покотилися по його зарослих схудлих щоках, а з грудей вирвався стогін:

— Земелька...

Більше він нічого не міг вимовити, руки його дрижали, сльози самі лилися з очей. Петру ніхто не чіпав: хай людина наплачеться від щастя. До Ніколає несміливо підійшов Іон Маруну, ніяково потоптався.

— Тільки ти нікуди не виїжджай від нас, юначе,— сказав він схвильовано,— а то ми без тебе, мов ті курчата без квочки...— Маруну помовчав, потім пошепки додав:— Вони тебе будуть підманювати, влещувати... А ти не здавайся, гони від себе отого пройдисвіта Чорбаряну, не від душі він до тебе такий добрий...

Ніколає уважно подивився на худого, забитого життям селянина, взяв його під лікоть.

— Хороші ваші слова, товаришу Маруну. Якби їх почув Іван Чорномор, російський льотчик, він гаряче потиснув би вам руку...— Ніколає озирнувся і, побачивши поруч

Петру Ураду, сказав голосно: — Але є серед нас один чоловік, який не захотів у свій час говорити з російським офіцером... Побоявся...

— Це я побоявся? — прохопилось у Петру. Він миттю догадався, про що говорить примар.

— Так, ви. Пам'ятаєте, коли я запрошував вас на Срібну грінду?

Петру згадав ті жахливі, тяжкі дні. Який то був шлях! Мов той сліпий, блукав він по закутках життя, не добираючи, як знайти стежку до світла. Крутий той шлях, не відразу й виберешся по ньому, хоч і знайдеш його чи хто вкаже. Згадалось, як він уже було зібрався вийти з хати, щоб податися до Срібної грінду, а тут нагодився отець Іоаким, як він забив йому баки своїми молитвами проти сатани, своїми обшуками...

— Якби ж ви не залишали в моєму домі листівок Стефані Онча, то я, може, й вийшов би тоді... — сказав жартома Петру і розповів Николає історію з листівкою. Примар вислухав розповідь Петру, задумливо проказав:

— А товариш Чорномор дуже хотів з вами побачитись... Та й мені хотілося показати вам росіянина, адже фашисти переконували, що росіяни — звірі...

— То були безсоромні брехні! — сказав рішуче Петру. — Я не вірю в це. Сам бачив росіян. Милі, прості люди... Нічого не мав би проти, щоб вони з своїми танками постояли у нас довше...

Николає глянув на Петру, замислився. Ніколи б раніше не повірив, що ці слова належать оцьому заляканому, забитому горем і нуждою чоловікові. Як міняються люди! Та це лише початок, а що буде років через два-три? Народ розправить крила, випростається на весь зріст, він ще покаже себе, свою велику силу і розум...

3

Сивий, старий Папаяніс, грек за походженням, — найстаріший слуга Мунтяну. Подорожуючи по світу, Мунтяну здибав його на острові Крит, коли молодий румунський поміщик сватався до дочки грецького багатія. Молодому господареві сподобався слуга своєю фізичною силою і мовчазністю. Нервовий Мунтяну не любив слуг, які при ньому вимовляли хоч одне слово. Він, нащадок

старого роду румунських бояр, волів мати такого слугу, який би завжди мовчав і ні в чому не перечив своєму господареві.

Бездомний Папаяніс, з дитинства позбавлений почуття батьківщини, був вірним рабом свого господаря. Самотній і замкнений, він знаходив відраду в праці. Старий вставав до схід сонця, а коли лягав спати — того ніхто не знав. Як би пізно не гуляв господар, Папаяніс все одно ляже останнім. Він цілими днями ходив по винограднику, обрізуючи маленькою пилочкою сухі гілки. Сам давив виноград і робив вино. В погребах Мунтяну завжди були добрі вина, десятилітньої і п'ятнадцятилітньої давності. Та не тільки цим займався Папаяніс. Він доглядав за вівчарнею, з його дозволу починалася стрижка вовни, збір фруктів у саду. Старий слуга, прозваний батраками дракул маре (великий чорт) за непосидючість і сліпу покору, ходив по подвір'ю, наглядав за тим, як годують батрачки телят, чи не обкрадають вони господаря під час доїння корів (доярка могла ж напитися молока!), заглядав уночі в ясла, де стояли коні, перевіряв, чи не вийшло у них сіно. Ніхто його не примушував брати на себе стільки обов'язків, він усе це робив сам. Папаяніс ні з ким не дружив, нікого не любив, ніколи не пив вина. Здавалося, що сама природа створила тип раба, про який завжди мріяли багатії всього світу. Управитель Мечелар, заздрісний і свавільний, спочатку вороже ставився до старого слуги. Він вишукував різні причини, щоб донести господареві на Папаяніса, всіляко намагався висміяти його перед сім'єю Мунтяну. Але господар завжди відмахувався од нашіптувань управителя, мовчки давав зрозуміти, що все це даремно. Старий слуга, дізнавшись про злі дії управителя, заревів, мов та скотина, замахав руками. Зляканий Мечелар утік тоді кудись з подвір'я. Згодом він зрозумів, що Папаяніс не зазіхає на його посаду, і різко змінив своє ставлення до старого. Навпаки, він почав догоджати йому, бо, по-перше, боявся виночерпія, а по-друге, йому було вигідно мати такого запопадливого помічника.

Дізнавшись від слуг про грізні події, які відбувалися в країні, Папаяніс почав ще старанніше доглядати господарство Мунтяну.

— Тю на тебе, чорте! — лаялися доярки, дивлячись, як Папаяніс вимірював тільки що надоєне молоко. Майже всі наймити вже порозбігалися, залишилося кілька дів-

чат-сиріт, яким нікуди було подітися.— Все незабаром пропаде, а він за краплиною молока тремтить...

Пройдуть страшні дні, все втихомириться, господар повернеться додому і побачить, що все його добро ціле, а на подвір'ї залишився його вірний слуга — Папаяніс,— думав виночерпій, обходячи велике подвір'я економії.— Так було вже один раз, коли запалали поміщицькі маетки, коли всі батраки порозбігалися. Тоді теж, як от і тепер, на подвір'ї залишився лише один Папаяніс. Він зберіг усе, що можна було зберегти. А коли повстанців приборкали, господар примчав з Бухареста і привселюдно поцілував свого вірного слугу. Те ж саме буде й зараз, усе на світі повторюється. Самим богом уже заведено так, що люди діляться на багатих і бідних, на господарів і батраків. Тут нічого не зміниш, краще вже бути чесним слугою і чесно їсти хліб, який належить господареві.

Так думав Папаяніс, коли раптом побачив на подвір'ї групу людей і попереду всіх старого Букана, який не раз рубав дрова у Мунтяну. Старий слуга здивувався і навіть злякався. Він думав, що вони прийдуть вночі з вилами та косами, будуть кричати і хапати хто курку, а хто порося. Але ніхто не кричав, нічого не брав. Люди підійшли до Папаяніса, Букан роздивився навколо і твердо сказав:

— Передай своєму господареві, що ми розподілили його землю, бо то народна земля. І хай він з нами не думає боротись — нічого не вийде. Ми зробили це законно— уряд Петру Гроза видав маніфест. Ясно?

— Та він, мабуть, оглух від переляку! — крикнув хтось з гурту.

Букан, який добре знав вдачу Папаяніса, сказав серйозно:

— То не моя справа — чує він чи ні. Моя справа сказати, його справа — слухати.

Люди посміялися й пішли. Ніхто не погрожував старому, ніхто не взяв навіть тріски у дворі. Це зовсім збило з пантелику Папаяніса. Він довго так стояв серед двору, роздумуючи, що сталося. Старий слуга відчув, що на світі відбулося щось страшне і безповоротне, а що саме — він не розумів.

Невідомо, скільки б ще стояв старий, мов пень, як раптом за сараєм щось зашаруділо, почувся свист. Папаяніс обернувся і побачив у кущах бужку Мечелара. Управитель

стояв блідий, у забруднених штанах, з револьвером у руках. Його не впізнали собаки, люто рвалися з цепів.

Дізнавшись, що в маєтку нікого немає, Мечелар сховав револьвер, витер піт рукавом піджака і швидко пішов у будинок. За ним тихо послідував Папаяніс.

— Ось що,— хрипло сказав Мечелар, коли старий слуга зачинив за собою двері,— ми тепер залишилися вдвох, значить, і жити нам треба по-братськи...— Мечелар сів у глибоке крісло, в якому сидів раніше лише старий Мунтяну.— Господарі втекли, значить, тепер ми тут господарі...

Папаяніс покрутив головою.

— Господар повернеться...

— А хіба я сказав, що не повернеться? — крутнувся управитель, вгадуючи думку старого слуги.— Я сказав, що поки немає господаря, ми заміняємо його...

— А де ж це ви так довго були? — спитав Папаяніс управителя, і на його кам'яному лиці ледь-ледь пробилася тіль посмішки.

Мечелар скипів.

— Одна справа я, інша — ти, старий чорт! — Мечелар тепер бігав по кабінету.— Ти завжди мав діло з барилами та свиньми, а я з людьми! А мати справу з людьми небезпечніше, ніж з тваринами. Вони розірвуть мене, як спіймають... Ну, не маю часу на теревені, мені треба поспішати. Неси сюди мершій вина, хліба, дістань з погребя солонини....

Крім їжі, Мечелар захопив з собою плащ, дробовик, ковдру, мідний чайник, набив кишені порохом і дробом.

— Я їм покажу, як ділити землю...— хрипів Мечелар.— Наїдяться вони... землі...

Говорячи так, він метався з залу в кабінет, відчиняв шафи, ящики столів, нишпорив по всіх закапелках, чогось шукав. Всюди було порожньо, і управитель строго сказав:

— Мені потрібні гроші, багато грошей! Чуєш? Щоб на понеділок приготував грошей... Це воля господаря, це він віддає тобі наказ... Не шкодуй майна, продай дещо... Треба мати багато грошей, щоб повернути землю Мунтяну... Чуєш? Я щопонеділка буду приходити опівночі...

Відчинивши вікно, Мечелар ще постояв, вдивляючись у тіні саду, потім скочив на підвіконня і зник у темряві. Папаяніс зачинив вікно, взяв у сінях віник і почав підмітати підлогу — цей управитель до того брудний, що все після нього починає тхнути...

День видався вітряний, похмурий... По небу блукали свинцеві хмари, провіщаючи грозу. Одначе з самого ранку в поле, що за горбом, посунули селяни. Йшли старики, жінки, діти. Несли з собою рядна від дощу, казанки з соловодким кукурудзяним молоком для немовлят — збиралися не на день і не на два. Всім хотілося, не повертаючись з поля, викосити свою ділянку, щоб не осипалося зерно. В кожного блищав за поясом серп, у декого були коси і граблі.

— В добрий час!—говорили один одному царани, приступаючи до косовиці. Висока пшениця сама лягала під руку, серпи гострі, не притуплені.

— На щастя нам! — говорив сусід сусідові, обсипаючи свого товарища добірним зерном, тільки що вим'ятим з колосків.— Щоб завжди родило...

Дзвенять коси, поблискують серпи, мелькають червоні, білі, чорні хустки жінок. Косять бідняки хліб, посіяний їхніми ж руками, спина не розгинаються — для себе ж! Немовлята сплять у куренях, напнутих з ряден, а старшенькі бігають по полю, допомагають батькам. Дитяче радісне шебетання, шум стиглої пшениці, дзвін кіс і серпів — яка то чудесна музика, як вона до душі людям! У кожного поблискують очі, а на обличчях вираз такий, наче вони вдруге народилися на світ.

Петру, мов заведена машина, все кидає та й кидає ручку коси, покоси лягають рівно, тільки зелена березка залишається при землі. Маріора йде за ним услід, руки її проворні, швидкі, снопи лягають біля її ніг тугі, як і тоді, коли вони обоє косили в поміщика Мунтяну... На ній ось землі вони зустрілися, горювали все життя, працювали на пана, мріяли про свою землю, про щастя... Потім життя відняло і мрію — була пустка, холод, зневіра в душі. І раптом сонце зійшло для них! Прийшли зі сходу прості й скромні хлопці, червоні солдати, прогнали багатіїв та фашистів, і тепер царани вперше в житті стали людьми, справжніми господарями...

Петру завзято махає косою, думки його піднесені, збуджені. Що ж — життя таки починається по-справжньому. Тепер є свій наділ, своє господарство. Дочка вийшла заміж, хорошого зятя має Петру, нічого гнівити бога. Та й Віоріка он яка стала — вчиться на курсах, уже

читає навіть буквар, молодь її поважає... Що не кажи, а дочка у нього тямуща! Виявляється, вона потай від батька носила їсти російському льотчикові, коли той лежав поранений у плавнях. У партію прийняли Віоріку — велика то честь для сім'ї Ураду... І все ж серце у Петру неспокійне, тривожне. Розповідали люди про випадок у сусідньому селі Сінау — повісили там одного активіста. В лісах бродять бандити... Вони не примиряться з втратою землі, з новою владою. Вони он плакати вивішують з погрозами, чого доброго — налетять якось уночі, постукають у вікно...

— Треба нові прогоничі зробити,— похмуро каже Петру.

Маріора мовчить. Вона знає круту вдачу чоловіка, його не переконаєш, хай уже сам вирішує такі питання.

Петру, налягаючи на косу, порівнявся з старим Буканом, що вирвався був уперед. Тепер вони йдуть рука в руку, подзвонюючи косами. Букан, витираючи піт з чола, кричить:

— Пшеничка чудесна, Петру! Саме косити її...

Петру відповідає:

— Є бог на світі! Все-таки не забув про нас...

Випроставшись, Петру поглядає вперед туди, де хвилюється безкрає поле пшениці. Довгий клин, серце аж стукотить від радості — є що косити, буде хліб тепер у нього на весь рік, буде і до хліба. Ось купить він порося, вигодує, буде сало... Курей тепер можна розвести, індиків...

Раптом Петру напружує зір і мить стоїть мов оторопілий. Відразу ж за його полем, там, де пшениця зливається з обрієм, з'являється чорний дим, завихрюючись і підіймаючись до неба.

— Що воно горить? — сполохано питає Петру, дивлячись зляканими очима на Букана.

— Де горить, що горить? — почулося відразу з кількох боків. Люди перестали косити, попідводилися навшпиньки, дивляться кудись за обрій.

— Пожежа! — кричить Букан. — Хтось підпалив ниву...

А чорний дим, посмугований червоними язиками полум'я, швидко наближається, росте, шириться.

— Всі за мною! — гукає Букан і перший кидається до місця пожежі. За ним біжать усі. Чути крики, плач, стогін. Заверещали злякані діти, жінки беруть їх на руки, несуть подалі від пшеничного клина, на ріллю.

— Гроза запалила клин,— каже хтось, хлипаючи.—
То бог покарав нас, необачних...

— Мунтяну сам підпалив,— чується у відповідь по-
хмурий голос.— Робота ворога...

Коли Букан і Петру разом з іншими селянами прибігли до того місця, де горіло, вони побачили море вогню, що невпинно посувалося вперед. Різкий вітер кидав цілі клапти полум'я, сухе стебло пшениці спалахувало, мов порох, вогонь котився далі, нищівний, зажерливий. Люди стояли перед стихією мовчазні, розгублені. Перший отямився Букан.

— Прокосити широку смугу, вогонь зупиниться самі!
Він вибіг наперед, почав швидко косити, за ним кину-
лись інші. З трьох кінців косарі йшли один одному на-
зустріч, прокошуючи широку смугу. Та вогонь посувався
швидше, ніж косарі. Незабаром він лизнув вершечки
пшениці, що стояла за прокосом, перекинувся далі, за-
стрибав, як вогняний вихор. Але Букан не здавався. Він
знову забіг наперед, тепер значно далі, виставив вряд
п'ять косарів. Поки вогонь наближався, вони встигли
прокласти широку смугу, а жінки, що прибігли, зібрали
граблями скошений хліб. Вогонь досяг смуги, незадово-
лено покрутив хвостом, почав чахнути. Граблями, зеле-

ними віниками гасили люди окремі вогнища, обпалюючи брови, обличчя.

— Слава богу, втихомирили! — проказав Петру, вигираючи спітніле, вкрите чорним гаром чоло. Одяг його димів, з очей лилися сльози. Букан швидко скидав з себе вовняну скуртейку — вона вже тліла в кількох місцях.

— Горить, горить! — крикнув хтось збоку, з жахом кидаючись до Букана. Люди швидко затоптали маленьке вогнище, що було спалахнуло, обійшли вигоріле місце, ногами гасячи стерню. З неба полив дощ, але люди не ховалися, не бігли до своїх куренів. Селяни стояли під дощем, підставляючи гарячі лица під цівки води, що струменіли з неба.

З-за бугра показала бричка, запряжена буланним конем. Усі впізнали, що в поле їде примар. Коли він підійшов до гурту, люди швидко поскидали за звичаєм шапки, показуючи на вигоріле поле, збуджено говорили:

— Ледве погасили вогонь, могло все загинути. Підпал, не інакше...

Ніколає оглянув поле, сказав не то собі, не то присутнім:

— Підпал... Учора погрози, а сьогодні підпал. Ну що ж, якщо ви так, ми теж не залишимося у боргу...

Він стис кулаки і голосно кинув:

— Мечелар разом з Мелітару зібрали банду з куркулів та фашистського охвістя і блукають у лісах. Це їхня робота. Хай знають недобиті вороги, що ми зуміємо відповісти на їхній удар!

Вітер відніс хмари, дощ усух. Стомлені, але збуджені люди стояли навколо примаря. Обличчя у них були рішучі й суворі. Погляди їхні говорили, що вони готові відстояти свою радість і свої мрії, які лише тепер почали здійснюватись.

5

Темно, вогко на узліссі. Мелітару, захищаючись від сердитого кривця піднятим коміром, пильно вдивляється в темряву. Щось довго не повертається Мечелар. Може, він вирішив покинути його, Мелітару, і податись кудись у Трансільванію, де у нього були родичі? Е, ні, цього тобі, чоловіче, ніхто не дозволить. До самої смерті ти в міцних

руках, ти ще потрібний. Мелітару свердлить темряву чорними очима, скрегоче зубами. Не втечеш від Мелітару, і не думай, управителю! В ту ж хвилину, як тільки вирішиш втекти, тебе наздожене куля. Так він і наказав жандармові Баглаї, який пішов назирці за Мечеларом. Баглаї виконає наказ, тому можна вірити, адже він один з найстаріших легіонерів.

Коли ж нарешті в полі замаячила зігнута висока постать Мечелара, Мелітару посміхнувся. Все в порядку. Діло зроблено, якщо Мечелар повертається вчасно. Незабаром з іншого боку підійде Баглаї... Все розраховано...

Мечелар скидає з пліч важкий мішок з продуктами, важко відсапується. Черевики його чавкають: довелося йти вибалками та ярами, а сьогодні пройшов дощ.

— Чим похвалишся? — Мелітару запитує різким голосом начальника.

— Клин озимої пшениці згорів дотла...

Мелітару регоче:

— Добра ілюмінація на честь примаря була? Хороша пшеничка стояла...

Він розв'язує мішок, витягає звідти солонину, зубами рве червоне м'ясо. Вони цокотять, як у голодного вовка, з рота тече слина. Третій день голодує Мелітару, а звик же їсти за трьох.

— А де Баглаї? — стомлено питає Мечелар простудженим, хрипким голосом.

— Та ось і він, — відповідає Мелітару, показуючи на Баглаї, що саме підходив. — Посилав у розвідку.

Мечелар стомлено позіхає, вмощується під деревом. Але Мелітару, ковтаючи м'ясо, говорить строгим голосом:

— Спати сьогодні не доведеться. Є завдання.

Він дає по шматку м'яса й хліба Баглаї і Мечелару. Чути, як шумлять на вітрі платани, як десь далеко-далеко вие собака. Кілька хвилин усі мовчки їдять, запиваючи вином з принесеної Мечеларом пляшки. Першим підводиться Мелітару, за ним інші.

— Треба сьогодні побачитись із старим вістовим, з Баде Зафіром, — коротко каже він, витягаючи револьвер. — Візьми ось, він безвідказний.

Мечелар бере револьвер, але не засовує його в кишеню. Він мовчки дивиться на Мелітару, очі його горять ненавистю.

— Вчора новий примар звільнив Баде Зафіра з ро-

боти, це треба негайно використати. Необхідно вмовити старика вбити примаря.

— Це неможливо,— одразу відгукується Мечелар. Він незадоволений, що всі найважчі доручення припадають йому.— Старий солдат не погодиться...

Мелітару різко повертається до Мечелара.

— Тоді це завдання виконаєш ти! Вибирай.

Мечелар схиляє голову. А Мелітару вже рівнішим голосом наказує:

— Вирушай, шлях довгий... Старик погодиться відразу, він злий... Скажи йому, що це лише перший крок нового примаря, що через кілька днів він посадить його, вістового, в тюрму. Адже він, а ніхто інший, прослужив десять років у примарії, догоджаючи різним начальникам... Дай йому грошей, старик це любить... А якщо буде крутити, накажи іменем короля....

— Але ж король...— Мечелар осікся. На нього дивилися страшні чорні очі Мелітару.

— Що? Не ясно? А що ж тут дивного? Хіба є на світі хоч один король, який був би заодно з комуністами? Немає такого короля... Отож-то й є. Поміркуєш над цим потім, а зараз іди, бажаю удачі.

Поволі, наче вирушив у свою останню путь, ішов Мечелар в село Мушатешті. Ноги відмовлялися йти, очі злипалися, зуби цокотіли чи то від холоду, чи то від страху. Виходячи з лісу, він побачив тінь, що майнула за кущами. Мечелар зрозумів — за ним стежать, йому не довіряють... Чорна злість обпалила серце управителя. Все життя він був попихачем у Мунтяну, попихач він і тепер. Невже отак йому судилося бути зняряддям чужої волі? Але вихід один — треба йти вперед, що б там не було — йти.

6

В кабінеті різко і сухо залзвонив телефон. Стефані Онча зняла трубку, відсунула хустку, якою була запнута, притисла трубку до вуха.

— Слухаю!

Говорив прокурор Штефан Іоніца. В трубку линули слова, від яких хмурилось обличчя Стефані Онча, тьмарились її ясні очі.

— Ваша підозра мала підстави, товаришко Онча. Так.

так, отой Ілян — хороша квіточка... Добре, що вчасно вирвали з коренем, а то вона дала б такі ягідки, що довго пам'ятали б їх. Сліди ведуть далеко за межі провінції... Приходьте, розповім детально.

Стефані Онча нервово пом'яла тонкими пальцями сигарету, повісила трубку. Робочий день закінчився. Над дахами Заренау клубочилися багряні хмари.

Стефані Онча підвелася з-за столу, пройшла неквапно в глиб кабінету, сіла на просторий твердий диван, що стояв у кутку, поринула у спогади. «Ілян — хороша квіточка», крутилося в голові. Пригадався той холодний день, коли вона з селянином Попеску та представником префектури їздила в Сінау, у те село, де чинив свої антинародні справи примар Георгіу Ілян.

Снігова вода розмила шляхи, видовбала ями і ями, перетворила дорогу на суцільне багновище. Конячина, найнята на станції, ледве волокла ноги. Візник, старий циган, стьобав свою «Голубку» немилосердно, але це аж ніяк не впливало на конячину, яка, видно, уже звикла до всього на світі. Було холодно, вогко. Передчуття зустрічі з колишнім своїм підлеглим, який тепер перетворився на лихого і грізного примаря-здиру, псувало настрої, нервувало. Горбатий Попеску, помічаючи настрої Ончі, співчутливо поглядав на її вузькі дівочі плечі, на сиву голову. «На Іляна треба добрий десяток міліціонерів з карабінами, а вона он їде до нього з своїм портфеликом, з смутними очима. Що вона вдіє? Ох, здається накликав він, Попеску, на неї біду! Накликав». І коли каруца нарешті заторохтіла по бруківці села, Попеску скочив на землю, винувато посміхнувся:

— Ви вже не ображайтеся на мене, але я піду тепер пішки...

Стефані Онча мовчки кивнула головою. Вона розуміла, що селянин боявся з'явитись у селі разом з представниками з повіту, він не вірив, що є така сила, яка б змогла приборкати всевладного примаря.

Коли Попеску зник у темному провулку, Стефані Онча наказала пиганові везти її до школи. Чому до школи, а не до примарії? На це запитання, яке зірвалося з вуст працівника префектури Каміла Інеску, худого, аж синього чоловіка. Стефані Онча сказала, що у неї в Сінау працює знайома вчителька, давня її подруга, і що вона хоче відвідати її. Крім того, вони матимуть де переночувати,

бо, як дізналася Онча, її подруга живе самотньо, без сім'ї. Інеску кивнув головою: хай буде так, лише сховатися б скоріше від холоду, що пронизує кістки, випити склянку гарячого чаю, відігріти замерзле нутро.

Школа містилася в цегляному будиночку, що стояв серед широкого майдану, напроти церкви. Каруца звернула з бруківки і відразу ж загрузла у рідкому багні. Стефані Онча та Інеску стрибнули на землю, і поки візник вовтузився з своєю Голубкою, яка вже остаточно відмовлялася рухатись, вони вже обтирали ноги на ганку школи.

Наталіца, немолода огрядна вчителька, яка колись разом з Стефані вчилась у гімназії, побачивши подругу, кинулась їй на шию.

— Боже, скільки років ми не бачились з тобою! — Вона витерла вогкі очі, засміялася.— Уяви собі, ніколи б не подумала раніше, що моя подруга по гімназії може стати знаменитим партизаном! Ніколи не помічала у тебе нічого героїчного...

Вони жартували, згадували минуле, знову обіймалися. Каміл Інеску тим часом скидав з себе вогкий плащ, тупився до теплої грубки. В хаті вчительки було затишно, хоч і бідно: в кутку дівоче вузьке ліжко з білими занавісками, столик з учнівськими зошитами, два стільці. Вона була незаміжня і жила так, як колись, будучи ученицею гімназії. Вона скаржилася подрузі на нудне сільське життя, на труднощі вчительської професії. Село Сінау велике, а школа одна — в трьох класах, невеличких кімнатках, вчать двісті чоловік, на уроках учні сидять на підвіконнях, замість парт — довгі нетесані дошки, прикріплені до букових кругляків... На таку кількість учнів треба принаймні три вчителі, а вона одна... Невистачає зошитів, підручників, чорнило замерзає в пляшках — немає палива...

— А що ж Ілян? — запитала Онча, сідаючи на стілець.— Як він допомагає школі?

Наталіца махнула зневажливо рукою:

— Що Ілян...— Вона глянула на Інеску, який сушив онучі, зітхнула.— Ілянові не до того...

— Та ти говори сміливіше,— підбадьорювала Онча,— товариш Інеску своя людина, він так би мовити, представник влади. Говори відверто про Іяна.

— Що ж тут говорити,— неохоче обізвалася Наталіца. Видно було, що вона чомусь ухилилася від щирої розмови

про примаря.— Один примар нічого не зробить, коли навколо стільки руїн...

— Правда, що він одружений на дочці графа? — спитала Онча після короткої паузи.— Що то за граф?

Наталіца подивилася на подругу довгим поглядом, який означав і вагання і роздум. Невже вона, Стефані, нічого не знає про Іляна? Адже Ілян не раз хвастив перед людьми, розповідаючи, що він листується з Стефані Онча, що вона його у всьому підтримує... «Ми з нею воювали разом,— говорив гордо Ілян,— Стефані Онча особисто рекомендувала його на посаду примаря... «Чому ж тепер Онча випитує у неї про Іляна? Забалакавшись, можна наговорити зайвого, про це дізнається примар, що тоді буде? Тоді хоч з села втікай, примар живою закопає у землю. Ні, хай уже хтось інший розкаже їй...

— Говорять люди,— ухильно відповіла Наталіца,— але я цього графа ніколи не бачила...

Стефані Онча повела плечима. Знайома картина! Старий Попеску теж боїться примаря, навіть разом з нею не хотів в'їжджати в село, боячись помсти. І ця ось, її подруга, боїться. Видно, Ілян прибрав усіх до рук, залякав. Вона підійшла до Наталіци, обняла її за стан, подивилась у вічі.

— Наталіцо, чого ти боїшся? Я дещо з'яю про Іляна, мені вже говорили про нього, оце приїхала перевіряти. Розкажи нам про нього чесно. Невже він так залякав тебе?

Наталіца кинулася до вікна, сказала з тривогою у голосі:

— Ось він сам, поговори з ним...

Вона вийшла на ганок, звідти долинув її голос:

— Добрий вечір, товаришу Ілян! Рада вас бачити у своїй школі, заходьте, будь ласка.

Онча скривилася. Їй було гидко і боляче чути влєсливі слова своєї подруги, якими вона зустрічала примаря. Вона глянула у вікно і побачила Іляна, який сидів верхи на коні. Залихватський чуб, військова гімнастюрка, жовта кобура при боці, синє галіфе... Ось який він, примар Сінау!

— Хто до тебе прителіпався? — гукнув він до Наталіци, гарцюючи на коні.— Хто це вештається по селу, не з'являючись до примарії? Ану, поклич їх сюди!

Вчителька шось тихо сказала Ілянчу, і той враз скочив з коня, поправив на собі портупею, влетів у хату.

— Слава герою! — вигукнув примар, підносячи руку до козирка.— Дуже радий... Це велика честь...

Він пристукнув каблуками блискучих чобіт, уклонився.

— Чому ж не повідомили про приїзд? — дивувався він, скоса позираючи на незнайомого йому Інеску.— Я б вислав підводу, краший фаетон... Та й квартиру б підготував по чину... У нас тут хоч і глушина, однак знайшли б, де привітати дорогих гостей...

— У графському палаці? — спитала Онча і посміхнулася. Ілян, наче вжалений, крутнувся на носках. Голубі скляні очі його бігали по кімнаті, злодійкувато поблискували. Минулої ночі йому снівся поганий сон, передчуття чогось страшного мучило його весь день, і ось тепер сон, здається, збувається... Щось не дуже подобається Ілянчу початок розмови з секретарем повітового комітету партії... Він якось відразу обм'як, мов вітром здуло з нього півнячий блиск.

— Мабуть, скаргу одержали на мене, донос? — прямо спитав Ілян.— Діло знайоме, куркульня не спить... Не кулею, так брехливою заявою, а достануть нашого брата-партизана...

У Стефані Онча пересмикнулася щока. Йй хотілося встати і заліпити у цю конячу пику доброго ляпаса. Але вона стрималася, сказала:

— Куркульня? Та ні, куркульня нічого, на вас не скаржиться... Уявіть собі — жодної скарги на вас. Помиляєтесь!

Ілян, не второпавши змісту слів Ончі, випростав спину, стріпнув своїм довгим чубом.

— Фу, а я було подумав, що донос...— він витер рукавом гімнастюрки піт, що рясно проступив на чолі.— Важко тут одному, але я тримаюсь. Ніхто й писнути не посміє проти властей. Порядочок у мене!

— Так, так,— сказала Онча, поглядаючи на Наталицу.— Це правда, ніхто й писнути не посміє... Це видно.

Ілян у нерішучості рипнув чобітьми. Він усе ще стояв посеред хати, не наважуючись сісти, а йому не пропонували зробити це.

— Отой будинок мій декому поперек горла став... Знаю! Але я маю право жити по-людськи! Я кров проливав за революцію!

Стефані Онча рвучко підвелася з стільця.

— Цитьте, Ілян! Не забувайтесь... Кров. Яка кров? Кому це ви кажете? Кров... Гм-гм... Крові якраз ви і не проливали... Брехня! — Вона трохи опанувала себе, сіла.— Та не в цьому річ. Про всі ці ваші особисті справи поговоримо пізніше на партбюро, а зараз ось що — загадайте на завтра сход, щоб побільше селян прийшло, послухаємо ваш звіт про роботу примарії. Розкажете, як налагоджуєте життя в селі, як допомагаєте біднякам обробляти ґрунт, скільки графської землі роздали безземельним селянам, як справа з податками, з недоїмками за минулі, воєнні роки... Розкажете, як допомагали школі, про стан ліквідації неписьменності, про боротьбу з куркулями, які намагаються встановлювати старі порядки...

— Крім того,— втрутився у розмову Інеску, який весь час сидів мовчки,— принесіть на збори всю документацію на здачу державі хліба, взятого у селян для діючої армії. Маю доручення префектури зайнятися цим ділом...

Ілян злякано озирнувся, подивився вивчаюче на Інеску, замислився. Але так тривало всього кілька секунд. Враз Ілян виструнчився, задер голову, блиснув скляними очима.

— Ревізія? Перевірка? А хто дозволив? На яких підставах кидаєте тінь на примаря, обраного народом?

— Ілян! — твердо кинула Онча.— Облиште цей тон, він вам не до лица... У нас є підстави, не сумнівайтесь.

Вони зустрілися поглядами, і примар перший не витримав, опустив очі. Він розглядав носки своїх блискучих, франтовитих чобіт, наче в цю хвилину вони його найбільше турбували...

— Облиште цей тон і зніміть револьвер... Чуєте? Щоб завтра я вас не бачила у такому вигляді...

Ілян спробував посміхнутися, показуючи довгі зуби.

— Пробачте, партизанська звичка...

— Пора кінчати з деякими звичками,— повторила Онча.— Ідіть і підготуйтеся до зборів.

Ілян вийшов, скочив на коня, змахнув нагайкою.

— Оце тип! — ляснув долонями Інеску.— Я таких бачив лише в кіно. Чистий тобі ковбой з прері!...

Стефані Онча мовчала. Вона дивилася на Наталіцу, яка накривала стіл, готуючи вечерю, чекала її слів. І Наталіца заговорила тепер. Вона розповіла про те, як Ілян, прийшовши в село, злигався з багатіями, як ті, відчувши, з ким мають справу, затулили йому очі хабарями, оженили

на дочці графа... Незабаром уся земля, конфіскована у графа, була йому повернута назад. Куркулі підняли голови, залякували активістів. Ілян, напившись цуйки, шастав по селу на коні, розмахував револьвером, погрожував...

Обличчя Ончі з кожним словом Наталіци робилося все похмурішим і темнішим. Так, Ілян буде усунутий, це вже не так і важко, адже проти нього стільки звинувачень, але Онча хвилювалася зараз з інших причин. Як вона могла помилитися, як вона прогледіла? Цей гріх падає і на її совість. От як — війна, значить, не скінчилася, хоч і замовкли гармати. Треба бути обачливішою, мудрішою, далекогляднішою. Навколо ще чимало ворогів, вони не припинили боротьби, змінилися лише методи, форми... Хто такий Ілян? Щось не схоже, щоб це був лише кар'єрист, пройдисвіт... Може, він ворог, що проліз крізь щілину і намагається зсередини нанести шкоду партії... Як його викрити?

Вранці наступного дня Онча разом з Інеску пішла до примарії. Тут її чекала новина: Ілян зник з села, захопивши з собою державну касу... Так розвіялись остаточно сумніви, які терзали душу Ончі.

Тепер от його спіймали, і прокурор Штефан Іоніца каже: хороша квіточка... Треба завтра ж зайти в прокуратуру, подивитися матеріали зізнань. А потім доведеться йти до Георгіу Доброшану, щоб спокутувати свій гріх... Адже це вона винна, що ворог зумів пробратися на важливий державний пост і шкодити новій державі.

Стефані Онча кладе окурок у попільничку, звичним рухом поправляє сиве волосся, що вибілося з-під хустки.. встає з дивана і прямує до виходу.

7

Звістка про те, що з Бухареста прибув пам'ятник Іванові Чорномору, блискавкою облетіла все село. В примарію один за одним заходили селяни, роздивлялись погруддя, обгорнуте брезентом, цікавилися:

— З чистої бронзи? А схожий?

Ніколає пояснивав, що скульпторам вдалося точно передати риси Івана Чорномора, хоч у їхньому розпорядженні була тільки маленька фотокарточка героя, що

пам'ятник відкриють через кілька днів, коли на майдані буде встановлено постамент з трансільванського граніту. Отоді і можна буде подивитися на зображення героя, а зараз відкривати брезент не годиться.

Селяни похитують головами на знак згоди. Хай буде так, як він каже, але хотілося б знати, чи добре виконали своє завдання столичні майстри, чи добрий пам'ятник. Адже це радянському воїнові, який загинув на їхній землі. Вся країна буде знати, що в Мушатешті стоїть пам'ятник радянському льотчику, то треба все перевірити, зробити якнайкраще...

— Росія,— каже хтось, задумливо поглядаючи на пам'ятник.— Найхоробріші у світі солдати...

— Це вони, російські солдати, колись звільнили нашу батьківщину від турецького ярма...

— А тепер прогнали з нашої землі гітлерівців.

Жваво розмовляють між собою царани, згадують знайомих радянських солдатів, які проходили через Мушатешті і залишили добрі згадки. Хтось сказав, що з Радянського Союзу надходять сільськогосподарські машини, посівний матеріал. А оце зовсім недавно з Севастополя прийшли пароплави з радянською бавовною. Он які! Значить, вистачить тепер людям на сорочки, на кофтини, бо за час війни обносилися зовсім. Що то значить мати такого могутнього, такого великодушного друга!

Через кілька днів відбулося відкриття пам'ятника. Майдан був вшерть заповнений селянами. Зазивно і гучно співають скрипки — зійшлося аж десять скрипалів і стільки ж цимбалістів. Вітер полоشه червоні і різноколірні прапори. Посередині, повитий брезентом, стоїть високий пам'ятник. У небі ширяють білі голуби, яскраво світить молоде сонце.

На трибуні, поруч з пам'ятником,— Ніколає, активісти села, учні в яскравих червоних галстуках. Музика стихає. Схвильовано говорить примар про сьогоднішнє свято, про сьогоднішній знаменний день — відкриття пам'ятника радянському воїнові. Потім він сходить на землю, бере в руки стьожку, якою прикріплено брезент на пам'ятнику. Мить, і перед людьми відкрився бронзовий бюст радянського льотчика. Хвиля оплесків прокотилася по майдану. Музики вдарили по струнах.

На фоні голубого неба виднілася постать плечистого юнака у військовій гімнастюрці з петлицями. Високий чистий лоб, широко відкриті очі, звернені туди, де за плавнями, за безмежними лиманами гуркоче Чорне море, несучи теплі хвилі від берегів великої радянської землі. Видовище було таким зворушливим і величним, що люди, наче по команді, в один голос вигукнули:

— Слава Росії! Слава Радянському Союзу!

Ще довго говорили промовці, гриміла музика, лунали оплески. Бронзовий юнак, здавалося, з радістю оглядав простори землі, над якою зійшло сонце свободи.

8

В хатах горить світло. Торохтять саморобні кам'яні жорна, сиплеться в миску біле пшеничне борошно. Завтра прокинуться діти, а мати вже біля печі, на сковорідці по-пихкують високі та рум'яні коржі. Крутить важкі жорна господар, витирає піт з чола, на обличчі вираз задоволення і власної поваги. Не буде цього року в його домі голоду!

Над примарією одинокий берест тремтить гострим листом. Світло з вікон падає на подвір'я, де стоїть стара, як світ, розвалена водокачка. Далі порожній сарай, біля нього велика дошка для об'яв. За сараєм починаються городи, а за ними вигін, де невеликий вітряк підняв широкі парусинові крила.

Ніколає присідає на ганку, дивиться на вигін, освітлений блідим місяцем. Пора подбати про те, щоб селяни мали де молоти хліб,— думає примар,— пора кінчати з прадідівськими саморобними жорнами. Тепер у людей є зерно — треба негайно будувати млини. Викуривши цигарку, Ніколає повертається в приміщення, сідає за стіл. На столі лежить розгорнута книжка — «Історія Все-союзної Комуністичної партії (більшовиків). Короткий курс». Ніколає бере ручку і записує в свій блокнот: «Завтра ж викликати спеціалістів по млинах». Подумавши, він тут же поряд дописує: «Подзвонити Георгію, спитати про позику для селян на купівлю волів». Записавши, Ніколає прислухається: в сусідній комірчині, там, де жив Баде Зафір, вовтузяться миші... Треба пошукати доброго вістового.

Згадавши про Баде Зафіра, якого недавно звільнив, бо старий гвардієць уже не міг через свою глухоту і німіч працювати в примарії, Ніколає задумується. А що, як призначити Баде Зафіра мірошником на вітряк, покинутий Мунтяну? Правильно! Так і треба зробити. Ніколає думає про те, що час подбати про закон, який би передбачав допомогу старикам.

Узявши чистий папір, Ніколає пише розмашистим почерком проект постанови примарії про конфіскацію вітряка. А чого ж йому стояти на вигоні, піднявши крила, і не приносити користі людям? Господар десь сидить у столиці, йому нічого турбуватись про хліб. Хай люди мелють борошно, доволі їм гріти чуби біля саморобних жорен.

Роздумуючи так і виводячи рядки постанови, Ніколає не помітив, як у приміщення зайшов старий вістовий Баде Зафір. Чого він не спить такої пізньої пори? Від яскравого світла гвардієць примружив очі, він ледве тримався на ногах — від нього нестерпно несло цуйкою.

— Чого так пізно, дядечку Зафір? Не спиться?

Старик розплющує очі, прихилиється до стіни. Він от-от упаде. Ніколає садовить його на стілець, відчиняє вікно, щоб свіже повітря трохи отверезило старика. Повернувшись до столу, примар бере ручку і продовжує записувати. Треба погодити з товаришем Георгіу питання про допомогу дітям-сиротам. Чи не пора подумати про дитячі ясла, такі, як у Радянському Союзі? Тоді жінки, особливо вдови, не несли б у поле немовлят, а віддавали б їх в ясла. «Чудесна думка про ясла, — мріє Ніколає, посміхаючись. — Як це він раніше не подумав про це? Школу вже відкрили, діти почали вчитися, а от про малят ніхто не подумав. Та й про учнів треба подбати: сьогодні приходила вчителька, говорила, що багато хлоп'ят не ходять до школи, бо немає в що взутися. Треба організувати збір коштів для купівлі взуття бідняцьким дітям. Не можна ж, справді, миритися з тим, щоб через взуття пустували класи, а діти сиділи в хатах, проливаючи сльози».

Баде Зафір, втупивши в примаря свої затуманені очі, мовчки, як сова, сидить, простягнувши одубілі ноги. «Нічого, — думає примар, — вивітриться трохи, очуняє». Ніколає закінчив писати постанову про млин, заніс у блокнот свої думки, підвівся з-за столу, пройшовся по кімнаті. Потім зупинився проти гвардійця і, струснувши його за плечі, голосно сказав:

— Випили трохи? Ну, нічого. Але завтра — ні-ні! Бо завтра вам треба буде приймати роботу... Хорошу роботу, якраз для стариків... Оце саме писав постанову про млин... Можете бути мірошником, га?

Що він говорить, оцей примар? Якась робота, якийсь млин. І що саме писав примар? Яку постанову? Може, постанову про арешт старого Баде Зафіра? О, так воно й є... Про це ж говорив і Мечелар. Значить, правильно. Все сходиться...

— А що ж тут такого? — продовжував говорити примар.— Не святі горшки ліплять... Відремонтуємо млин, а вже пустити там його чи зупинити зумієте... Не велике діло. Тільки подумав ото про млин, так вас і згадав. Чим не мірошник?

Ні, примар таки справді говорить про млин. Що то за млин? Якби трохи не так шуміло в голові, Баде Зафір краше б розібрав слова примаря, а зараз... Як він сказав? «Тільки подумав ото про млин, так вас і згадав». Кого ж згадав примар? Його, старого гвардійця?

— А оце надумав звернутись до старших товаришів, у Заренау, з приводу пенсії для стариків... Живе людина вік, трудиться, а прийде час старості — лягай та живим і помирай. Хіба це діло? От вам, дядечку, теж потрібна пенсія. Щоб старість спокійно дожити, не шкандибати по вулицях... Правильно я говорю?

Зафір тре лоб, мне червоні вуха, покректує. Чи це йому так здалося, чи й справді примар сказав про пенсію для стариків? «Щоб старість спокійно дожити, не шкандибати по вулицях». А може, йому лише так почулося?

— Як ти сказав? — кричить Зафір, свердлячи очима примаря.— Про пенсію як ти сказав?

— Я сказав,— повторює Ніколає,— що пора нашому урядові видати маніфест про пенсію для інвалідів, для стариків. Ясно? Завтра буду говорити про це з товаришем Георгіу, знаєш, що у повітовому комітеті партії працює? Він, надіюсь, погодиться з моїми думками, підтримає...

Зафір довго дивиться на Ніколає, наче він уперше його бачить. Що воно діється сьогодні на світі? Старик думав, що побачить примаря гнівним, крикливим... Так, так, що він кричатиме і тупотітиме ногами, що він навіть ображатиме Зафіра... Якраз так і треба було. Але все йшло не так, як він думав. Замість того примар записує

в блокнот якісь дивні слова про пенсію, про допомогу старикам. От яке воно діло! І на роботу запрошує, каже, мірошником будеш. Не святі горшки ліплять... Хороше бути мірошником! Підкрути та й сядь... Не те, що ото місити старими ногами грязюку по всьому селу, загадуючи на збори... Ой, примаре, примаре, що ж мені робити з тобою?

— То як, підете мірошникувати? — весело питає примар.

Зафір продовжує мовчки дивитися на Ніколає, очі його починають моргати. Старик не витримує, підводиться, похапцем скидає широкий шкіряний пояс (такі колись носили солдати королівської гвардії), витягує з великого гамана чималу купу грошей і кладе їх на стіл.

— Що це за гроші, дядечку? — здивовано питає примар.— Де ви їх узяти?

Гвардієць мовчки лізе в кишеню своїх широких повстяних штанів, витягає револьвер і кладе його поруч з купою грошей.

— Бери,— спокійно говорить він,— воно мені не потрібне...

Не чекаючи відповіді, старик, повернувся і, похитуючись, пішов до виходу.

— Стійте, дядечку! — крикнув Ніколає.— Скажіть, хто вам дав це?

Та Баде Зафір не зупинився, не обернувся на оклик. Він обережно зійшов з ганку, вийшов на вулицю, дзенькнув кресалом, закурив. Ніколає дивиться у відчинене вікно, спостерігаючи за поведінкою старого. Але той навіть не повернувся до примаря, постояв трохи, потім повільно пішов додому. Ніколає догнав старика на вулиці, взяв його під руку:

— Чого ви приходили, дядечку? У вас було діло до мене?

Зафір важко зупинився, ноги ще не зовсім слухалися його. Постоявши якусь мить, він махнув рукою, щось прохрипів і швидко пішов геть. Ніколає більше не затримував його. Він повернувся у примарію, кинувся до телефону. Хоч було вже пізно, однак Ніколає твердо знав, що товариш Георгіу не спить. І примар не помилився. За кілька хвилин у трубці почувся густий басок секретаря повітового комітету партії.

— Не спиться, Ніколає?

— Не спиться,— зітхнув юнак.— Справ чимало...

— Так, так,— гудів бас,— справ у нас тепер чимало... Ну, що там у тебе, розповідай!

9

На широкому тракті, що веде з Мушатешті до Заренау, лежить, розкинувши руки, старий Букан. Велика рвана рана на скроні свідчить про те, що вбивця цілївся зблизька, може навіть з отих-он кущів понад трактом. Поруч з тілом Букана лежить його торбінка з харчами — старик ішов до Заренау купити дітям на сорочки, бо обновилися ж вкрай. Лучіка приготувала чоловікові харчів на весь день, поклала пляшку вина... Все це тепер лежить біля ніг господаря, кукурудзяний качан випав з пляшки, і вино червоною цівкою вилилося на пісок, змішуючися з кров'ю...

Мовчазні, суворі стоять біля холодного тіла селяни. Народний міліціонер і примар пишуть протокол. Та ось папір підписано, селяни беруть тіло на рядно, кладуть на повозку. Мовчки, з похиленими головами йдуть люди в село, попереду торохтить повозка. Ніколае йде позаду, його завжди молоді й гарячі очі потуплені, важкі думи прорізали глибокими зморшками горя юне чоло. Десь глибоко б'ється думка, що і сам він, примар, винен у тому, що активіст села бідняк Букан лежить зараз мертвий. Ніколае захопився справами, забув про ворога, який не раз нагадував про себе. Ворожа агітація, плакати і записки з погрозами, підпал пшениці, нарешті отой дивний нічний візит Баде Зафіра... Хіба це не сигнал? Але Ніколае все відмахувався од цих неприємних фактів, усе відкладав боротьбу з терористами. От тепер і розплачуйся. Що скажеш селянам? У всіх опущені голови, камінь на серці. Де знайти слова, щоб підняти дух людей, щоб підвести їхні голови?

Тяжко примареві, тоскно на серці. Він сам бачить, що йому невістачає досвіду, вміння. Життя поклато на його плечі великий тягар — не легко його нести. Одна справа ходити біля двигуна, інша — керувати життям великого села, відповідати за добробут, за долю людей перед партією, перед народом. Важко примареві, він дивиться на обличчя людей, що йдуть поруч з ним, шукає хоч краплю

співчуття, підтримки. Його погляд зупиняється на постаті Іона Маруну. Добрий чоловік, але він не дасть поради, бо сам чекає її від примаря. І ніби на доказ цих думок, Маруну підходить до примаря і тихо каже:

— Що буде з Лучікою? У неї семеро дітей...

Так, Маруну зараз думає про Лучіку, жінку Букана, а він, примар, мусить думати про всіх Лучік свого села, про всіх вдів, у яких теж є діти, багато дітей... Кожний день висуває все нові й нові труднощі, яких не усунеш одразу, до яких не підійдеш з готовою міркою. Може, поговорити про все з товаришем Георгію, чесно розповісти, попроситись на якусь іншу роботу, легшу? Ніколає дивиться на людей, на Маруну, пригадує його слова: «Тільки ти нікуди не виїжджай од нас, юначе, а то ми без тебе, мов ті курчата без квочки». Значить, він потрібний цим людям, вони довіряють йому, люблять його. Цим треба дсрожити...

Ніколає стає соромно за хвилину слабість. І як це він кілька хвилин тому міг подумати про втечу з Мушатешті? Хіба він не пройшов суворої школи боротьби із зброєю в руках? Хіба він не знає, як треба діяти проти терористів? Звичайно, потрібні будуть великі зусилля, може навіть жертви. Але іншого виходу немає. Треба боротися.

Примар підводить голову, оглядає людей, що понуро йдуть за повозкою. Він знайде сили, щоб повести оцих людей за собою, хоч які б там перешкоди не виникали на цьому трудному шляху до мети.

На другий день відбувся похорон Букана. На сільський майдан, що проти церкви, зійшлися майже всі мешканці села. Ціле море голів, схвильованих лиць, суворих очей. На столі, покритому червоним сукном, стоїть труна. Ніколає підводиться на невеличку трибуну, оглядає людей. Змовкають скрипалі, які прийшли на похорон.

— Товариші, брати і сестри, батьки і матері!.. Важко говорити слова скорботи, ще важче переживати втрату нашого дорогого товариша і друга... Світло нового життя ледве-ледве зайнялося над нашим селом, але його хочуть загасити наші вороги... Фашистам не подобається, що бідняки мають тепер землю, що вони стали рівноправними людьми. Вони хочуть знову повернути старе, відібрати

у вас землю, а вас погнати на лани Мунтяну... Чи можна допустити, щоб жменя мерзенних терористів заважала нам будувати наше прекрасне майбутнє? Чи дозволимо?

Глухий гомін прокотився по майдану, вдарився об стіни церкви, полинув назад, умножений і посилений. Гомін наростав, як у морі прибій.

— Всенародною ненавистю і помстою відповімо нашим борогам! Захистимо наші завоювання, нашу свободу!

І знову, як удар прибою, покотилася по майдану хвиля гомону. Хтось заспівав Інтернаціонал, його підхопили ті, що стояли ближче до трибуни, потім співали вже всі, високо підвівши голови.

Селяни села Мушатешті співали революційну пісню, стоячи один біля одного, плече до плеча.

Після похорону люди десятками йшли в примарію, просили записати їх у загін по боротьбі з бандитами. Ніколає підбирав лише надійних людей, старанно готуючи облаву на терористів.

10

Георгіу Мелітару брів темним полем, простуючи до хати, що бовваніла край села. Широкий двір, обнесений високим парканом з колючим дротом, належав селянинові Ранеску...

Михай Ранеску, далекий родич поміщика Мунтяну, поселився в Мушатешті недавно. Років десять тому на краю села зупинилася повозка, запряжена одноокою шкапиною. На повозці сидів похмурий селянин у широкому цумані на червоній підкладці, за спиною — сива жінка і дві дочки. Нап'явши з хмизу курінь, чоловік поклав туди речі, а сам з жінкою почав копати землянку. Через деякий час селяни Мушатешті заговорили про те, що на краю села поселився Михайл Ранеску, який тільки-но вийшов з тюрми. За що сидів Михайл Ранеску, ніхто не знав, ходили чутки, ніби його в тюрму запроторив двоюрідний брат — Мунтяну. Казали, ніби суперечка між братами сталася з-за спадщини, яка надійшла з Франції від померлого далекого родича, інші говорили, ніби старий Мунтяну помстився своєму родичеві за якусь образу. Як би там не було, а Мечелар, дізнавшись, що Михайл Ранеску прибув у село,

поспішив у Бухарест, розповів усе хазяїнові і, повернувшись, негайно з'явився біля новозбудованої землянки.

— Хазяїне, вийди! — стукнув управитель у вузьке віконечко землянки, в якому замість скла була натягнута пластинка з висушеного волового пузиря. Михайл Ранеску подивився у вікно, розчинив двері і спокійним, рівним голосом сказав:

— Той, хто поважає господаря, повинен поважати і його дім.

Нахилившись, високий управитель ледве втиснувся в присадкувату землянку, в якій стояла нестерпна духота, просякнута випарами перегрітої кукурудзи.

— Поклін вам від дому Мунтяну, — тихо сказав управитель.

— Ще живий старий собака? — грізно блиснув очима господар.

Мечелар не відповів на образливі слова, пошпортався за пазухою, де він завжди тримав секретні папери, витяг конверт і, недовірливо глянувши на дочок і сиву жінку господаря, подав його Ранеску. Господар швидко пробіг очима записку, густо почервонів.

— Все перемножається на два. Чуєте? Не двадцять гектарів, а сорок, не один кінь, а два... Можна було б четверо коней, але я сказав, здається, що все перемножається на два... Ви арифметику знаєте, можете розрахунки зробити і без мене. Це моє останнє слово. Чуєте?

Похиливши голову, управитель встав, застібнув усі гудзики на своєму франтовитому цумані, вклонився.

— Сьогодні ж про це дізнається дому Мунтяну. Я передам ваші слова в точності.

— Гарзд, — похмуро відповів Ранеску. — Передайте в точності і ще, ледве не забув, додайте, щоб він виділив мені ділянку лісу, він сам знає яку, бо мені треба ставити хату, сарай, амбари... У мене ж тепер немає нічого... Він знає, де моє майно...

Мечелар повторив слова Ранеску, пообіцяв неодмінно доповісти їх своєму господареві. Коли управитель вийшов, Ранеску підійшов до вікна, криво посміхнувся, скрипнув зубами.

— Ти у мене, дорогий братіку, на ниточці будеш танцювати! Ти і все твоє кошло...

Він довго стояв біля вікна, дивився на шлях, яким по-

скакав управитель, щоки його роздувалися і тремтіли від беззвучного сміху.

Пройшов деякий час, і село дізналося, що Михайл Ранеску купив у поміщика Мунтяну сорок гектарів крашої землі, ділянку лісу, двоє коней, різний сільськогосподарський реманент. А ще через деякий час на тому місці, де стояла присадкувата землянка, виріс високий, на чотири кімнати будинок, поруч — два пузатих амбари. Половину землі Ранеску обробляв сам, половину здавав в оренду безземельним селянам Мушатешті. Господарство Ранеску з кожним роком зростало, розширювалося. Будинок обростав сараями, сушильнями для хмелю, виноградником. Новий господар поставив на вигоні два вітряки, безборонно влаштував свої справи в селі, не боячись Мечелара і його могутнього господаря. Видно було, що в маєтку його всі боялися, ні в чому не перечили. З селянами Ранеску був лагідний, поступливий. Він перетягнув до себе найкращих орендарів, які завжди орендували землю у Мунтяну і вважалися найсправнішими платниками боргів. Він не пишався своїм багатством, носив латаний старий цуман, підперізувався мотузкою, сам ходив за плугом, рубав дрова, клав печі. Частенько новий багач сідав на ганку бodeги Чорбаряну, пив повагом свою долю вина, позираючи на вулицю. Побачивши потрібного йому селянина, Ранеску запрошував його присісти поруч, частував чаркою і тут же домовлявся про платню за волів, яких він завжди давав селянам для роботи в полі, про закупку в селянина винограду, за який потім у місті одержував чималі прибутки.

Події, які сколихнули все життя країни після приходу Радянської Армії, не зачепили подвір'я Ранеску. Він продовжував собі господарювати, всіляко підкреслюючи своє негативне ставлення до поміщика Мунтяну, який, за словами Ранеску, хотів його згноїти в тюрмі. Ранеску перший відгукнувся на заклик подати допомогу дітям-сиротам, яким не було в чому ходити до школи. Він власноручно приніс у примарію жмут червоної шкіри, поклав на стіл і, помацавши крочкуватими пальцями шевро, сказав:

— Я в дитинстві навіть мріяти не міг про таку розкіш... Сказано, нове життя настало для наших дітей...

Навколо двору Ранеску було підвішено на стовпах дріт, до якого прикріплювалися ланцюги для собак. Однієї

ночі три здоровенні вівчарки зчинили такий гвалт, що господар миттю підхопився на ноги, припав до вікна. Серце його калатало. Але на вулиці нікого не було. Це трохи заспокоїло господаря. Хто ж це прийшов до нього так пізно?

Ранеску натяг на спину свій старий латаний цуман, вийшов на подвір'я. При тьмяному світлі місяця біля паркана він побачив зігнуту постать. Підійшовши ближче, господар почув тихо вимовлені слова, які примусили його здригнутися:

— Сьогодні день меча.

Затиснувши рукою рота, щоб не скрикнути від здивування, господар швидко відчинив ворота, впустив прибулого і негайно ж відвів його в свою маленьку комірчину, де він спав.

— Домну Мелітару, домну Мелітару! — сказав нарешті Ранеску, оглядаючи прибулого. — Що з вами сталося?

Перед господарем стояв схудлий, почорнілий Мелітару, колишній улюбленець жіноцтва кращих салонів Бухареста. Де поділася струнка офіцерська виправка, галантні рухи кращого танцюриста? Де поділася самовпевненість і бундючність примаря села Мушатешті? Колись вони, молоді, увінчані славою кавалери, члени таємної фашистської партії, мов на крилах, літали по салонах столиці... Один з них, Ранеску, потрапив потім у халепу, з якої ледве виврався, а другий, Мелітару, пішов на фронт, був поранений, дезертирував... Довелося просити своїх бухарестських друзів, щоб виручили з Дофтану¹ і послали у далеке і нікому не відоме село. Думалося тоді: перебудеться, закінчиться війна, знову повернеться в Бухарест... Але доля розсудила інакше. Недовго, дуже недовго правив селом Мушатешті примар Мелітару. Невпинна хвиля народного гніву вибила його з сідла, закрутила по шляхах, по яругах, по лісах... Мов затравлений звір, метався Мелітару по урвищах, замишляючи вбивства, підпали, провокації. Та люди знайшли Мелітару і в бескетях. Першим загинув від пострілів селян Мушатешті, які облогою вирушили на терористів, жандарм Баглаї, потім спіймали Мечелара... Мелітару залишився сам. Якимось до нього пристав був демобілізований офіцер, але й того спіймали, коли йшов

¹ Дофтану — тюрма в Бухаресті

у село за хлібом. Залишившись знову самотнім, Мелітару довго сидів у якійсь глиняній печері, захворів там, був непритомним. Коли очунав, першою думкою, яка виникла в його голові, була згадка про нього, Михая Ранеску.

Ранеску, почувши цю сумну розповідь, похилив голову. Він не вірив в успіх авантур розбитих фашистських орд, хоч і співчував їм, він не шукав зв'язків з групою, на чолі якої стояв колишній примар, хоч і знав, що діє вона недалеко. Навіщо підставляти свою голову під обух народної люті? Чи не краще сидіти на ганку бodeги, безтурботно гомоніти з селянами про життя і влаштовувати свої справи? Крім цього, була в Ранеску й інша причина не співчувати зараз таким, як Мелітару. Адже новий режим зруйнував його найлютішого ворога — Мунтяну, вибив наймогутнішого конкурента. Ранеску був певен, що селяни його не зачеплять, адже він майже кожному позичав або гроші, або насіння на посів. Ну й що ж з того, що колишні орендарі, які залежали від Ранеску, тепер стали господарями, мають свою землю? То нічого, навіть краще, що земля належить тепер не Мунтяну, а злидарям. Бо що ж вони, оті бідняки, зроблять з нею? Однієї землі мало, вона сама не родить. До землі треба мати добрих ситих буйволів, плуг, віялку, насіння... А де воно, в кого? У нього, в Ранеску. Тепер не він буде здавати землю в оренду, а навпаки, він орендуватиме її в селян, які не зможуть обсіятись. Тому Ранеску нема чого скаржитись на свою долю, йому непогано живеться й при новому режимі. Ось чому він так низько нахилив голову, коли почув сповідь Мелітару.

— Не думав я зустріти вас у такому вигляді, домну Мелітару,— сказав нарешті господар. Він не знав, як йому бути, і тому говорив що-небудь.— Такі тепер часи, таке життя... Чи думали ми, збираючись тоді у прекрасної домни Ліонели? Які то були часи, гей!

Але Мелітару чекав не таких слів від свого колишнього приятеля. Він дивився на Ранеску злими очима голодного вовка, якому замість м'яса тичуть у зуби гострі вила.

— Треба думати про майбутнє, а не жити спогадами,— сердито говорить Мелітару. Він забуває, що вже не командує підпільною п'ятіркою диверсантів, що він не примар, що він не кавалер кращих столичних танцювальних салонів...— Треба думати про те, що буде завтра...

— Я знаю, що буде завтра,— похмуро відповідає Ранеску.— Завтра буде сонячна година...

Мелітару зводить на свого колишнього друга гострий погляд.

— А посвята меча? Хіба ти забув? — Очі гостя світяться люттю і невимовною злобою, жадобою крові, вбивств. Він ладен був би зубами перегризти горло цьому самовдоволеному кабанові.

Ранеску посміхнувся:

— Пригадую, чого ж... То були юнацькі мрії, ілюзії... То було прекрасно, пишно, більш нічого...

Мелітару обм'як. У нього затремтіли руки, він схлипнув, жалюгідний і безсилий.

— Не сподівався я зустріти у тебе такий прийом... Я вірив тобі, а воно... Ти засліплений своїм тимчасовим благополуччям, але воно скоро теж піде димом... Вони доберуться і до тебе. Спочатку Мунтяну, потім ти...

— Добре,— крикнув господар, підводячись,— хай буде твоя правда. Ну і що ж? Чим ти мені допоможеш? Ти можеш мене захистити?

— У нас є ще сили,— пожвавішав Мелітару,— у нас є спільники. Могутні спільники... Америка обіцяє ближчим часом розпочати війну на Балканах... Про нас не забувають... Треба тільки вижити, дочекатися...

Ранеску мовчав. Він повагом ходив з кутка в куток, на його загрубілому і темному лиці промайнула тінь задуми. Це не пройшло повз увагу Мелітару. Він схопився і запально продовжував говорити про чудові перспективи, про те, що в Бухаресті, у самому уряді є свої люди, які знають, що їм робити...

— Може, ти й уцілів тому, що вони там, біля керма. Чуєш, кавалер?

Господар зупинився, подивився на гостя, опустил голову. Можливо, це й так, думав він над словами Мелітару. Можливо. Навіть є підстави гадати, що так воно і є. Бо всім, хто має очі, видно, як ці два уряди не поспішали з виконанням своєї програми. Пройшов рік, під натиском комуністів була прийнята постановка про надання кредитів селянам. А досі не видано жодної леї... В деяких місцях навіть поміщики повернулися на свої місця і продовжують спокійно господарювати... Мелітару правий, хтось сильний допомагає, хтось водить рукою, скеровує, направляє... Мелітару каже, що треба вижити, уціліти. Це теж

вірно. Він, Ранеску, так і робить. Але того мало, щоб вони уціліли, треба, щоб уціліло і багатство, яке належить їм. Без цього вони ніщо. Затятий і стійкий Мелітару не побоявся жити в степах, в яругах, перетворився на печерного жителя... Все це так, але у нього немає за душею нічого, крім його слів. А от у Ранеску є багатство. І він не спить, він дбає, щоб збільшити свої достатки, він потихеньку, мов павук, висмоктує покинутий Мунтяну маєток... Хліб, що був у амбарах Мунтяну, закопано в землю, худоба продана, найцінніший реманент знаходиться у добрих людей під навісом. Буде час, він не пожалкує всього цього для загального діла... Але зараз він не буде втручатися в справи, які можуть його дискредитувати. Зараз його ні в чому не зацікавляють. Хай буде і надалі так. Він буде заgravати з селянами, буде позичати їм насіння, давати за відробіток чи за процент коней, буйволів... Він буде активно голосувати за все, що запропонує примар, аби тільки це не стосувалося його засіків, його надбань. Треба уціліти, вижити, дочекатись...

— Ось що,— сказав нарешті господар,— ти ж, мабуть, голодний, а я, дурний, і забув про все на світі, коли побачив тебе...

За кілька хвилин вони сиділи при місячному світлі біля вікна, пили вино. Мелітару жадібно їв холодне м'ясо. Світла не запалювали — ще побачить (хтось, тоді завтра ж тут буде примар, міліція. Отой примар став лютий,— думав господар, поглядаючи, як знищує цілі шматки м'яса гість,— став нещадним примар Станбу... Сам особисто перевіряє кожен випадок саботажу чи іншого якогось порушення спокою, ночами не спить... Так що хай Мелітару не збирається довго засиджуватися тут, в його оселі, це небезпечно і для нього, і для господаря...

— Ти куди зараз прямуєш? — питає він гостя.

Мелітару мовчить. Він ледве добрався сюди, до хати Ранеску, думав тут відпочити, поправити своє здоров'я, дістати тепло і допомогу. Йти далі не вистачає сил. А тепер треба відповідати щось, а що саме, він не знає, не може придумати.

— Я думав трохи побути в тебе, поки поправлюсь, відпочину...

Ранеску мовчав. Він дивився у вікно, де сірий туман котився з лиманів і стелився білим полотном по землі.

У білих хвилях туману простягалися безкраї плавні, острови, плаури.

— В моїй хаті небезпечно, можуть кожного дня прийти і зробити обшук. Я тебе відведу в плавні. Двічі на тиждень до тебе приходитиме моя дочка Пріскану. Вона буде приносити тобі їжу. Ти сам скажеш їй, коли будеш вирушати в путь, щоб вона більш не приходила... Оце все, чим я можу допомогти... Ви мене не чіпайте, не приходьте без діла... Я повинен залишитись тут, я повинен залишитись... Чуеш? Усе, що я маю, колись пригодиться для великої справи.... Так і передай там, у Бухаресті... А зараз іди, забудь ці слова, ти нічого не чув.

— Священний меч! — з притиском сказав Мелітару і підняв свою кружку. Вони мовчки випили, встали. Туман погустішав, можна було непоміченим вийти до ріки.

За кілька хвилин дві чорні постаті вийшли з подвір'я, побрели по молочному морю туману. Здавалося, двоє людей бредуть по пояс у воді.

11

Весело людині на серці, коли вона повертається з ярмарку з повним кошиком! Ще біля околиці села Петру почав усміхатися собі в бороду, уявляючи, як його зустрінуть діти, як усміхнеться щасливо Маріора. Ну, що ж, є чого радіти! Для Маріори він купив велику білу басму, такі носять лише жінки заможних господарів. Хай Маріора притулить басму до лица, гляне в дзеркало, згадає свою молодість... Колись вона мріяла мати таку басму, але то були тільки мрії. Хай тепер носить! А Віоріці він купив доброї тканини на спідницю — хоч вона вже і не живе у його домі і має свою хату, проте треба ж подарувати їй щось красиве, адже вони лише побралися... Та і Ніколає сподобається подарунок. І примар він, і кожен перед ним шапку здимає, та щось не дуже густо в його гаманці. По всьому видно... Для Жети, Прісі, Юлчі, у Петру є за плечима невеличкий, але дорогий вузлик... Скільки вже літ збирався він купити своїм маленьким дівчаткам черевички! Коли вони, оті сміхотливі чорноокі голубочки, брали старого за бороду і питали про його обіцянку, він смішно водив вусами, поколюючи ніжні дитячі личка, і, хитро примруживши око, говорив:

— Незабаром торговець заріже лошатко, висушить шкіру і пошеє вам з неї черевички...

Дуже хотілося маленьким донькам мати черевички, але зарізати лошатко... Ні, це неможливо! Вони просили татка, щоб той відмовив торговця від недоброго наміру, що вони й так перебудуть до літа, а вже влітку бігатимуть босі... Петру посміхається, відчуваючи за плечима згорток з трьома парами черевичків. Як побачать свій подарунок малі,— зрадіють і опечаляться... Доведеться вигадувати тепер якусь іншу історію з тим нещасним лошатком...

Окремо, в лівій руці Петру несе чимало картонну коробку, перев'язану синьою стрічкою. Тут лежить чорний картуз для шестилітнього Іліє, його тепер єдиного сина... Картуз із доброго сукна, на ньому срібна окантовка, як у гімназистів з міста... Такі-от картузи бачив Петру на міських хлопчиках, коли ходив у Бухарест. Тоді він навіть мріяти не міг про такий подарунок для сина, а тепер от купив, хай носить синок, хай заздять дукачі... А ще в широкій кишені Петру є чимало всякої всячини — солоденькі півники, кукурудзяні тістечка, цукерки, дудочка-пищалочка, кілька мідних хрестиків, блискучі білі дукачки...

Петру йде вже вулицею села, кланяється зустрічним, широко посміхається. Люди питають про ціни в місті, про новини. Петру зупиняється і починає докладно розповідати про все, що чув, про ціни на хліб, на бринзу, на олію. Він оце одвіз каруцу кукурудзи, продав за добру ціну і тепер повертається з подарунками, та й у гаманці дещо подзенькує... А щоб люди повірили, що таки дійсно несе не пустий клунок, Петру витягає з коробки Ілієвого картуза з срібними шнурами і показує:

— Такі картузи тільки гімназисти носять!..

Показавши гостинці, Петру йде собі далі. По дорозі його знову зупиняють, він знову розв'язує картонну коробку, показує картуз, потім черевички для своїх дівчаток, а ще в одному місці навіть басму для Маріорі вийняв і, розкинувши на плечі, аж очі примружив від задоволення:

— Маріорі, Маріорі несуть!

Люди усміхаються, поплескують господаря по плечу, говорячи:

— На щастя тобі, чоловіче, на радість!

А Петру вже крокує далі, задоволений, гордий. Тепер він уже напевне знає, що його подарунки сподобаються і Маріорі і дітям. Біля бодеги його зупиняє Ранеску.

— Здрастуй, Петру! Звідки путь держиш? Сідай, спочинь трохи!

Ранеску сидить на ганку, затіненому з боків виноградним листям. Перед ним графин з вином, червоний солодкий перець. Петру скидає клунок, потім коробку з картузом, витирає піт з чола і присідає на ослоні. Дізнавшись, що Петру повертається з ярмарку, Ранеску влесливо каже:

— О! Після такого діла належить випити по одній! Аякже, без цього не можна...

— Було вже,— посміхається в бороду Петру, беручи подану чарку.

— От що значить нові часи,— продовжує говорити Ранеску, підливаючи в стакан вина,— тепер царан ходить на ярмарок і звіди дещо приносить додому. Ожив тепер царан, став господарем! Так воно і мусить бути. Треба дотла знищити поміщицькі маетки, щоб і згадки не було про них!

Він так переконаливо говорив про поміщицькі маетки, поглядаючи на бугор, де виднілися будівлі Мунтяну, що Петру навіть здивувався. От яку ненависть носить людина до свого родича! Видно, залив за шкуру сала старий Мунтяну. Значить, недаремно люди плескали язиками, розповідаючи про ворожнечу двоюрідних братів. Щось було між ними...

Дізнавшись, що Петру дорого заплатив циганам за відвезене ними на базар зерно, Ранеску сплеснув руками:

— Шкуродери! Негідники! Я б узяв дешевше, значно дешевше... Чому не звернўся до мене?

Петру мнеться, виправдовується.

— Цигани! — кричав Ранеску. — Та це ж шахраї, всьому світові відомо, що це шахраї. Якщо буде потреба в конях, приходь до мене, порозуміємось. Царан повинен допомагати царанові, на тому світ стоїть.

Петру подумав, що от уже й осінь, а у нього неоране поле, бо чим же ти його виореш, коли вдома конячини цоганої немає. Ніколає якось говорив на зборах, що незабаром уряд видасть кредити на купівлю волів, але де ті кредити? Щось не видно їх, не чути... А землю треба орати, інакше вона не вродить хліба. Може, скористар

шись випадком, закинути Ранеску, щоб дав коней? Але поки Петру думав, Ранеску сам заговорив:

— Я знаю, як важко спинатися на ноги царанові, який тільки починає господарювати... Сам колись починав... Хоч би ота земля. Її ж треба обробити, пора надійшла... А чому не йдеш до мене? Хіба я кому зло заподіяв чи обдурив кого? Я знаю лихо, сам колись жив у землянці, на сонце лупав через бичачий пузир... Приходь, поговоримо, допоможу. Я тобі, ти мені, разом подолаємо скруту. Тепер не можна жити поодиночі, тепер треба один одному допомагати... Колективом діяти.

Зраділий Петру подякував Ранеску за добрі слова, за частування, забрав свої клунки і пішов додому. Назустріч йому вже бігли Іліє й Жета...

12

На другий день Петру надів свою нову скуртейку — Маріора пошила, — взяв пакунок і подався до Віоріки. Після весілля Ніколає найняв хату, і дочка тепер мала свій дім. Маріора уже кілька разів бігала до дочки, допомагаючи їй по господарству, а Петру ніяк не міг зібратися в гості. Коли він постукав у двері, Віоріка крикнула у відповідь звідкись згори. Петру оглянувся і побачив дочку на горищі. Власне, Віоріки не було видно, блищали тільки її великі чорні очі, мов дві розпечені жарини.

— Заходьте, таточку, я зараз! — кричала Віоріка. — В цій хаті, мабуть, ніколи не трусили сажі... Можна згоріти!

Коли вона спустилася з горища, вся вимазана в сажу. в чоловічих штанях, пов'язана маленькою червоною басмою, Петру про себе подумав, що донька у нього добра господиня і що йому не соромно за неї. Бо ж хто може сказати, що Віоріка не вродлива дівчина? От подивись на неї. Вимазана в сажу, а яка хороша! З очей так і сиплються іскри молодості, веселості, сміху. Сама не всидить на одному місці, крутиться, чепурить свою хату, моторна і працьовита, як бджілка.

— Як ви тут поживаєте, дочко? Як Ніколає?

Віоріка розповіла, що Ніколає багато працює, дуже стомлюється, він аж зблід, пізно приходиться додому, мало їсть. Вона говорила так, наче мова йшла про дитину...

— Треба варити смачні обіди, тоді чоловік буде частіше приходити додому! — сказав Петру. Він вийняв свій подарунок і подав його дочці. Віоріка, нашвидку помивши руки, розгорнула сувій, і її очі ще більше заіскрилися. Як не кажи, а жінки люблять хороший подарунок, особливо такий, що їм до лиця. Віоріка вже закрутилася біля дзеркала, приміряючи матерію, аж зашарілася вся.

— Пошию собі плаття, — сказала вона і поцілувала батька. — Ніколає купив мені якось готове, привіз із Заренау, так воно вдвоє ширше за мене... Розсердився, бо я сказала, що, мабуть, думав про іншу, купуючи плаття...

Вона щебетала, весела, жвава, її прудка маленька фігурка металася по кімнаті, аж вітер ходив.

— Як там наші? Як діти?

Петру розповідав про свої справи, хвалився, що вчора чайнув у Ранеску на вигідних умовах коней для оранки. Почувши це, Віоріка стала серйозною, очі її погасли.

— На вигідних? Щось я не вірю отому куркулеві.

Петру відмахнувся од цих слів. Куркуль, куркуль, він сам знає, що Ранеску куркуль. А що з того? Хіба є інший вихід? Адже землю треба чимось обробляти... Не запрягати ж самому в плуг! Іншого виходу немає, треба наймати, спасибі, що хоч погодився дати коней в першу чергу, а то букарих би він тоді взимку...

Запально вигукуючи ці слова, Петру й незчувся, як рипнули двері і на порозі зупинився Ніколає. Тільки тепер Петру помітив його і підхопився з ослона. Та Ніколає знову посадив тестя, навіть рукою притримав, щоб той не вставав.

— Сидіть, сидіть, — сказав Ніколає. — Добре, що прийшли. Разом повечереємо.

Віоріка поставила на стіл добру судакову юшку, смажене сало з цибулею і зеленими стручками перцю. Ніколає почастував вином, купленим у крамниці. Петру покуштував вино, незадоволено покрутив головою.

— Смачне, але ж за нього треба платити гроші! Вино треба мати своє!

Ніколає посміхнувся.

— У мене ж немає земельного наділу, як у вас...

Петру глянув на зятя, намагаючись відгадати його думку. Але той уже не посміхався, а, навпаки, сердито морщив лоб і зводив докупи брови.

— Правда, є у нас люди, які теж лишилися без наділів...

— Як це, Ніколає? — стрепенувся Петру. Очі його злякано бігали.— Що це ти таке говориш?

— А таке, що вже є факти здачі земельних наділів в оренду куркулям... Ранеску, Бутану, Анкулії... Куркульня так і зирить, де б урвати з бідняка... Як би його запрягти в свої сани. Користуються нашими труднощами, гади!

Ніколає аж кулаки стис, такий він був сердитий. Видно, ненавидів хлопець багатіїв.

— Вибили у Мунтяну дух, з нір повилазили мунтяне-нята...— продовжував він говорити, походжаючи по хаті.— Підпоюють простаків, складають контракти на кілька років. Кому ж ми давали землю? Кому? Ранеску? Анкулії? Хитрим і влєсливим кровопивцям?

Петру засовався на стільці, відклав ложку.

— А який нам вихід, Ніколає? Землю ж треба обробляти, а у нас, бідняків, навіть доброго собаки у дворі немає, не те що коня... От і лізеш у петлю. Хіба ми не розуміємо? Але виходу немає...

— Є вихід! — строго сказав Ніколає, зупиняючись.— Наша партія підказує вихід. Будемо обробляти свої поля тракторами. Так, так, машинно-прокатні станції організуємо. По дешевих цінах будуть обробляти біднякам землю машинно-прокатні станції, як от у Радянському Союзі. Дешево, глибоко, надійно! І ніякої кабали! Державні станції, а не куркульські коні!

Він говорив захоплено, з гордістю в голосі:

— Будуть у нас машинно-прокатні станції... Уже надходять перші трактори з Радянського Союзу. Незабаром будемо випускати свої. Піде діло. А там і комбайни будуть! Комбайнами будемо збирати врожай, годі нам гнутися з серпом! Мабуть, єдині у цілій Європі користуємося серпами й досі... Сором, сором, як ми відстали! Доганяти треба...

Ніколає говорив про недалеке майбутнє, коли Румунія остаточно звільниться від пут капіталізму, коли вона переборе опір ворожих елементів. Буде час, держава відбере в експлуататорів банки і залізниці, заводи і фабрики... Тоді будуть регулярно видаватися позики селянам, тоді все зміниться на краще... Тоді ми подивимося, як закрутяться вужами куркулики, як будуть вони підстрибувати...

— Та щоб добитися цього,— продовжував примар,— нам треба бути пильними, спільно боронити наші завоювання. Треба об'єднуватися, поодинці ми — ніщо, а в колективі — сила незборима.

Петру скрипнув стільцем.

— Ранеску теж за об'єднання...— Петру посміхнувся, вичікуюче подивився на Ніколає.— Каже, що царан повинен допомагати царанові...

— Ха! — вигукнув Ніколає.— Куркульська пропаганда. Немає в нас просто царанів, є царани-бідняки і середняки, є царани-куркулі... Проста арифметика... І Ранеску нічого тут не змінить. Такі закони класової боротьби...

Примар розповідав, як ліквідували клас куркулів у Радянському Союзі, та ще вживав слова, яких ніколи не чув Петру і не розумів. Однак Петру тепер уже знав, що партія, уряд не забувають про бідняків, думають, як допомогти селянинові обробити свою землю. Трактор — річ хороша, у Мунтяну був трактор, Петру бачив його роботу. Такої оранки волами чи кіньми не зробиш. Якби оці слова про трактори здійснилися, тоді легше стало б царанові... Тоді не треба було б ходити до куркулів, скидати перед ними шапку та кланятися в ноги, випрошуючи коника чи буйвола... От запишали б глитаї!

Петру уявляє, як закрутилися б Ранеску, Анкулія, Бутану, коли б у селі Мушатешті раптом загули трактори... Він аж повеселішав від цих думок і, підводячись, сказав:

— Ти б подзвонив, Ніколає, у повіт до Георгіу, хай швидше вишлють хоч один трактор... Щоб люди бачили, а то ж ніхто не повірить...

— Правильно,— погодився Ніколає.— Треба поговорити з людьми. Це вірно. Днями проведемо збори, розкажу про машинно-прокатні станції. Вірну думку підказали. А трактори будуть. Через кілька днів надійде аж три трактори... Для початку три. А там буде більше!

Петру дивився на свого зятя, і вперше йому хотілося обняти цього чорнявого хлопчину й поцілувати, як рідного сина...

Віоріка приділяла багато часу роботі серед молоді. Треба було насамперед залучити людей у школу ліквідації неписьменності. Сама вона вже вчилася в другому класі вечірньої школи, старанно готувала завдання, мрі-

ючи про навчання в гімназії. Ніколає так і сказав, що згодом він пошле її вчитися в Заренау в гімназію. Віоріка раділа.

— Обіцяю тобі бути найкращою ученицею!

Поцілувавши кучеряву голівку дружини, Ніколає пошепки сказав, що, можливо, її пошлють учитися в Радянський Союз.

Віоріка широко розплющила очі.

— Та не може бути!

Ніколає розповідає про інститути й університети Радянського Союзу, скільки там студентів, яких спеціалістів готують.

— От якби поїхати! — вирвалось у Віоріки.

— Вчися добре, поїдеш,— сказав Ніколає,— і в Генічеськ тоді завітаєш...

Вони довго не спали того вечора, розмовляючи про велику сусідню країну, де так чудесно живе молодь, де немає неписьменних, де найбільше у світі інститутів та університетів.

Якось воно вийшло так, що жінки майже за всіма справами зверталися не до примаря, а до Віоріки. Одні просили допомогти відвезти хвору дитину в Заренау, де була лікарня, інші запитували, чи скоро будуть в їхньому селі дитячі ясла, які так потрібні, особливо влітку.

А то прийшло відразу кілька жінок. Поговорили про те, про се, потім питають у Віоріки:

— Оце прийшли до тебе з однією думкою, скажи, як ти гадаєш, чи можливо це? Надумали ми просити примаря організувати в нашому селі родильний будинок. Не хочемо ходити до бабки Смаранди, вона вже сліпа, чого доброго, нашкодить дитині при родах...

Віоріка вислухала жінок, гаряче підтримала їх бажання.

— Це ви добре надумали, давно пора. Хіба ж можна залишати жінку-породіллю напризволяще, без лікаря! Це наша відсталість. Он у Радянському Союзі у кожному селі є родильний будинок, дитячі ясла, лікарня.

— Допоможи нам, дочко! — казали жінки, пригадуючи численні випадки, коли породіллі хворіли або й помирили від недогляду. Віоріка пообіцяла поговорити з примарем. Коли жінки пішли, вона серйозно задумалась. Які зміни в житті людей! Раніше ніхто навіть не мріяв про дитячі ясла чи родильний будинок, дехто навіть

зовсім не знав, що такі існують на світі. А тепер, дивись, люди про все дізналися, хочуть, щоб і в них, у Мушатешті, було так, як в інших. Та чи можна все це зробити зараз? Віоріка знала, що примар нічим допомогти не може, в країні немає достатньої кількості лікарів, а без лікаря родильного будинку не відкриєш. Треба мати свого лікаря, такого, щоб постійно жив у селі. Треба послати на курси акушерок свою людину з жінок або дівчат.

Віоріка чула, що такі курси вже працюють у Заренау, але як послати туди свою людину, не знала. І тоді вона вирішила звернутися за допомогою до Стефані Онча. Ця прославлена партизанка родом з тутешніх країв і дуже добре знає про темряву та бідність селян. Вона прочитає листа Віоріки й допоможе мушатештівцям. Ніколає розповідав про цю жінку, дітей якої закатувала сигуранца, а чоловіка заслала на каторгу, де він і загинув, говорив про її виняткову хоробрість. У повітовій газеті тепер часто друкувалися статті Стефані Онча про охорону здоров'я трудящих, про освіту.

Пізно вночі, коли Ніколає вже спав, Віоріка сіла до стола, вирвала аркуш паперу з зошита, вмочила перо. Вперше в житті вона писала лист. Руки у неї тремтіли. букви чомусь стрибали, нерівно лягали на папір. Та це не хвилювало Віоріку. Вона писала людині, яка зрозуміє її, адже сама Віоріка лише тепер, після визволення Румунії Радянською Армією, навчилася писати. Цього листа вона і розпочала з опису роботи школи для дорослих, де вона теж учиться. Потім почала викладати найголовніше — про бажання мушатештівських жінок. Ніколає спросоння запитав, що вона робить, та, почувши, що Віоріка пише листа Стефані Онча, він зовсім прокинувся.

— Ось що, давай писати вдвох, це ти добре придумала з листом. Стефані Онча допоможе нам, ось побачиш, адже вона працює у повітовому комітеті. Напишемо їй про все, що у нас робиться в селі, вона зрадіє, що її не забувають колишні партизани.

13

І от у село прийшли трактори.

Ця подія так схвилювала людей, що всі вони — чоловіки, жінки, діти — висипали на вулицю. Малеча бігла

в хмарах куряви за машинами, збуджено вигукувала і вимахувала руками. На машинах сиділи молоденькі хлопці в пілотках сталевого кольору, гордо позирали на людей, серйозні, урочисті. Машини зупинились біля примарії. Трактористи, наче ті боги, зійшли на землю. Потім закурили сигарети. Люди тісно обступили їх, з цікавістю розглядаючи і трактори і трактористів.

— Якої марки? — питає хтось із хлопчиків. Один з трактористів, очевидно старший, каже:

— Радянський трактор «С-80». Вісімдесят кінських сил.

— Ого! — вигукують царани.— В одній машині вісімдесят кінських сил?

— Значить, це відразу нам прислали двісті сорок коней!

Оглядаючи блискучі новенькі машини, чоловіки стачно поцмокують язиками, виражаючи своє захоплення. Вісімдесят кінських сил! Це тобі не жарт!

З примарії виходить Ніколае Станбу. Він скидає картуз і вітається за руку з трактористами. Потім підіймається на ганок, звертаючись до людей, що зібралися на майдані:

— От і діждалися ми підмоги! Наш уряд прислав нам трактори. Сьогодні ж вони почнуть орати землю найбіднішим селянам. У Заренау заснована (машинно-прокатна станція, яка незабаром матиме понад двадцять тракторів... Радянські трактори несуть у наше село світло і щастя, культуру і достаток. Слава великому Радянському Союзу!

Люди кричали «слава», гомоніли, вирували. Як трохи стихли, Ніколае повідомив, що сьогодні увечері біля примарії буде демонструватися кінофільм.

— Наші дорогі гості-трактористи привезли з собою кіноапарат і покажуть нам кіно.

Це повідомлення викликало цілу бурю захоплення. Старики похитували головами, схвалюючи намір трактористів, адже в селі Мушатешті ніколи раніше не було кіно і майже ніхто не бачив отого чуда. Молодь, особливо дівчата, дивилася тепер на трактористів із заздрістю. Яскраво цвіли збуджені личка, горіли вогнем чорні оченята...

— Кому першому будуть орати? — почулося запитання. Всім цікаво було знати, хто там перший у списку примаря. Ніколае витяг з кишені список, прочитав його.

Всі почули прізвища найбідніших селян — переважно вдів. Людям це сподобалося, вони схвально загомоніли.

Ніколає про щось радиться з трактористом-бригадиром, той подає команду своїм товаришам. За хвилину трактори повільно рушили вулицею в поле. За ними посунули всі, хто стояв на майдані. Цікаво ж подивитися людям, як оці новенькі машини будуть орати землю. Може, почмихають, погуркотять та й не потягнуть? Може, це тільки пропаганда? Пам'ятають — привіз якимсь трактор старий Мунтяну. Механік, худенький рудий німець, три дні ремонтував його, заправляв бензином і гасом, наливав мастила, води. Трактор нарешті зрушив з місця, викидаючи з себе їдкий синій дим. Вивів німець його в поле, тільки було заглибив леміш, як машина раптом почала кашляти, чакхати, сопіти. Скільки вже не бігав біля нього німець, трактор не хотів заводитись. Півдня простояли цікаві біля машини, але вона так і не зрушила з місця. Люди поступово розійшлися. Після того казали, що трактор простояв на полі отак без діла цілий тиждень, аж поки німець не з'їздив у Бухарест за якоюсь деталлю, без якої машина не хотіла рухатися. Але й тоді трактор більше стояв, ніж орав. Мунтяну плюнув, звільнив німця, а трактор продав комусь на лом. Отаке було діло. Може й зараз так вийде? Адже трактористи такі молоденькі, нароблять вони!

Коли трактори підійшли до поля, примар показав бригадирові ділянку, побажав йому успіху, кивнув головою. Один за одним трактори, страшно заревівши, врзалися лемешами в ґрунт, перевертали його, посувалися вперед, залишаючи за собою широку смугу зораної землі. Люди ходили по ріллі, брали в руки чорні масні груддя, ставали ногами в борозни, вимірювали глибину. У кожного тьохкало і завмирало серце: яка глибина! Ніколи так не орали на оцих землях, аж дивно. Навіть не віриться, що оті безвусі хлоп'ята можуть так спритно водити машини, так добре орати!

До Ніколає, який стояв на ріллі і з гордістю поглядав на трактори, що віддалялися, підійшов Ранеску, скинув шапку, вклонився.

— Прекрасні машини, домну примар! Це ми повинні дякувати вам, адже ніхто інший, як ви... допомога селянам... Одним словом... беззавітно...

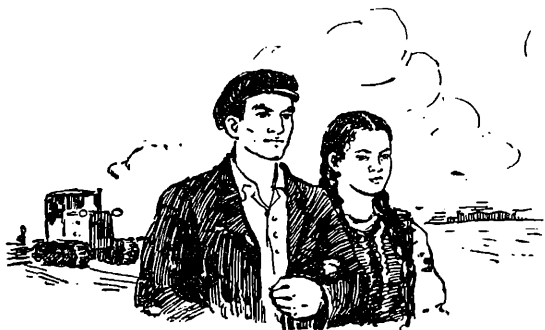
Ніколає відвернувся. Йому хотілося вліпити в оцю

червону пошрамовану пику куркуля доброго ляпаса, щоб тільки не чути облесливих і фальшивих слів. Примар відійшов убік. За ним посунули всі, тільки Ранеску, закусивши вуса, залишився на місці, поправляючи свій надто пом'ятий і латаний капелюх.

Ніколає обійшов ділянку, визначену для оранки на сьогодні. Тут він помітив старого Папаяніса, який стояв на віддалі і пильно стежив за всім, що відбувалося. Старий виночерпій кожного разу, як тільки повз нього проходили трактори, скидав шапку і боязко озирався навколо, наче шукав у когось захисту. Та коли машини вже гуркотіли подалі від нього, старий захоплено похитував головою і прицмокував язиком. Ніколає посміхнувся. Він радів, що трактори викликали захоплення навіть у такої людини, як Папаяніс. Спостерігаючи за присутніми, Ніколає вперше за довгий час полегшено зітхнув, глянувши угору. По небу пливли легкі перисті хмаринки, провіщаючи добру днину.

1951—1953

Кінець першої книги.

Редактор Т. Черторижська
Художній редактор А. Широков
Технічний редактор Р. Ковинева
Коректор С. Соболев

Чабанивский Михаил Иванович
Возле Дуная
Роман. Книга первая.
(На украинском языке)

БФ 03877. Підписано до друку 21/VIII. 1954 р.
Папір $84 \times 108 \frac{1}{32} = 2,94$, папер. арк. 9,64, друк.
арк. Обл.-вид. арк. 10,21. Тираж 15.000
Зам. № 567. Ціна 4 карб. 60 коп.

Друко-хромолітографія «Атлас» Головвидав
Міністерства культури УРСР. Львів.
Зелена. 20.